

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ПАЖҶҲИШҒОҲИ РУШДИ МАОРИФ БА НОМИ А ҶОМИИ
АКАДЕМИЯИ ТАҲСИЛОТИ ТОҶИКИСТОН**

Ба ҳуқуқи дастнавис

**УДК 37.01+37 (091) (575.3)
ББК 74.03+74.03 (0) (точик)
Ф-33**

САФАРОВА МАЙРАМБҶ ДАВЛАТОВНА

**ТАҲҚИҚИ МЕРОСИ ПЕДАГОГҶ ОИД БА ТАРБИЯИ
МАЃНАВҶ-АҲЛОҚИИ ҶАВОНДУХТАРОН ВА АҲАМИЯТИ
ИСТИФОДАИ ОН ДАР ҚОРҲОИ БЕРУНАЗДАРСИИ
МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБҶ**

ДИССЕРТАТСИЯ

**барои дифои дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогҶ
аз рӯи ихтисоси 13.00.01- Педагогикаи умумӣ, таърихи
педагогика ва таҳсилот**

**Роҳбари илмӣ: Маҳкамов Дастам
номзади илмҳои педагогҶ, мудири
шубҳаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи
касбии Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба
номи А.Ҷомии АТТ**

ДУШАНБЕ – 2023

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3-14
-----------------------	-------------

БОБИ 1. МАСАЛАҲОИ НАЗАРЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ МЕРОСИ ПЕДАГОГӢ ОИД ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ЧАВОНДУХТАРОН ДАР ҚОРҲОИ БЕРУНАЗДАРСӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ.....	15-85
--	--------------

1.1. Мероси педагогии ниёгон дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии чавондухтарон дар раванди қорҳои беруназсинфӣ.....	15-36
---	-------

1.2. Моҳияти арзишҳои педагогии мероси ниёгон дар замони Истиқлоли Тоҷикистон.....	36-58
--	-------

1.3. Арзишҳои маънавӣ-ахлоқии тоҷикон - ҷузъи таркибии арзишҳои умумибашарӣ	58-80
---	-------

Хулосаи боби 1.....	80-85
---------------------	-------

БОБИ 2. РОҲУ УСУЛҲОИ БАҲРАБАРДОРӢ АЗ АРЗИШҲОИ МЕРОСИ ПЕДАГОГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР ТАРБИЯИ ЧАВОНДУХТАРОН ТАВАССУТИ ҚОРҲОИ БЕРУНАЗАДАРСӢ.....	86
---	-----------

2.1. Манбаъ ва сарчашмаҳои мероси педагогӣ дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии чавондухтарон дар таҳсилоти миёнаи касбӣ.....	86-107
--	--------

2.2. Омӯхтани касбу ҳунар дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии чавондухтарон тавассути қорҳои беруназаудиторӣ.....	107-127
--	---------

2.3. Қорҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба тарбияи маънавӣ-ахлоқии чавондухтарони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавассути қорҳои беруназдарсӣ.....	128-150
---	---------

Хулосаи боби дуюм.....	150-154
------------------------	---------

ХУЛОСАҲОИ УМУМӢ	155-162
------------------------------	----------------

ФЕҲРИСТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА	163-176
---	----------------

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот: Масъалаи тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназдарсӣ дар педагогикаи муосир мубрамияти хосаро касб намудааст. Насли наврас дар стратегияи маорифпарваронаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба таълим ва тарбия ҳамеша дар маркази таваҷҷуҳ қарор дошта, яке аз вазифаҳои марказии педагогикаи миллӣ ба шумор меравад.

Дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва мадания ҷумҳурияи тоҷик тағйиротҳои назаррасе рӯй доданд, ки ин бештар ба барҳам хурдани давлати абарқудрати Шӯравӣ ва идеологияи он вобаста мебошад. Пароканда гардидани давлати абарқудратӣ Шӯравӣ на танҳо ба хоҷагии халқу иқтисод, балки ба тамоми соҳаи ҳаёти ҷумҳурия таъсири хешро расонида тавонист.

Мубрамияти ин масъала дар он мебошад, ки дар солҳои нооромии сиёсӣ тавассути ин ҳодисаҳои номатлуб маънавияту ахлоқ торафт коста гардида, таълиму тарбияи насли наврас ба ғўшаи фаромушӣ рафт.

Ҳаллу фасл ва ба таври таъҷили пешгири намудани косташавии маънавияту ахлоқ яке аз масъалаҳои мубрам дар сиёсати стратегияи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва педагогикаи муосир ба ҳисоб мерафт ва меравад. Мубрамияти масъалаи тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврасро ҳамчун асоси пойдевори ҷумҳурияи тоҷик дарк намуда, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маорифро дар сиёсати стратегияи хеш ҳамчун яке аз соҳаҳои афзалиятнок ва тақдирсози ҳаёти ҷамъият эълон дошт.

Низомии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити тағйиротҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва мадания ҷумҳурия ба гузаронидани ислохот ниёз пайдо намуд. Яке аз қадамҳои аввалин дар ислоҳ намудани муносибати ҷавонон ба таълиму тарбия қабул гардидани қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, Консепсияи миллии таълими Ҷумҳурии Тоҷикистон,

Концепсияи тарбияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз мубрамияти ин масъала шаҳодат медиҳад.

Мубрамияти ин масъала дар он зоҳир мегардад, ки дар чунин шароит ҷавонон на танҳо илму маърифат меомӯхтанд, балки дар онҳо дониш, малака ва маҳорат сайқал ёфта, маданиятноки, ахлоқи ҳамида, ғайрияти эҷодӣ ва омодагӣ ба ҳаёти мустақилона ташаккул ёфта, яке аз масъалаҳои стратегӣ дар сиёсати Давлат қарор мегирад.

Дар бораи муҳим будани таҳқиқи мероси педагогии нигон оид ба тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон дар қорҳои беруназдарсии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳуҷҷатҳои зерин гувоҳӣ медиҳанд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2013), «Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2006), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (2011), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2017) ва ғайра.

Дарҷаи омӯзиши мавзӯи таҳқиқот: Таҳқиқи мероси педагогӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон зимни қорҳои беруназсинфии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба масъалаҳои маҷмӯӣ дохил буда, дар рисолаи илмӣ мазкур он аз мавқеи педагогӣ таҳқиқ шуда, дар раванди омӯзиши он илми фалсафа, иҷтимоиёт, ахлоқ ва ғайра мавриди истифода қарор гирифтааст.

Дар педагогикаи халқӣ, дар ашъори намоёндагои адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик, дар асарҳои фалсафӣ, педагогӣ, психологии олимони тоҷик, таҳқиқи мероси педагогӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар қорҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷои хоссаро ишғол менамояд. Оид ба ин масъала олимони тоҷик: М. Орифӣ, М. Лутфуллозода [57 саҳ 28], Ф.Шарифзода, [162 саҳ 88], И.Х. Каримова [44 саҳ 11], Қ.Б. Қодиров, Х. Афзалов, С. 5 саҳ 21], М.М. Авғонов, [4 саҳ 44]. А. Нуров, 58 саҳ 32]. А. Паҳлавонов, Х. Раҳимзода, [120 саҳ 88]. Б. Раҳимов, [119 саҳ 67]. Н. Н. Шоев, [155 саҳ 121].Г. Иброҳимов, [43 саҳ 23]. А.

Пудинаев [92 саҳ 44]. ва дигарон таҳқиқотҳои арзанда гузарониданд. Дар таҳқиқоти онҳо тамоюли эҳёи педагогикаи халқӣ бар асоси мурочиат ба гузаштаю хотираи таърихӣ халқӣ тоҷик ифодаи хешро ёфтааст.

Дар бораи истифодаи технологияҳои маълумоти муосир дар раванди таълим олимони М. П. Корпенко, [48 саҳ 33]. И. Лапидес [60 саҳ 33], Н. В. Маслова [119 саҳ 87], В. П. Солдаткин [130 саҳ 87], В. П. Тихомиров [123 саҳ 97]. Корҳои зиёдро ба сомони расонидаанд. Дар самти тарбияи маънавия-ахлоқии насли наврас олимони тоҷик М. Лутфуллоев., [58 саҳ 32]. Д. Маҳкамов [72 саҳ 33]., Д. Кабутов., А. [64]. Сангинов [48] таҳқиқоти хуберо ба анҷом расонидаанд.

Дар самти ташкили корҳои тарбиявӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ Маҳкамов Д [74]. дастури пуларзиши педагогӣ пешниҳод намудааст. Инчунин китоби Маҳкамов Д. [72 саҳ 45]. Зери унвони “Тарбия асоси ҷомеа” дар тарбияи маънавия ахлоқии насли наврас дорои арзиши баланди маънавия- ахлоқӣ мебошад.

Оид ба масъалаҳои тайёрии психологӣ, методӣ ва касбии омӯзгорон А. К. Быков. [47 саҳ 22], А. И. Кочетков. [56 саҳ 43], Л. Н. Мокиров, [62 саҳ 54]. А. Ю. Ниёзов, [63 саҳ 45] Л. И. Романов, [89 саҳ 77]. М. Саъдуллоева [127 саҳ 98] корҳои андешаҳои судмандеро ибтидо доштаанд.

Оид ба хусусияти идоракунии муассисаҳои таълимии ғайридавлатӣ, муассисаҳои ҳозиразамон, сохтор, ҳолати ҳуқуқӣ, таъминоти кадрӣ, идоракунии сифати таҳсилот В. А. Содонитсин, [123 саҳ 77], Ю. В. Фалеев, [126 саҳ 100], М. А. Шведсов, [149 саҳ 99], Э. Ш. Мирзоалиев, [65 саҳ 45], К. Муҳиддинов, [73 саҳ 57], М. Беҳзодфар [17 саҳ 98] таҳқиқоти назаррасеро ба анҷом расонидаанд.

Оид ба масъалаҳои маъмурӣ-ташкилӣ ва концептуалӣ дар раванди таълиму тарбия К. И. Зубков, [40 саҳ 33], К. Б. Қодиров, [47 саҳ 12], Т. Каримов, С. О. Одинаев, [84 саҳ 65], Т. К. Тагиров [137 саҳ 99], П. П. Флоркин [142 саҳ 89] заҳмат кашидаанд.

Оид ба тафрикаи таълим, барномаҳои таълими тафриқа ва масъалаҳои бо он наздик У. З. Зубайдов, [40 саҳ 32], В. С. Котерманская [49 саҳ 34], А. Я. Савсеев [126 саҳ 87] корҳои арзандаро ба сомон расониданд. Оид ба идоракунии сифати таҳсилот Л. Д. Комилов [57 саҳ 43], Х. Ф. Фақиров [144 саҳ 78], А. Ш. Никитин [86 саҳ 56], М. М. Поташник [92 саҳ 122] ва дигарон заҳматқоеро ба харҷ додаанд. Ба масъалаҳои раванди фаъолияти инноватсионӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас И. В. Ильинский, [37 саҳ 21], А. Г. Кормаев, [42 саҳ 12], А. П. Кленов., [44 саҳ 22], Г. И. Лукин, [62 саҳ 56], В. Т. Тюрин, [138 саҳ 77], З. Шарифов, [151 саҳ 65], Д. Маҳкамов [72 саҳ 38] диққати махсус зоҳир намудаанд.

Ба масъалаи методҳои таълим, тарзу усулҳои таълим ва технологияи таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ И. Р. Васильев, [29 саҳ 21], И. Дрейкурс, [35 саҳ 32], С. Кеннеди, [50 саҳ 45], И. Лапидес, [61 саҳ 34], Д. К. Поздняков, [98], В. А. Садовничий [123 саҳ 75] шуғл варзиданд.

Масъалаҳои тарбияи шахрвандӣ ва рушди худшиносии миллӣ бо назардошти асолати миллӣ дар осори педагоги бузург К.Д. Ушинский, [156 саҳ 89], М.Лутфуллозода [58. саҳ 34] бар аъло ҳис карда мешавад.

Зарурати истифодаи педагогикаи таҷрибавиро дар кори тарбиявӣ дар муассисаҳои таълимӣ педагогони машҳур А.С.Макаренко, [64 саҳ 56], В.А. Сухомлинский, [131 саҳ 98] ва дигарон пешниҳод намудаанд.

Масъалаи тарбияи маънавӣ- ахлоқиро дар осори олимони хориҷӣ ба монанди: Е.Э. Бартольд [15 саҳ 67], В.С. Библер [22 саҳ 76], Л.С. Выготский [21 саҳ 98], В.П. Зинченко, [37 саҳ 123]. М.К. Мамардашвили [81 саҳ 56], Т.А. Флоренской [136 саҳ. 92]. пайдо намудан мумкин аст.

Масоили ҳамгиройии педагогикаи халқӣ дар чорабиниҳои беруназаудиторӣ оид ба тарбияи маънавӣ-ахлоқии духтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар рисола ва автореферати Табаров Н.С. дар мавзӯи “Шароитҳои ташкилӣ- педагогии ташаккули сифатҳои маънавӣ- ахлоқии ҷавонон дар муассисаҳои фарҳангӣ”, дар рисола ва автореферати Гиёев М

дар мавзуи “Ташаккули арзишҳои маънавӣ- ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тавассути дарси забони русӣ”, дар рисола ва автореферати Қодиров И.М. дар мавзуи “Асосҳои педагогии оморасозии донишҷӯён ба корҳои касбинтиҳобкунии хонандагони мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии деҳот дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон” нақши рӯшан доранд.

Робитаи таҳқиқот ба барнома (лоиҳа) ва мавзӯҳои илмӣ: Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ таҳқиқотии шуъбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон барои солҳои 2017-2022 дар мавзӯи “Ташаккули салоҳиятҳои ахлоқӣ-маънавии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар заминаи арзишҳои миллӣ” ва муқаррароти асосии Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот: Истифодаи афкори педагогии ниёгон дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон тавассути баргузориҳои корҳои беруназарсӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ.

Вазифаҳои таҳқиқот: Мақсад ва фарзияи таҳқиқот ба ҳалли вазифаҳои зерин водор сохтанд:

- таҳлили адабиёти бадеӣ, фалсафӣ, таърихӣ, психологӣ, педагогӣ бо мақсади ошкор намудани моҳият ва мазмуни тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон тавассути баргузориҳои корҳои беруназарсӣ;

- пайдо намудани роҳҳои пешгирии косташавии маънавиёт ва ахлоқи ҷавондухтарон дар шароити бархурди тамаддунҳо;

- коркарди ҷорабиниҳои асосноки педагогӣ баҳри пешгирии косташавии маънавиёт ва ахлоқи ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ;

- таҳқиқи мавқеи педагогикаи ниёгон дар пешгирӣ аз косташавии маънавӣ-ахлоқи ҷавондухтарон бо дарназардошти усулҳои муосири таълим ва тарбия;

- гузаронидани мониторинги ҳолати мушкилоти тарбияи маънавӣ-ахлоқи ҷавондухтарон дар назария ва таҷрибаи педагогика ҳангоми корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ.

Объекти таҳқиқот – раванди дарсҳои тарбиявӣ ва корҳои беруназдарсӣ дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии духтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот: Таҳқиқи мероси педагогӣ оид ба тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон ва истифодаи он дар корҳои беруназдарсии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ

Фарзияи таҳқиқот: Тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназдарсӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ самаранок мегардад, агар:

- дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба тарбия ҳамчун ба таълим муносибат намоянд;

- дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ нақшаи солона, моҳона ва ҳафтаинаи корҳои тарбиявӣ ва ҷорабиниҳои беруназдарсӣ коркард ва мавриди стифода қарор дода шаванд;

- дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тамоми фаъолияти коллектив ба самти ислоҳ бахшидани косташавии маънавиёт ва ахлоқии духтарон тавассути корҳои беруназдарсӣ равона карда шавад;

- бо волидон ҷиҳати пешгирии косташавии маънавиёт ва ахлоқи духтарон робитаи доимӣ барқарор карда шавад ва дар шурои педагогӣ оид ба корҳои тарбиявии беруназдарсӣ масъалагузорӣ карда шавад;

Марҳилаҳои асосии таҳқиқот. Таҳқиқот дар се марҳила гузаронида шуд:

Дар марҳилаи якум (солҳои 2016-2017) таҳлили назариявии масъала амалӣ гашта, мақсад, фарзия ва вазифаҳои таҳқиқот муайян гардида,

маводи таҷрибавӣ ҷамъоварӣ гардида, нақша ва методи таҳқиқот коркард гардид.

Дар марҳилаи дуюм (солҳои 2018-2019) омӯзиши назариявӣ ва таҷрибавии педагогикаи халқӣ идома ёфта, нақшаҳои таълимӣ, мазмунӣ барномаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, маводи методи донишқадаҳои ҷумҳуриявӣ, вилоятию шаҳрии тақмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорон, сифати дарсҳои назариявӣ, амалӣ ва ғайра мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор гирифт.

Дар марҳилаи сеюм (солҳои 2020-2021) муқаррароти назариявии гирифташуда дақиқ гардида, таҳлил гузаронида шуд, маълумотҳои таҷрибавӣ оид ба коста гардидани маънавиёт ва ахлоқии ҷавондухтарон санҷида шуд, банизомдарории онҳо амалӣ гардид, хулосаҳои таҳқиқот мураттаб ва таҳияи матни комили диссертатсия анҷом дода шуд.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот инҳоянд:

1) Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Амрҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба сиёсати ҷавонон”, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”, «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатӣ нисбати ҷавонон», «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд», Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғ.

2) Муқаррароти фалсафаи башардӯстона ва педагогикаю психология оид ба тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон дар таълимоти файласуфон, психологҳо, этнографҳо, педагогҳо, олимону адибони хориҷиву ватанӣ, алаҳхусус дар осори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, Берунӣ, Саъдӣ, Кайковус, Абдурахмони Ҷомӣ ва Саноию Ҷалолiddини Балхӣ ва дигар суҳанварони адабиёти классикӣ ва муосир.

3) Ҳуҷҷатҳои меъёрӣ - ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки муносибати ҷомеаро ба унсурҳои тарбияи милли муайян менамоянд.

Сарчашмаи маълумот. Осори бадеӣ, фалсафию таърихӣ, психологию педагогӣ, санадҳои меъёрии танзимкунандаи фаъолияти касбию педагогӣ дар соҳаи маориф; санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи маориф: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи маориф", Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи масъулияти падару модар барои таълиму тарбияи фарзанд", Консепсияи миллии тарбия, Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то солҳои 2030 ва дигар санадҳои меъёрий, ҳуҷҷатҳои инъикоскунандаи талабот ва тағйирот дар амалияи таълиму тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҷрибаи пешқадами педагогии омӯзгорон.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот: Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот ба фаъолияти амалии зерини муаллифи диссертатсия нисбат ба объекти тадқиқот асос ёфтааст: омӯзиши адабиёти илмӣ ва методӣ оид ба мавзӯ, адабиёти умумии дидактикӣ ва назариявӣ оид ба педагогика ва этнопедагогика, психология ва методикаи таълим; омӯзиш ва истифодаи таҷрибаи пешқадами педагогӣ; арзёбии раванди таълими духтарони наврас; дар истифодаи усулҳои эмпирикӣ ба монанди: гузаронидани пурсиш ва суҳбатҳо, баргузориҳои озмоишҳои муқарраркунанда ва ташаккулҷиҳанда; таҳлил ва ҷамъбасти маълумотҳои дар рафти таҳқиқоти озмоишӣ бадастомада, таҳлили муққоисавӣ ва баҳодихии натиҷаҳои онҳо, мушоҳидаи педагогӣ, худбаҳодихӣ ва арзёбии ташхисӣ, ташаккули далелу маълумотҳои илмие, ки дар натиҷаи истифодаи маълумотҳои микдорӣ ва сифатии нишондиҳандаҳо, маълумотҳои оморӣ ва коркарди онҳо ба даст омадаанд.

Пойгоҳи таҷрибавию озмоишии таҳқиқот: Корҳои таҷрибавӣ-озмоишии таҳқиқот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Х. Махсумоваи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, Коллеҷи техникии ДТТ ба номи академик М. Осимӣ, Коллеҷи муҳандисӣ-омӯзгорӣ ноҳияи Рӯдакӣ баргузор шуданд. Ба озмоиш 300 нафар

донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ: 150 нафар ба ғуруҳи озмоишӣ ва 150 нафар ба ғуруҳи назоратӣ ҷалб карда шуданд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот:

- самаранокии истифодаи педагогикаи миллӣ дар ташаккули маънавӣ-ахлоқии ҷавондӯхтарон тавассути баргузориҳои корҳои беруназорӣ аз нуқтаи назари педагогӣ ва психологӣ асоснок ошкор ва муайян карда шуд;

- воситаҳои самаранок, аз он ҷумла истифодаи маводи дафтари матбуоти ВКД дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондӯхтарони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ошкор ва самаранокии онҳо аз тариқи гузаронидани таҳқиқоти озмоишӣ ошкор карда шуд;

- роҳи усулҳои инноватсионӣ тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондӯхтарон тавассути корҳои беруназорӣ бо истифода аз афкори мероси педагогӣ муайян карда шуд;

- аҳамияти татбиқи афкори педагогикаи миллӣ дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондӯхтарон тавассути баргузориҳои корҳои беруназорӣ ошкор карда шуд;

- нақши меҳварии муассисаи таълимӣ, оила, мақомоти ҳудудоракунии донишчӯён ва ҷорабиниҳои тарбиявӣ беруназорӣ дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондӯхтарон ошкор карда шуд.

Нуқтаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Ташкили шароити мусоид барои тарбияи босифати маънавӣ-ахлоқии ҷавондӯхтарон тавассути корҳои беруназорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ;

2. Ташаккули маърифати маънавӣ-ахлоқии ҷавондӯхтарон тавассути корҳои беруназорӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ;

3. Ба тарғиби масоили ташаккули шуури маънавӣ-ахлоқии ҷавондӯхтарон ҷалб намудани воситаҳои ахбори омма ва симою садо;

4. Дастгирии ҳадафноки тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон ва ба ин кор ҷалб намудани тамоми кишри ҷомеа дар асоси сиёсати давлатӣ;

5. Ба эътибор гирифтани хусусиятҳои синнусолӣ ва инфиродии дониҷӯдухтарон ва пурзӯр намудани корҳои тарбиявии маънавӣ-ахлоқӣ дар заминаи мероси педагогии ниёгон ва педагогикаи муосири миллӣ.

Аҳамияти назариявӣ амалии таҳқиқот дар он зухур меёбад, ки :

- маҷмуи ҷорабиниҳо оид ба тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон бо истифода аз ғояҳои педагогикаи халқӣ дар раванди корҳои беруназдарсӣ гузаронида шудааст;

- масъалаи коста гардидани маънавиёт ва ахлоқи ҷавондухтарон аз дидгоҳи иҷтимоиву педагогӣ таҳлил шуда, роҳҳои ислоҳ бахшидани он дар раванди бархурди тамаддунҳо пешбинӣ гардидааст;

- нақши пешбари муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар пешгирии косташавии маънавиёт ва ахлоқи ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназдарсӣ коркард гардидааст;

- дастури методӣ оид ба пешгирии косташавии маънавиёт ва ахлоқи ҷавондухтарон тавассути педагогикаи халқӣ коркард ва барои истифода тавсия шудааст.

Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот: Дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо мавқеъҳои ибтидоии методологӣ, фарохӣ ва гуногунпахлӯии омӯзишу озмоиши муқарраркунанда, мувофиқат бо ҳаҷм, ҳадафҳо, вазифаҳо ва мантиқи он, зарурати идома додан ва дурнамои такрори озмоиш, истифодаи маҷмӯи усулҳо, ки бо мавзӯи таҳқиқот мувофиқ аст, таҳқиқи гуногунҷабҳаи масъала, истифодаи системаноки методҳо дар мавриди ҳалли вазифаҳои бамиёнгuzошташуда, нишон додани интиҳоби шумораи озмоишшавандагон, дар амал татбиқ намудани тавсияҳои пешниҳодшуда ва мусбат арзёбӣ шудани онҳо, натиҷаи корҳои таҷрибавӣ озмоишӣ ва таҳлили миқдориву сифати онҳо таъмин шудааст.

Ҳамчунин, эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқотро натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ, мизҳои мудаввар, семинарҳо ва тренингҳо ироа ва ба таври васеъ баррасӣ шудаанд, бозгӯ мекунад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ: Мавзӯ ва мазмуни диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ 13.00.01 – Педагогикаи умумӣ, таърихи педагогика ва таҳсилот, аз ҷумла ба банди 3 - Антропологияи педагогӣ (концепсияи тарбия, таълим ва иҷтимоисозии шахс тавассути таълим; низомҳои / шароитҳои / рушди шахс дар ҷараёни таълим, тарбия, омӯзиш;) ва ба банди 5 - Назария ва концепсияҳои тарбия (омилҳои иҷтимоӣ-фарҳангии тарбия: шаклҳо, принципҳои тарбияи кӯдак дар марҳилаҳои гуногун ба камол расидани ӯ, асосҳои арзиши ташаккули раванди таълим, низомҳои педагогии тарбия;) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии доктарабон дар асоси илмӣ дар таҳқиқот дар таҳлили ҳамаҷонибаи масъала; дар омезиши дурусти таҳқиқотҳои назариявӣ ва тозмоишӣ, таҳлили миқдорӣ ва сифатии мавод; дар истифодаи маҷмӯи усулҳо вобаста ба мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот; дар барӯзори таҳқиқоти озмоишӣ ва тасдиқи амалии муқаррароти қори илмӣ дар ҷараёни озмоиш, таҳлили натиҷаҳо ва қорқарди маълумоти озмоишӣ, таҳия ва нашри мақолаҳои илмӣ, иштирок дар ҷорабиниҳои илмӣ, амалӣ, ҷаъбасти натиҷаҳои бадастомада ва таҳияи таҳқиқоти диссертатсионӣ таҷассум меёбад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот: Муқаррароти асосии диссертатсия ва натиҷаҳои таҳқиқот дар мақолаҳои илмӣ ва маводи дигари аз ҷониби муаллиф таҳия ва нашрқардашуда дар ҷордидаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот дар конференсияҳои илмию амалӣ в илмию назариявии сатҳҳои гуногун, семинарҳои илмӣ-методӣ ва ҷаласаҳои шӯъбаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ироа шуда, мавриди муҳокима ва баррасӣ қардидаанд. Маводи таҳқиқот дар

раванди чорабиниҳои таълимиву тарбияи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, ки пойгоҳи таҳқиқот буданд, қорӣ ва роҳандозӣ карда шудаанд.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯи мавзӯи диссертатсия зиёда аз 34 мақолаву дастурҳои илмӣ-методӣ, аз ҷумла 8 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 4 номгӯӣ мақолаҳо дар маҷмуаи маводи конференсияҳо ва 2 дастури методӣ - “Сайёҳӣ ва рушди ҳунарҳои мардумӣ”, “Иноватсия дар таълим (Роҳнамо дар фаъолияти нағзони педагогӣ)” дар ҳаммуаллифӣ бо роҳбари илмӣ нашр шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия: Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия бо мантиқи он мувофиқ буда аз муқаддима, ду боб, ҳулосаҳо, тавсияҳо ва рӯихати адабиёти истифодашуда иборат аст. Мазмуни диссертатсия дар 175 саҳифаи ҷопи компютерӣ дарҷ гардида, дорои 7 ҷадвал, 5 диаграмма ва 3 расм мебошад.

БОБИ 1. МАСАЛАҲОИ НАЗАРЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ТАҲҚИҚИ МЕРОСИ ПЕДАГОГӢ ОИД БА ТАРБИЯИ МАЪНАВӢ-АХЛОҚИИ ЧАВОНДУХТАРОН ДАР ҚОРҲОИ БЕРУНАЗДАРСӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ

1.1. Мероси педагогии ниёгон дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии чавондухтарон дар раванди қорҳои беруназсинфӣ

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 январи соли 2021 омадааст: *«Ҳадафи Роҳбари давлат аз ин ташаббусҳо баланд бардоштани сатҳи саводу маърифатнокии мардум ва дар навбати аввал, наврасону ҷавонон, тақвияти ҳисси миллӣ, ватандӯстиву ватанпарварӣ, ҳувияти миллӣ, арҷгузорӣ ва омӯхтани забон, таърих, фарҳанги бостонии тоҷикон, тавсеаи доираи донишу ҷаҳонбинии илмиву техникӣ ва рушди илмҳои дақиқу табиӣ дар кишвар мебошад»*. [103-159 саҳ 16].

Арзишҳои педагогикаи ниёгон беҳтарин омили тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас дар унсурҳои тарбияи миллӣ ба шумор мераванд. Арзиш худ мафҳуми фалсафӣ, сотсиологӣ, адабӣ ва педагогӣ буда, дар луғатномаҳо ба маънои баҳо, қимат истифода бурда мешавад. Ғайр аз ин мероси педагогии ниёгон ҳамчун арзиш, ҳамчун шуури ҷамъиятӣ, ба ҳодиса ва воқеаҳои рӯйдода тобишҳои маънавӣ- ахлоқӣ дода, онро аз ҷиҳати маънавӣ- ахлоқӣ ё тасдиқ ё рад менамояд.

Ҳам фалсафа ва ҳам илмҳои педагогика ва психология ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии инсон диққати хосса медиҳанд ва мо мардуми тоҷик сарфарозем, ки соҳиби ҳазинаи бузурги маънавӣ- ахлоқӣ ҳастем. Таърих халқро намедонад, ки мисли тоҷикон ин қадар солҳо ва асрҳо зери суми аҷнабиён монда, хуни фарзандонаш рехта бошаду маънавиёт ва арзишҳои ахлоқиаширо нигоҳ дошта бошад. Ин қувваи бузург ақли расои тоҷикон,

забони ширин, таърихи бой, адабиёти шакарвор, фарҳанги чилодор, расму оини миллӣ буд, ки пайдории миллатро таъмин намуд [58, с. 164].

Яке аз сарчашмаҳои таърихӣ дар рушди ақидаҳои педагогӣ дар ин сарзамин аз давраҳои қадим то ба имрӯз китоби муқаддаси эрониноҷодҳо «Авесто» ба шумор мерафт, ки асоси онро тарбияи инсонӣ комил ташкил меод.

Зардуштия таълимоти динию фалсафист, ки аз маъруфтарин адён (динҳо) ва оини халқҳои эрониноҷод маҳсуб меёбад. Ин мактаби динӣ-гносеологӣ-ахлоқӣ бо номи асосгузаш Зардушт ном бурда шудааст. Зардушт қадимтарин мутафаккири шинохташудаи Эрони Бостон аст. Зардушт бо номи «ҳокими муғон ва маздойӣ» низ машҳур аст. Маълум аст, ки вай аз хонадони Спитама аз никоҳи Парушасл бо Доғду (уғдава) таваллуд шудааст. Дар 20-солагӣ маърифати баландаш ёро аз халқ канор гирифт, дар 30-солагӣ донишу маърифаташ ба дараҷае боло гирифт, ки даъвои пайғамбарӣ намуд ва дар 40-солагияш аз сабаби муҳолифат бо руҳониён аз зодгоҳ берун гашта, ба Балх ҳиҷрат намуд. Пас аз ду соли иқомат дар Балх ба ӯ муяссар гардид, ки шоҳи Балхро ба дини худ дароварда, таълимоташро дар сар то сари кишвар паҳн созад.

Тараққиёти пуравчи илм, маориф ва маънавиёту ахлоқи халқҳои Шарқи Наздику Миёна ба давраи феодализм рост меояд. Феодализм нисбат ба сохти ғуломдорӣ сохти мутараққитар буда, барои тақомули ҳаёти моддӣ ва маънавии ҷамъият шароити хубтарро фароҳам овард. Инро низ бояд дар хотир дошт, ки дар натиҷаи академияи Афинаро бастанӣ император Юстиниан ва олимони таъқибкардани ӯ, аҳли илм ва фарҳангу фалсафаи Юнону Рим ба мамлакатҳои Шарқи Наздику Миёна ҳиҷрат карда, ба инкишофи фалсафа ва илм дар ин кишварҳо мадад расониданд. Аз асри VII сар карда, дар мафкураи халқҳои Шарқи Наздику Миёна таълимоти нав бо номи ислом ба вуқӯъ пайваست, ки маънои он покино покизагӣ мебошад. Маҳз дар ин давра асрҳои VII-VIII барои пайдоиши мактабҳои фалсафавӣ ва динию фалсафавӣ нав ба монанди асҳоби ҳаюлло, машшоъ, калом, исмоилия, тасаввуф заминаҳои муайян ба вуҷуд омад [75 саҳ 25].

Асрҳои IX-XV дар ҳаёти мардуми тоҷик давраи тараққии пуравчи илму адабиёт ва фалсафа ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла, дар дохили фалсафаи асрҳои миёнаи форсу тоҷик мактабҳои асҳоби ҳаюло, машшоъ, калом ва тасаввуф хеле ривож ёфта, намоёндагони бузурги он ба камол расиданд.

Дар ин давра илмҳои ҳайат, физика, риёзиёт, кимия, тиб ба қомеби-ҳои бузург ноил шуданд. Дар Бағдод, Самарқанд, Димишқ ба воситаи расадхонаҳо омӯзиши ҷирмҳои кайҳонӣ ва сохтани тақвим оғоз гардид, ки гувоҳи асосии боло гирифтани маънавиёт мебошад.

Аз рӯйи маълумоти сарчашмаҳои муътамад таълимоти асҳоби ҳаюло ҳикматест, ки ақли он ба азалияту абадияти ҳаюло (модда) макон ва замон муътақиданд. Ин фалсафаро дар асрҳои IX-X Эронишаҳри Ибни Равандӣ (816-897) ва Абубакри Розӣ ҷонибдорӣ ва тақвият бахшиданд.

Ибни Равандӣ беш аз 114 китоби илмӣ-фалсафавӣ навишта, дар тарбияи маънавӣ ахлоқии насли наврас ҳиссаи шахсӣ гузоштааст. Пайрави дигари мактаби асҳоби ҳаюло Абубакр Муҳаммад Ибни Закариё ибни Яҳе Розӣ (865-925) мебошад. Дар таълимоти Розӣ мавқеи инсон дар донишони ҳама чизҳо ҷои хоссаро ишғол менамояд. Ў бо боварӣ изҳор менамояд, ки дар олам чизе нест, ки ақли инсон онро доништа натавонад, барои он инсонро танҳо ба омӯзиш ҳавасманд гардонидан зарур аст, ки ба одат табдил ёбад [3 саҳ 164].

Закариёи Розӣ ба иқтидору тавоноии маърифатии инсон баҳои баланд дода, солҳои зиёд дар бемористони Бағдод, ки маъҷубони табобатнашаванда дар он буданд, хизмат намуда соҳиби таҳаллуси «табиби мористон» гардид. Андешаҳои маънавӣ- ахлоқии Закариёи Розӣ дар асарҳои «Китоб-ул асрор», «Ал-ҳавӣ», «Сирати ғносеология», «Тибби рӯҳонӣ», «Исбот ул-маод», «Китоб –ул-лаззат» баён гардидааст.

Аз маълумотҳои Забехулло Сафо чунин бармеояд: «Розӣ дар ахлоқ муътақид ба зухду тарки дунё ва инзиво нест ва мутаваҷҷеҳ ба ширкат дар умури иҷтимоӣ бо покдоманиву ифғат аст». [71, саҳ 53].

Меарзад, ки рисолаи «Тибби руҳонӣ»-и Муҳаммад Закариёи Розиро «Доират-ул-маорифи ахлоқи башар» номем. Ў дар ин рисолаи машҳури хеш ақдро бехтарин тухфаи Парвардигор дар бунёди шинохти ҳастӣ дониста, бар он андеша мебошад, ки инсон маҳз тавассути ақл аз ҳайвон фарқ карда, зиндагии худро беҳ месозад ва инчунин марому мартабаи хешро нисбат ба ҳар чизи олам муайян ва баланд мебардорад. Ў дар фасли аввали «Тибби руҳонӣ», ки «Ситоиши фазилати ақлном дорад», мегӯяд: «...ақл чизест, ки агар он намебуд, ахлоқи мо тибқи ахлоқи ҳайвон мешуд ё мисли қўдакону девонаҳо дар вартаи парешонӣ мемондем» [72 саҳ 46].

Бузургии Закариёи Розӣ дар он ҳис карда мешавад, ки дар ҳамин фасли асараш диққати махсусро ба омӯзиши нафс равона менамояд. Ў нафсро фармонбардори ақл номида, таъкид менамояд, ки инсон бояд ҳамеша аз пайи тарбияи нафси худ бошад ва кушиш намояд, ки нафси саркашаш ҳамеша тобеи ақл бошад ва маҳз тавассути ақл инсон ба муроду мақсади худ мерасад. Чунин суҳанони хикматборро дар илми педагогика дар ашъори тамоми шоирони классикӣ ва муосир пайдо намуда, мавриди омӯзиш ва татбиқ қарор додан мумкин аст.

Муҳаммад Закариёи Розӣ дар андешаҳои педагогии хеш маънавиёти баланд, ахлоқи ҳамида, дӯстию рафоқат, ҳурмату эҳтиром ва некию накукориро яке аз аломатҳои асосии давлату иқболи инсон медонад.

Дар таълимоти педагогӣ ва ахлоқии Муҳаммад Закариёи Розӣ устод - мураббӣ мавқеи хоссаро ишғол менамояд. Ў шахсияти ғамхорест, ки дар соҳаҳои мухталифи зиндагӣ барои шогирдон хислатҳои ҳамидаи инсонӣ, ба монанди поксирӣ, накукорӣ, садоқат, инсондӯстӣ, худшиносӣ, ифтихор ва ғурури миллиро тарғиб менамояд. Устод ба тарбияи ахлоқию маънавии шогирдон диққати махсус дода, барои бартарафсозии душвориҳои ҳаёти онҳо панду андарзҳои муфид медиҳад.

Муҳаммад Закариёи Розӣ дар ҷараёни таълиму тарбия дар ҷои аввал ақли солихро мегузорад ва тамоми рафтори инсониро дар асоси ақлу хиради

ӯ баҳогузори мекунад. Ин гуфтаҳо асоси илмӣ доранд, зеро бе ақли солим на ахлоқ ва на маънавиёт шуда метавонад. Ў ба омӯзгорону мураббӣён тавсия медод, ки дар роҳи таълиму тарбия аз шогирдон ба ҳеҷ вачҳ, набояд малол ва озурда гарданд. Таълиму тарбияи насли наврас ба андешаи ӯ, яке аз муҳимтарин вазифаи мураббӣёну омӯзгорон буда, омӯзгорон дар таълим ва тарбияи шогирдон бояд тамоми дониш ва маҳорати хешро сарф намоянд. Устод бо шогирдон суҳбати содиқона намуда, камбудӣ ва рафтори ношоистаи онҳоро пинҳон надошта, ошкор созад ва роҳи ҳалли онро пешниҳод намояд. Мутобиқи андешаи мутафаккир, устод бояд дорои донишу маърифати баланд буда, дар раванди таълиму тарбияи шогирдон ба саҳлангорӣ роҳ надиҳад, балки ҳамеша ба онҳо муомилаи хуш намояд, то шогирдон ба ӯ рози дили худро бовар карда гӯянд [72 саҳ 45].

Муҳаммад Закариёи Розӣ тавсия медиҳад, ки мардум нисбати ҳамдигар бояд меҳрубон, дилсӯз ва ғамхор бошанд, ба қадри ҳамдигар расанд, зеро ҷойгоҳи инсон дар педагогика ниҳоят баланд аст. Ў дар масъалаи ба мартабаҳои баланд расидани инсон, ақлу хиради солим ва рафтори хубу муомилаи некро асос медонист, зеро муносибати дурушт сарчашмаи коста гардидани боварӣ ва эътиқод мебошад. Дар ин росто панд медод, ки соҳибмартаба бояд чунон рафтор кунад, ки аз нафрати халқ эмин бимонад.

Маълум аст, ки инсон обрӯву эътибори баландро танҳо тавассути одоби ахлоқӣ шоистаи таҳсин сазовор гардида метавонад. Ранҷидан, дар дил нигоҳ доштан, кина гирифтани омӯзгор ё мураббӣ аз шогирдон аз доираи ақлу маърифат берун буда, обрӯи омӯзгорро дар ҷамъият паст менамояд.

Дар яке аз фаслҳои "Тибби рухонӣ" Закариёи Розӣ рафтори донишмандону файласуфон, омӯзгорону мураббӣёно мавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода, мегӯяд: « онҳо набояд аз ҷаҳорҷӯбаи адлу инсоф пой берун ниҳанд ва кайд кардааст, ки: "мардумро ёд медоданд, ки бо якдигарашон лутфу марҳамат дошта бошанд. Онҳо ба ҳамаи мардум насиҳат мекарданд, ки барои нафъи умум кӯшиш намоянд. Аммо он касоне, ки ҷабру

зулм ва сиёсати фосидро пешаи худ менамуданд, ба хараҷу мараҷ ва сиёсати абаскорӣ роҳ медоданд, аз гунаи одамон намехисобиданд. Инсон агар сират дуруст кунад ва рафтораширо нек созад, аз зарари мардум наҷот меёбад ва соҳиби ҳурмат мегардад. Инсон ба шарофати покӣ, ростию росткорӣ аз шарру ногуворӣ эмин мемонад. Агар кас ба мардум насиҳат кунад, ба онҳо раҳму лутф намояд, обрӯяш баланд мешавад" [72 саҳ 114].

Ин олими варзида дар давраҳои пиронсолӣ аз таъсири дуди гудозиши металлу маъданҳо, ки машғулияти доимияш буд нобино гардид. Ҳасудону бахилон вақти дар пирӣ нобино шуданаш ўро таъна мезаданд, ки ин нобиноии ў гуё ҷазои нодурустии ақидаҳои илмаш ва бовари надоштани ба Худо мебошад. Ў бошад, дар ҷавоб ба онҳо олимона, файласуфона ва омӯзгорона ҷавоб медод, ки чашмони ман кўр нашудаанд, балки аз дидани муқарризони камсавод хаста шудаанд ва намехоҳам дидори шумо барин нодонҳоро бори дигар бубинам.

Ба худатон мулоҳиза намоед, ки ин чӣ санъати баланди ҷавоб ба душманону ҳасудон дар ҷаҳорчӯбаи илму адаб мебошад, ки дар худ маънои зиёдеро ифода менамояд.

Чуноне ки маълум аст, ў ба бисёр масъалаҳои педагогӣ, аз қабيلي тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ, роҳу воситаҳои таъмини хайрияи умум ва саодати одамӣ, адлу инсоф, мақсаду мароми инсонро мавриди тадқиқу омӯзиш қарор дода, муаллими тарбияю ахлоқи замонаш гардида буд.

Фикр мекунам, ки дар ҷараёни таълими фанни таърихи педагогика дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии Тоҷикистон дар баробари омӯзиши осору афкори шоирони классикии форсу тоҷик аз ақидаҳои педагогии табиатшиносону риёзидонон ва табибони ниёгонамон истифода намоем ба манфиати кор мебошад.

Яке аз шоирони тоҷику форс, ки шуҳрати баландро дар байни халқ сазовор гардида буд Рӯдакӣ мебошад. Дар яке аз шабҳои ҷумъаи соли 858 дар хонадони Муҳаммад тифли зеборӯяке чашм ба олами ҳастӣ кушод. Ба ў

Чаъфар ном гузоштанд. Касе намедонист, ки солҳо мегузаранду овозаи шеъраш ба Бухоро – пойтахти давлати Сомониён мерасад ва ба дарбор даъват гардида, соҳибқирони шоирон, маликушшуаро мегардад. Номи деҳаи худ Панҷрӯд ё Рӯдакро машҳури оламиён мегардонад ва то абад сардафтари адабиёти тоҷику форс мемонад. Дар ҳақиқи Рӯдакӣ Низомии Арузии Самарқандӣ, Рашиди Самарқандӣ баҳои ниҳоят сазовор додаанд, ки мисоли равшани он ин мисраҳоянд:

*Он кас, ки шеър донад, донад, ки дар ҷаҳон,
Соҳибқирони шоирӣ устод Рӯдакист.*

Ин андешаи Низомии Арузӣ дар бораи Рӯдакӣ дуруст ва омили дастгирӣ мебошад, ки фармудааст:

*Гар сарӣ ёбад ба олам кас ба неку шоирӣ,
Рӯдакиро бар сари он шоирон зебад сарӣ [150 саҳ 89].*

Ин мисраҳҳои Рашидии Самарқандӣ низ исботи арзиши баланди Рӯдакӣ баҳри роҳбарӣ кардан ба шоирони доираи адабии дарбори давлати Сомониён мебошад.

*Зиндаю ҷовид монд, ҳар кӣ накуном зист,
К-аз ақибаш зикри хайр, зинда кунад номро.*

Рӯдакӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас дар педагогикаи ниёгон ҷойи хоссаро ишғол менамояд. Дар андешаҳои педагогии хеш Рӯдакӣ насли наврасро ба амир будан аз болои нафси саркаш даъват менамояд. Ў ҷавонон ва ҷавондухтаронро даъват менамояд, ки нисбати мардумони кару кӯр бе эътиной, густохӣ, сангдилӣ зоҳир нанамоянд, ки ин нишонаи одамӣ ва мардӣ нест. Дар зиндагӣ одамон ба ҳар ҳолату вазъият фитоданашон мумкин аст, насиҳат медиҳад, ки чунин одамонро дастгирӣ карда, ба пой гузоштан нишонаи мардӣ мебошад. [6, саҳ 24].

Рӯдакӣ дар мактаби педагогии хеш ба насли наврас таъкид менамояд: «Нооғаҳ набошад, ҳамеша ҳушёрона аз таҷрибаи таърих ё рӯзгор омӯзад, ки барои бартараф кардани мушкилот ва ҳодисаҳо барои шумо зарур мешавад.

Инчунин, таъкид менамояд, ки ҳар ки қобилияти сабақ гирифтани аз таҷрибаи рӯзгор надошта бошад, ба ӯ ҳеҷ омӯзгор қудрати омӯзонидан ва ба роҳи рост равона кардан надорад».

Дар андешаҳои педагогии Рӯдакӣ ҷои асосиро робита ва муносибати падару модар ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии фарзандон ташкил медиҳад. Ӯ бо сӯзу гудоз дар яке аз шеърҳои қайд менамояд:

*Эй дареғо, ки ҳунармандро,
Бошад фарзанду ҳунарманд не.
В- ар чи адаб дораду дониш падар,
Ҳосили мерос ба фарзанд не.*

Мутаассифона, дар бораи фарзанддор шудан тамоми инсонҳо орзу менамоянд. Ҳар як падару модар писару духтаронашро дар ҳаёт бобарор дидан мехоҳад, лекин на ҳама фарзандон ба монанди падару модар ҳунарманд, боахлоқ, ҳалим ва дорои маърифати баланд ба воя мерасанд. Ба бисёри падару модарон одоб, ахлоқ ва дониш дошташонро ба фарзандонашон дар шакли мерос боқӣ гузоштан муяссар намегардад, дар ин ҷо Рӯдакӣ талош меварзад, ки сабабро ёбад. Ҳеҷ гоҳ сабабро аз оила берун ҷустан нашоад, зеро он асрори дохили оила мебошад [150 саҳ 114].

Рӯдакӣ дар таълимоти педагогии хеш ба ҷавонписарону ҷавондухтарон таъкид менамояд: «Ҷаҳонро бо он чашмоне, ки ба ӯ менигарӣ нанигар, балки ҷаҳонро бо чашмони хирад нигар, зеро ҷаҳон ба монанди дарё ва баҳр асрори бениҳон дорад, барои ба он мушарраф гардидан, бояд кишти сози, ки асрори онро кашф намой».

Дар раванди дарсҳои тарбиявӣ ё ҷорабиниҳои беруназаудиторӣ омӯзгор аз ашъори Рӯдакӣ масъалаҳоеро ба миён мегузорад, ки дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон муҳимманд. Ашъори Рӯдакӣ саропо панду андарз дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас ва омили беҳтарине дар қорҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ мебошанд.

Мисоли равшани он мисраҳои зерин мебошад:

Исо ба раҳе дид, яке кушта фитода,

Ҳайрон шуду бигрифт зи ҳайрат сари ангушт.

Гуфто, ки киро куштӣ, то кушта шудӣ зор?

То боз кӣ онро бикушад, он, ки туро кушт [150 саҳ 45].

Бо андешаҳои педагогии устод Рудакӣ ва панду андарзҳои ҷовидонии ӯ, омӯзгор, куратор, роҳбари синф ва мураббӣ метавонанд нақшаи фаъолияти хешро дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ омода намоянд. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳам дар раванди дарси назариявӣ, ҳам дар корҳои беруназаудиторӣ ва дарсҳои тарбиявӣ, ҳам дар раванди чорабиниҳои фарҳангӣ дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас бо педагогикаи ниёгон таъсир расонида, насли наврасро дар руҳияи созандагӣ ба камол расонидан корест ниҳоят муҳим.

Рӯдакист, ки дар ашъори безаволаш чун педагоги варзида ба насли наврас таъкид менамояд, ки одаме, ки ба куштор даст мезанад, нокушта наместонад. Инчунин дар ашъори Рӯдакӣ оид ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас онро вохӯрдан мумкин аст, ки ӯ огоҳ менамояд, ки ҳеҷ гоҳ ангуштатро ба кӯфтани дари касе равона нақун, ки даратро бо мушт кӯфта, гирифтори азобу машаққат месозанд.

Дигар сарчашмаи педагогикаи ниёгон, «Шоҳнома»- и безавол мебошад, ки на танҳо оинаи таърих ва рӯзгори ориёиён, шиносномаи миллӣ ва сарчашмаи ҳувияту асолати тоҷикон, балки бештар аз он педагогикаи миллии мардуми тоҷик дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ ба шумор меравад. Муҳимтар аз ҳама, «Шоҳнома» баёнгари фарҳанги ғаниву рангини қавмҳои ориёиву қадима, арзишҳои волеи созанда, андешаҳои милливу мазҳабии ин миллат доништа мешавад. Дар ин маврид доктор Саҷҷоди Чӯбина мегӯяд: «Шоҳнома»...андешаи динӣ ва рӯҳи маънавии ин миллат аст, ки умқи асолати таърихӣ ин сарзамини дурахшонро мерасонад. Асолате, ки таълим ва ёдоварии он ба наслҳои имрӯзу фардо метавонад ҷовидона мондани ин

фарҳанги пурбор ва билттабъ ҳувийяти мусбат ва арзандаи миллии моро тазмин намояд».

Имрӯз, ки мо дар шароити афзоиши босуръати робитаҳои мухталиф тавассути технологияи пешрафтаи замон қарор дорем, шиддат ёфтани раванди ҷаҳонишавиро ба эътибор гирифта, бояд ба асолати хеш бештар рӯ оварем. Ҳувийят ва ҳастии хешро дар муқобили фарҳангҳои бегона муаррифӣ намуда, ҳамбастагӣ ва якпорчагии миллии хешро дар асоси таълимоти Ҳаким Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» ҳифз намоем. [1 саҳ 125].,

Дар ин замина тасмим гирифтем, ки нигоҳи дақиқтаре ба шоҳкориҳои Ҳаким Фирдавсӣ «Шоҳнома» дошта бошем, то бубинем, ки ҳаками бузург ба масоили милливу фарҳангӣ ва иҷтимоиву тарбиятӣ чӣ гуна дахл намудаву чӣ андешаҳое дар мавриди шинохти худиву аҳли ҷомеа иброз намудааст. Ҷаҳони рангини маънавии «Шоҳнома» ва андешаҳои педагогии Фирдавсӣ моро бори дигар дар партави панду андарз ва ғӯишҳои ҳакимонаву шоирона муътақид месозад, ки бар ҷойгоҳ ва арзиши илму дониш арҷгузорӣ кунем.

Дар раванди таҳқиқи мавзӯи номбурда мо боварии комил ҳосил намудем, ки «Шоҳнома» саропо ҳикматномаи манзуми миллат, сарчашмаи тамоми унсурҳои Консепсияи тарбияи миллии мебошад. Чун сирри олам ва рози зиндагӣ тавассути омӯзишу дониш ошкор мегардад, Фирдавсӣ ба аҳли ҷаҳолат бо кароҳат менигарад ва нодониву нодонро накуҳиш мекунад, ки мисоли равшани он ин мисраъҳоянд:

Зи мардон батар он, ки нодон бувад,

Ҳама зиндагонӣ ба зиндон бувад [1, с. 164].

Дар биниши Фирдавсӣ ҷаҳл зиндону торикӣ аст, ки зиндагиро барои инсон ногувор месозад ва ҳам чун занҷирест бар пойи ӯ. Худованд низ паёмбарашро дар ҷомеаи ҷоҳиле чун Арабистон ба рисолати ҷаҳлзудой ва бардоштани занҷири нодонӣ ва хурофотпарастӣ аз пойи башариат муваззаф карда буд. Таъбири Қуръони карим дар ин маврид чунин аст: «Нодонӣ асоси ҳар гуна шарру бадӣ доништа мешавад». Ба ин андеша касе муқобил

баромада наметавонад. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пайваста талош меварзад, ки сатҳу сифати таълим ва тарбияи насли наврасро баланд бардошта, маънавиёт ва ахлоқи онҳоро баланд бардорад.

Тани сарди нодон зи гил хортар,

Ба ҳар некӯӣ носазовортар.

Ё дар дигар ҷойи «Шоҳнома» - и безавол омадааст:

Зи нодон бинолаб дили сангу кӯҳ,

Азеро надорад бари кас шукӯҳ.

Накуҳида бар кор бурда гурӯҳ,

Накуҳидатар назаб донишпажӯҳ.

Надонад аз оғоз анҷомро,

На аз нанг донад ҳаме номро. [1, с. 195].

Ҳатто Фордавсӣ таъкид менамояд, дили санги кӯҳ аз одамони бемаърифат нолон аст, онҳо на нанг доранд ва на ному нишони хешро машҳур гардонида метавонанд.

Дар достони безаволи «Шоҳнома» Фирдавсӣ андешаҳои педагогии хешро дар робита бо сураю ояи Қуръони карим баён менамояд, ки дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷойи хоссаро ишғол менамоянд, ки мисоли равшани он ин гуфтаоянд:

Чунин дод посух, дониш гузин,

Чу хоҳӣ зи Парвардигор офарин.

Ки нодон фузунӣ надорад зи хок,

Ба дониш тисандида кун ҷони пок [1 саҳ 197].

Дар ин ҷо Фирдавсӣ ба падару модар таъкид менамояд, ки мушоҳидакорона назорат баранд, ки фарзанди онҳо ба илм, фарҳанг, маънавиёт тавачҷуҳ зоҳир намоянд, зеро ҷаҳонро ба касе, ки нодону бемаърифат аст, бовар карда супоридан мумкин нест. Дар таълимоти педагогии Фирдавсӣ ҷои асосиро дониш, маърифат ишғол менамояд, нодон,

ҷоҳил, бесавод арзишаш аз хоки сияҳ чандон боло нест ва тақдири халку ватанро ба онҳо бовар карда супоридан ягон зарурияте надорад.

Сипардан ба фарҳанг фарзанд хирад,

Ки гетӣ ба нодон набояд сипард.

Назар ба гуфтаи ҳакимон нодон ҳукми мурдари дорад, агарчи ба зоҳир зинда ҳам бошад. Фирдавсӣ ин нуктаро чунин таъкид менамояд, ки агар чизеро намедонед, хомӯшӣ пеша кунед, ки рамзи саломатии одам ва моёи нигоҳдории ӯ аз суқут мебошад.

Зи дониш чӣ ҷон туро моя нест,

Беҳ аз хомӯш ҳеҷ пероя нест.

Дар ин боб ҳазрати Алӣ ибни Абуталиб мефармояд, ки агар бандагон ҳангоме ки намедонанд, таваққуф мекарданд ва аз изҳори назар худдорӣ менамуданд, кофар ва гумроҳ намешуданд [1 саҳ 201].

Дар таълимоти педагогии Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» ҷои асосӣ ба одоб, ахлоқ дода мешавад, ки мисоли равшани он ин мисраъҳоянд:

Адаб беҳтар аз ганҷи Қорун бувад,

Фузунтар зи мулки Фаридун бувад.

Бузургон накарданд парвои мол,

Ки амволро ҳаст рӯзе завол.

Инон сӯи илму адаб тофтанд,

Ки номи наку аз адаб ёфтанд.

Фармони Илоҳист ба бандагонаш, ки мефармояд: Ва аз ҳавасҳои касоне, ки намедонанд, яъне огоҳӣ надоранд, пайравӣ макун. Аз ҷоҳилон рӯй баргардон, доништа бош, ки адаб аз ганҷу бойигарӣ баланд аст, ягон мулк ба монанди адаб сарҳади фаровон надорад. Одамони бузург парвои молу мулк надоранд, зеро тамоми молу мулк адошавӣ дорад, аммо одоб, дониш, ахлоқи ҳамида на дуздида мешавад ва на аз ҷониби касе осеб мебинад. Ҳукамо низ таъкид бар он доранд, ки фармонпазирӣ аз нодон ва ҳамнишинӣ бо ӯ худ нишонаи нодонист.

Ҳаким Фирдавсӣ дар андешаҳои педагогии хеш оид ба нишасту хез бо одамони нодон андешаеро пайгирӣ менамояд, ки агар инсон дар зери дасти одамони бомаърифату доно қарор дошта бошад ба забардастӣ мерасад. Инчунин таъкид менамояд, ки агар шахси доно туро душмани ҷонӣ бошад, беҳтар аз дӯстест, ки нодон аст. Ин ақида дар андешаҳои педагогии Саъдии Шерозӣ, Н. Хусрав ва дигарон низ бараъло мушоҳида мегардад.

Дар андешаҳои педагогии Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» диққати асосӣ ба нодонӣ, ба одобу рафтори ҳамида, ба хирадманду беозор будан, ба касбу ҳунар ва дигар сифатҳои инсонӣ дода мешавад. Аз нигоҳи Фирдавсӣ нодонӣ- ғофилӣ шинохта шуда, муҷиби олудашавӣ ба гуноҳҳо доништа мешавад.

Дар педагогикаи ниёгон ва дар «Шоҳнома»- и безаволи Фирдавсӣ оид ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас оид ба хашму ғазаб бар бегуноҳ, бахшиши беҳуда, носипосӣ, ифшои сир, гуфтори беҳуда, эътимод бар ноаҳлон ва дурӯғгӯӣ аз нишонаҳои нодонӣ доништа шудааст, ки мутлақо дуруст мебошад.

Ҳар он гаҳ ки гӯӣ, расидам ба ҷой,

Набояд зи гетӣ маро раҳнамоӣ.

Чунон дон, ки нодонтарин кас бувӣ,

Агар панди донандагон нашнавай [1, саҳ 210].

Донишмандон ва ҳакимон таъкид намудаанд, ки чун касе худро дар илму дониш бениёз донаду ба ҷое расида ҳисобад, дар ҳақиқат ниҳоят ҷоҳилу худкома аст. Ҳамин тариқ мебинем, ки шоир нодониро торикӣ доништа, таъкид менамояд, то аз ҳамнишиниву ҳамдастӣ бо аҳли ҷаҳолат дурӣ ҷӯем, ва вақту фурсати гаронқимати хешро беҳуда сарф накунем.

Фирдавсӣ ҳафт нишонаи мардуми нодонро ишора намуда, оқибату фарҷоми аъмол ва талоши онҳоро ёдрас мекунад, то аҳли завқу маънӣ аз бархӯрд бо эшон ҳушёр бошанд. Лаззати гуфтори маънавию ахлоқӣ ва фасоҳату таровати панду аңдарзи Фирдавсӣ бо насиме аз боғистони

ҳикматбори ӯ тану ҷони моро навозиш карда, ҳастиро сафои маънавӣ-ахлоқӣ мебахшад. Хулоса, чун ба сайри боғистони сарсабзу пурсамари «Шоҳнома» равем, бештар аз ин таровишҳои дигареро хоҳем дид, ки аз замири пок ва нигоҳи ҷўяндаи гўяндаи он сарчашма мегиранд.

Авҷи адабиёту фалсафаи тоҷик ба асрҳои IX-XV рост меояд, ки пайравони асосии мактаби маишӯ баъд аз Алқиндӣ Абунасири Форобӣ, Абуалӣ Ибни Сино, Ҳоҷа Насриддини Тусӣ, Умари Хайём, Ибни Рушдӣ Андалусӣ ба шумор мерафтанд. Асосгузори мактаби маишӯ файласуфи Юнони Қадим Арасту мебошад, ки дар забони Юнонӣ препотетика номида мешавад ва пайравони ин мактаб дар боғу растаҳо қадамзанон ва озодона масъалаҳои баҳснокро ҳал ва фикру андешаи ҳамдигарро пурра мегардониданд.

Абу Насир Муҳаммад ибни Муҳаммад Форобӣ (873-950), на танҳо дар мавзӯҳои фалсафӣ, балки роҷеъ ба ҷамъият, сиёсат ва ахлоқу таълиму тарбияи инсон як қатор асарҳои нодир навиштааст, ки номгӯяшон онҳо инҳо мебошанд: «Мақоли-фи-маонӣ-ул-ақл», «Китоб- ул- ҷамъ байна-л-ҳакимайнӣ Афлотун-ул-Илоҳӣ ва Аристотелис», «Китобу орои аҳли-л-мадинати-л-фозила», «Китоб-ут-танбеҳ ало сабили-с-саода», «Китоб-ус-сиёсати-л-фозила», «Китоб фусул-л-маданӣ», ки мавзуи асосии онҳо ахлоқ ва маданияту маърифати инсонӣ мебошад [139, саҳ 93].

Таърихи инкишофи ҷамъияти инсонӣ мисли Ибни Сино (980-1037) кам шахсиятҳоеро медонад, ки файласуф, энциклопедист, олими мушоҳидакор, назариячии бузурги тиб, табиби шифобахшу таҷрибаомӯз, шоир, мусиқачӣ, вазир ва педагоги шинохта унвон дошта бошад. Сино асарҳои зиёдеро таълиф кардааст ва асоситарини он «Китоб-уш-шифо», «Китоб-ун-наҷот», «Ишорот ва танбеҳот», «Донишнома» ва ғайра мебошанд.

Маърифати баланд Синоро дар ҷаҳон бо номи Авитсена ва дар Шарқ бо номи Шайхурраис машҳур гардонид. Дар андешаҳои педагогии хеш Сино ба

хислат ва хусусиятҳои дурӯғгӯӣ, худро бемор вонамуд кардан, нотавон нишон додан ва оқибатҳои он диққати хосса меод.

Аз рӯйи ҳисоби олими эронӣ Саиди Нафисӣ, ки ба таҳқиқи Сино сару кор дошт маълум мегардад, ки Сино бештар аз 450 чилд асар бо забони арабӣ, 23-чилд бо забони форсӣ-дарӣ таълиф намудааст, ки аз онҳо 160 чилдаш дар китобхонаҳои дунё маҳфуз ва мавриди омӯзиш қарор доранд.

Асари ӯ «Ал-Қонун» ҷамъбасти тамоми донишҳои тиббӣ мебошад, ки тамоми беморӣ ва тадбирҳои пешгирӣ ва дармон бахшидан дар он оварда шудааст. Китоби «Ал-Қонун» дар асри XII аз тарафи Герард Кремонск ба забони лотинӣ тарҷима гардида, дар муҳлати садсолаҳо вазифаи китоби рӯйимизии табибони Аврупо ба ҷо меовард. Пас аз ихтироъ гардидани дастгоҳҳои табъу нашр ин китоб аз рӯйи шумораи нашраш бо Инҷил рақобат мекард [75 саҳ 17].

Ӯ аввалин шуда анатомияи мушакҳои чашм, механизми ҷараёни биниш, даҳлезҳои дил, вабо ва решаҳои онро ихтироъ кард, ки то он рӯзҳо олимони Юнони қадим намедонистанд. Роҳҳои пешгирии касалии қандро, ки Сино дар давраи худ ёфта буд, табиби англис Томас Уиллитисом баъди ҳафт аср аз нав ёфта бо номи худаш дарҷ кард.

Сино ақидаро дар бораи дар ҳаво ва об мавҷуд будани «микробҳо» (зверков), ки боиси хуруҷи беморӣ мегардад, дар давраи худ кашф намуда буд, ки дар асри XVII аз тарафи олими ҳоландӣ Левенчук муаллифи аввалин микроскоп дар шароити лабораторӣ тасдиқ гардид.

Таълимоти Сино дар бораи набз хело қимати баланд дорад, ӯ 30 навъи набзи мураккаб ва 60 навъи набзи одиро фарқ кунонд, ки илми имрӯза ба он каме дигаргунӣ ворид кардаасту халос.

Ба Сино усули муайян кардани касалиҳои дохилии инсон тавассути ламскунӣ (тук-тук) мансубанд, ки соли 1722 духтури венагӣ Леопалд Аунбруггер аз нав муайян кард ва то имрӯз дар илми тиб васеъ истифода бурда мешавад.

Ибни Сино мантиқро ҳамчун илми ченкунӣ дар ҷойи ниҳоят баланд мегузошт. Ў талош меварзид фаҳмад: «чӣ тавр нофаҳмо ба воситаи нофаҳмӣ фаҳмо мегардад», аз тарафи дигар андеша дошт, ки «ҳама гуна дониш, ки дар тарозуи ақл баркашида нашудааст, дониши ҳақиқӣ шуда наметавонад». Аз ин бармеояд, ки нуқтаи марказии назари Ибни Сино дар масъалаи маърифати олам ба ҳақиқат ва меъёрҳои он расидан мебошад.

Гувоҳи маърифати баланд доштани Синоро он ҳодиса муайян менамояд, ки 24-уми майи соли 1032 Ибни Сино бо чашми одӣ мушоҳида карда асрореро рӯйи коғаз овардааст, ки ақли инсонӣ очиз аст. Ў гузаштани сайёраи Венераро аз доираи Офтоб пешгӯӣ кард, ки ин зухуротро соли 1639 аввалин шуда пас аз 600 сол, олими англис Джеримай Хоррокс бо дастгоҳҳои замонавӣ ифшо намуд.

Агар «Ал-Қонун» барои табobati бадан бахшида шуда бошад, «Китоб-уш-Шифо» ба табобат ва шифои руҳи инсонӣ бахшида шудааст.

Ибни Сино дар «Трактат дар бораи муҳаббат», «Ҳай ибни Яқзон», «Саломон ва Абсол», «Ат-Тоир» ақидаҳои фалсафӣ, ахлоқӣ ва инсондӯстии хешро дар сатҳи баланди маърифати инсонӣ баён намудааст. [33, с. 164].

Олими маъруфи асрҳои XII-XIII Байҳақӣ, шарқшиноси машҳури немис А.Мюллер дар асри XIX, олими маъруфи тоҷик Бобочон Ғафуров ба шахсият ва ғайолияти илмии Сино ниҳоят баҳои баланд додаанд.

Оид ба фалсафа ва педагогика Насириддини Тусӣ (1201-1274) асарҳои «Асрор-ул-иқтибос», «Равзат-ут-таслим», «Қавоид-ул-ақоид», «Китоб-ул-фусул», «Ахлоқи Носирӣ», «Таҷрид-ул-калом», «Таҷрид-ул-ақоид», «Шаҳр-ул-ишорот»- ро аз худ боқӣ гузоштааст. Масъалаи ҷавҳару арзро таҳлил карда, вай дар баробари ҷавҳари моддӣ (ҳаюло, сурат, ҷисм) ҷавҳари руҳонии мустақил ва мухтор аз ҷисмро (ақл, нафс) эътироф намудааст. Мутобиқи ақидаи ӯ, нафси наботию ҳайвонӣ ба тан тобеъ буда, бо фаношавии тан нафси наботию ҳайвонӣ низ фано мешавад. Таълимоти

маърифатии он аз танқиди назарияи дониши каломи Фахриддини Розӣ сабзидааст, ки ба қобилияти оламро дониستاني инсон боварӣ надошт.

Дар андешаҳои педагогии хеш Насириддини Тӯсӣ инсонро дар содир кардани рафтори нек ва бад соҳибхитиёр медонад. Дар соҳаи назарияи иҷтимоӣ Насириддини Тӯсӣ, ба таълимоти Форобӣ пайравӣ карда, ақидаҳои ӯро дар бораи мавқеи истеҳсолоти неъматҳои моддӣ дар бақои наслҳои башар тарафдорӣ менамояд.

Мероси педагогии Умари Хайём (I040-II23) дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавассути дарсҳои назариявӣ, амалӣ, дарсҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ ва шабнишиниҳои маърифатӣ боиси пайравӣ ва омӯзиш мебошад.

Абдулҳасан Алӣ ибни Зайди Байҳакӣ дар асари худ “Татимма сиван-ул-ҳикмат” ҳурмату иззати ба Хайём доштаи подшоҳи қарахониҳо Шамсулмулукро зикр кардааст: «Имом Умарро бо худ ба тахт мешинонд». Ин дар доираи дарбори қарахониҳо аз нуқтаи назари олими илми нучум будани Хайём аст, ки ба воситаи ин илм дарбориён меҳостанд аз Хайём зиндагӣ ва тақдирӣ пурдаҳшаташонро фаҳманд.

Дар китоби “Чаҳор мақола”-и Низомӣ Арузии Самарқандӣ, ки худро шогирди Хайём меҳисобид ва дар бораи ҳаёти минбаъдаи ӯ нақлҳои ҷолибе овардааст, ки мутобиқи он Хайём вақти мурдан ва ҷойи дафнашро ишора кардааст [86 саҳ 164].

Олими бузурги тоҷик Бобочон Ғафуров дар бораи Умари Хайём чунин менависад: «Шоири бузурги Шарқ Умари Хайём бо рубоӣҳои хеш машҳур гардидааст, шумораи рубоиёти Хайём зиёд набуд, аммо аҳаммияти онҳо аз нуқтаи назари адабиёт ва фалсафа ниҳоят бузург мебошад» [63 саҳ 94].

Шоири фаронсавӣ Никле ба Хайём баҳо дода мегӯяд: “Хайём илоҳиётро дар либоси майу соқӣ нишон додааст”. Гуфтан меҳохам, ки Хайём дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ, некию накукорӣ, покию ҳалолхурӣ мавқеи асосӣ дошта,

саволҳоеро ба миён мегузорад, ки насли наврасро ба андеша ва пайравӣ ҳидоят менамояд.

Олими англис Честертон дар китобаш «Майи муқаддас ва Хайём» талош варзидааст, ки ба Хайём баҳогузорӣ намояд, аммо то охир Хайёмро шинохта натавонистааст.

Яке аз нависандагону донишмандони варзидаи форсу тоҷик Унсурулмаолии Кайковус мебошад, ки соли 1020-и милодӣ дар хонадони амирзодагони вилояти Кӯҳистони шимолии Эрон таваллуд ёфтааст. Ному насаби ӯ Унсурулмаолии Кайковус ибни Искандар ибни Қобус ибни Вушмгир мебошад. Азбаски Унсурулмаоли амирзода буд, чун дигар давлатмандон ҳанӯз дар синни ҷавонӣ илму ҳунарҳои гуногуни замонаашро хуб омӯхта аз бар намуда буд.

Вай дар навоҳии шимоли Эрон воли буд, минбаъд дар дарбори Султон Масъуди Ғазнавӣ солҳои 1041-1049 надим шуда кор кард ва андешаҳои педагогии хешро ташвиқ намуд. Ҳама таҷриба, дониш ва панду ҳикмати андӯхтаи хешро дар синни 63-солагиаш дар шакли китобе бо номи «Қобуснома», ё «Насиҳатнома» барои тарбияи фарзандаш Гелоншоҳ навишта мерос гузошт, ки яке аз китобҳои педагогӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ ба шумор меравад. [15 саҳ 164].

Ин асар аз дебоҷа то охир асарест, ки мероси ниҳоят арзандаи педагогикаи миллӣ дар раванди татбиқи унсурҳои тарбияи миллии халқи тоҷик ба ҳисоб меравад. Ӯ дар дебоҷа таъкид менамояд: «... Бидон эй писар, ки ман пир шудам ва заифию бенерӯӣ ва бетӯшӣ (беқувватӣ) дар ман чира (ғолиб) шуд... Маслиҳат чунон дидам, ки пеш аз он ки номаи азл ба ман расад (яъне вақти вафот кардан фаро расад), номае андар накуҳиши рӯзгор ва созиши кор ва некномии пешӣ ҷустан ёд кунам ва туро аз он баҳраманд кунам бар мучиби меҳри падарӣ, то пеш аз он ки замона туро нарм кунад, худ ба чашми ақл андар сухани ман нигарӣ ва фузунӣ ёбӣ ва некномии ду ҷаҳон ҳосил кунӣ».

Ҳар як нуқтаи он меросест аз ақлу заковати миллат, ки қонуни зиндагири ба инобат гирифта, талаботҳои педагогиро дар таълим ва тарбияи маънавии насли наврас оид ба ҳолатҳои тағйирёбандаи зиндагӣ пешниҳод менамояд.

«Қобуснома» аз 44 боб иборат буда, мавзӯҳои китоб васеъ ва мазмунашон хеле гуногун буда, аслан хусусияти ахлоқию тарбиявӣ дорад. Ў таъкид менамояд:... «Бидон эй писар, ки ман дар чиҳилу чаҳор боби ин китоб дар ҳар фанне, ки дониستم, чунон ки тавонистам, бо ту сухан гуфтам ва дар ҳар бобе сухане чанд туро насихат кардаму панде бидодам». Бобҳои «Қобуснома»-ро аз рӯи мавзӯ ва мазмун ба ду қисм тақсим кардан мумкин аст:

Қисми аввал бобҳое, ки мазмунӣ иҷтимоӣ доранд ва одоби муносибатро шарҳу эзоҳ медиҳанд.

Қисми дуюми бобҳо мавзӯҳои касбу ҳунар омӯхтан, таҷрибаи бозору тиҷорат, ҳунари шоирӣ, дабирӣ, илму дониш андӯхтан ва амсоли инҳоро дар бар мегиранд. Аз рӯи баёни андеша маълум мегардад, ки ин педагогӣ бузург оид ба тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон андешарони намудааст.

«Қобуснома» ё худ «Насихатнома»-и Унсурулмаолии Кайковус арзиши педагогикаи умумибашарӣ дошта, дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас бахусус ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷойи хоссаро ишғол менамояд [6 саҳ 24].

Меарзад, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар нақшаи солонаи муассиса, дар нақшаи солонаи корҳои тарбиявӣ, ҷорабиниҳои беруназсинфӣ барои баланд бардоштани сифати таълим ва тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ аз бобу қисматҳои он васеъ истифода баранд. Ин китоб шуҳрати бузурги маънавӣ- ахлоқиро ноил буда, ба забонҳои англисӣ, немисӣ, русӣ, фаронсавӣ, туркӣ, арабӣ ва тоторӣ тарҷума шуда мавриди истифода қарор гирифтааст, ки аз шуҳрати ҷаҳонӣ доштани ин мероси педагогӣ шаҳодат медиҳад.

Махсусан, дар шароити муосир, дар раванди ҷаҳонишавӣ ва бархурди тамаддунҳо насли наврас сангдил гашта истода, маънавиёт ва ахлоқаш дар шинохти ҳаққи падару модар коста гардидааст, ин омил талаб менамояд, ки дар раванди корҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз «Гулистон», «Бустон», «Баҳористон», «Қобуснома» ва дигар асарҳои дорои мазмуни баланди тарбиявӣ- ахлоқӣ бештар истифода барем.

Дар асари «Қобуснома»- и Унсурулмаолии Кайковус диққати хосса ба ҳунари суҳан гуфтан дода мешавад, ки талаботи ҷамъияти муосир дар муносибати ҷавонон гардидааст. Суҳан, ки бар мардумон намоӣ, накутарин намоӣ, то мақбул бошад тариқи суҳан туро, маърифат, ақлу хирадатро шиносанду ҳурмату эҳтиром намоянд.

Дар китоби «Қобуснома»- и Унсурулмаолии Кайковус ба тартиби таом хӯрдан ва оини он аз нигоҳи ғолибият ба нафс суҳан меравад, ки моҳияти маънавӣ- ахлоқӣ дорад. Меҳостем диққати шуморо ба андешаи педагогӣ ва гигиению физиологии Кайковус ҷалб намоем, ки мефармояд: «Мардумони муҳташам ва хос дар шабонарӯзӣ як бор беш таом нахӯранд. Ва ин тариқи хештандорӣ аст. Валекин тан заиф гардаду беқувват. Пас, чунон бояд, ки мардуми муҳташам бомдод ба хилват андак моя тановуле кунад ва он гоҳ берун ояду ба кадхудойӣ машғул шавад» [45саҳ 64].

Дар таълимоти педагогии Ҳофизи Шерозӣ низ оид ба ин масъала таъкид карда мешавад, ки инсонро хобу хур аз мартаба ва нуфуз дар байни омма маҳрум месозад. Ин андеша, дар мероси педагогии тамоми намояндагони адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик мушоҳида мегардад, ки омили муҳимтарин дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас дар корҳои беруназаудиторӣ мебошад.

Дар «Қобуснома» ва «Баҳористон» мартабаи меҳмон ва одоби меҳмондорӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас ҷойгаҳи намоёнро ишғол менамояд. Ба насли наврас Кайковус таъкид менамояд, ки эй писарон, мардумони бегонаро ҳар рӯз меҳмон накунад. Аз он ки ҳар рӯз ба ҳаққи

меҳмон натавон расидан. Бинигар, то як моҳ чанд бор меҳмонӣ тавонӣ кардан. Он ки се бор тавонӣ кардан, як бор кун ва се бор андар ӯ харч кун, то хони ту аз ҳама айбе мубарро бувад ва забони айбҷӯён бар ту баста бошад [46 сах 164].

Мероси педагогии Ҳамадонӣ, Яъқуби Чархӣ, Саъдӣ, Ҳофизу Ҷомӣ, Бедилу Балхӣ ва дигарон дар тарбияи маънавӣ ахлоқии насли наврас маводи беҳтарине мебошанд, ки қудрати маънавиёт ва ахлоқи ҷавондухтаронро дигар кардан доранд. Дар ин ҷо танҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дуруст ва нишонрас ташкил додани чорабиниҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ зарур аст.

Барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ тавсия дода мешавад:

- ҷавондухтарон ҳарчӣ бештар ба омӯختани мероси педагогии ниёгон ҷалб карда шаванд;
- ба онҳо оид ба ин ё он самти хикояҳои хондашон навиштани нақли хаттӣ супориш дода шавад;
- дар чорабиниҳои маърифатӣ- ахлоқии муассиса бо маъруза баромад кардани ҷавондухтарон;
- таъмини ширкати онҳо дар озмуни муассисавӣ ё ҷумҳурӣ оид ба «Фурӯғи субҳи доноӣ, китоб аст»;
- омода намудани саҳнаҷаҳо, бозии нақшӣ аз рӯи асарҳои тавсиявӣ;
- нақл кардани мазмуни ғоявии асар ва ошкор намудани қаҳрамонони манфию мусбати он;
- ташкил намудани викторина, шабҳои саволу ҷавоб ва ғайра;
- навиштани мақола оид ба роҳҳои пешгирии косташавии маънавиёт ва ахлоқи ҷавондухтарон;
- ҷамъ намудани пешниҳоди онҳо оид ба роҳҳои пешгирии косташавии маънавиёт ва ахлоқи ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназаудиторӣ.

Махсусан масъалаи тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон, ки минталитети миллат аз онҳо вобаста мебошад, ба яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ табдил дода шавад.

1.2. Моҳияти арзишҳои педагогии мероси ниёгон дар замони Истиқлолияти миллии Тоҷикистон

«Ҳадафи муҳимми низоми маориф тарбияи шахсияти ғаъол ва созанда аст. Аз ин рӯ, масъалаҳои дар зехну шуури хонандагон ва ҷавонон тарбия кардани эҳсоси ҳудогоҳии миллий, худшиносии таърихӣ, истифодаи анъанаҳои беҳтарини маорифи миллий ва умумибашарӣ, арзишҳои фарҳангӣ ахлоқӣ ва тарзи идораи демократӣ, ки то имрӯз барои ноил шудан ба дастовардҳои илмӣ техникаӣ ва фарҳанг мусоидат намудаанд, таҳти таваҷҷӯҳи доимии давлат қарор дорад» [59 саҳ 164].

Барои расидан ба ин ҳадаф Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи маориф ҳамчун самти асосӣ ва стратегӣ «дар доираи қудрату имкониятҳои мавҷуда аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳад. Аз муҳайё намудани заминаҳои ҳуқуқӣ сар карда, то маблағгузорӣ ва истифодаи воситаҳои самараноки баланд бардоштани сифати таълиму тарбия, ҳифзи саломатии наврасону ҷавонон, шароити зист ва таълиму тарбияи кӯдакони ҷаҳон бепазир таҳти назорату ғамхорӣ доимии Президент ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад» [4 саҳ 146].

Дар китоби «Маориф- омили муҳимтарини таҳкими давлат ва наҷоти миллат», (Душанбе, 2006) омадааст: «Бо вучуди тамоми кӯшишу ғамхориҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи маориф, қайд мекунад Сарвари давлат, - сифати таълиму тарбия, сатҳи донишомӯзӣ ва малакаю маҳорати хонандагону донишҷӯён ҳанӯз ба талаботи замон пурра ҷавобгӯ нест».

Дар ин раванд таъсири ҳодисаҳои охири асри XX ниҳоят равшан дарк мегардид. Дар давоми 30 соли истиқлолият низоми маорифи

Тоҷикистон душвориҳои зиёдеро паси сар намуд, вале аз ҳама муҳим он аст, пош нахӯрд, нарахт, балки аҳли маориф масъулияти азимро дарк карда, пешопеши зиёиёни кишвар қадам гузошта, дар атрофи давлати миллии худ муттаҳид гашта, мероси ниёгонро хифзубарҷо нигоҳ доштанд.

Албатта, эҳёи арзишҳои педагогии мероси ниёгон кори 10-15 сола нест, вай давраи муайяни таърихро дар бар мегирад. Масалан, эҳёи тамаддуни мардуми Юнон бештар аз 600 сол, илму санъати италияниҳо 200 сол умр дида буд. Барои эҳёи арзишҳои педагогии мероси ниёгон дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон тафаккурро тарбия намудан зарур аст. Барои тарбияи тафаккури нав мо тамоми омилҳоро дар даст дорем, ки асоситарини он мактабу маориф, илм, фарҳангу маданият, садою симо ва садҳо фишангҳои дигар мебошанд.

Худи ҳамин фалсафаи сулҳпарвару сулҳофари халқи тоҷик, ки тавонист оташи ҷанги шахрвандиро дар як муҳлати кӯтоҳ хотима бахшад ба ҳамдигарфаҳмӣ расад, тамоми оламиёноро ба вачд овардааст, ки моҳияти он арзишҳои педагогии мероси ниёгон мебошад.

Вақте ки муноқишаҳои дохилӣ дар Тоҷикистон паси сар шуданд, дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид Кофи Аннан мегӯяд: «Тоҷикистон дар ҳалли муноқишаҳои дохилӣ барои бисёр мамлакатҳои дигар намунаи беназир армуғон овард. Фикр мекунам, ки ин саҳми Тоҷикистон дар таърихи сулҳпазирӣ». [57 саҳ 93].

Дар ин раванд фикр мекунем, мавқеи пешбарандаро мероси пурғановати гузаштаю ҳозираи миллати тоҷик ишғол менамояд. Масалан, дар «Шоҳнома»-и безаволи хеш Фирдавсӣ таъкид менамояд:

*Ҷуз аз ошӣ мо набинем рӯй,
На воло бувад мардуми ҷангҷӯй.*

Сулҳу осоиш дар одат ва хислати мардуми тоҷик, дар хуну фаросати он, дар дину имони мардум решаи қадимӣ дорад. Таърих онро собит

намудааст, ки тоҷик умре бо замин, боғу роғ, ҳунару ҳунармандӣ, фархангу маърифат, сухану панду ҳикмат сару кор дошт.

Баръакс, аҷнабиён мудом ба ин сарзамин чашм ало намуда, куштанду бурданд, аз калла манораҳо сохтанд ва аз хуни ин мардум дашту даманҳо лолагун гаштанд, аммо бо шарофати забону адабиёти оламгирашон маҳв нашуда, боқӣ монданд.

Фирдавсии Тусӣ дар «Шоҳнома» таъкид менамояд:

Наҷӯед кину марезед хун,

Набошед дар кори бад раҳнамун.

Арзиши баланди таълимоти педагогии Фирдавсии Тусиро бинед, ки инсонро ба ваҳдату созиш ҳидоят менамояд, то ки хун нарезад инсонҳо кушта нагарданд. Ё ба одамон таълим меод, ки мардумро ба кори бад, ки оқибати нохуш ба бор орад, роҳнамоӣ накунад.

Мероси педагогии Фирдавсӣ дар шароити соҳибистиклолии Тоҷикистон низ мавқеи асосиро ишғол менамояд, ки фармудааст:

Куҷо беҳунар шуд асири ниёз,

Ҳунарманд ҳар ҷо бувад сарфароз [58 саҳ 121].

Дар шароити муосир, дар муносибати бозоргонӣ мавқеи асосиро дониш, маърифат, касбу ҳунар, донишмандон забонҳо ишғол менамояд. Одамони дорои чунин ганҷина ҳамеша болонишину сазовори ҳурмату эҳтиром ва зиндагии озоишта мебошанд. Дар ин боб бо донишҷӯён дар дарси тарбиявӣ ё корҳои беруназаудиторӣ тадбирҳои андешидан зарур аст, ки олами маънавии онҳо васеъ гардад онҳо ба моҳияти касб, ҳунар бошууруна ворид гарданд.

Омӯзгор, куратор, мураббӣ метавонанд барои бедор намудани маънавияти донишҷӯён аз мероси ниёгон чизеро барои муҳокима пешниҳод намоёнд, масалан:

Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,

Ба дониш дили тир барно бувад.

Инсони бедониш ягон арзише надоштааст, зеро ягон масъалаи хастиро ҳал карда наметавонад. Пас аз ин бояд донишчӯён дарк намоянд, ки мафҳуми дониш аз чӣ мебарояд ва чӣ маъни дорад? Зинаҳои дониш кадомҳоянд? Дониш инсонро ба кучо мебарад? Фарқи дониши ҳиссӣ аз дониши мантиқӣ дар чист? Чаро дили пир бо дониш барност?

Ҳангоми чунин масъалагузорӣ донишчӯён бо дониш мусаллаҳ гардида, аз ҷиҳати маънавӣ ва ахлоқӣ тарбия ёфта, малакаю маҳораташон ташаккул меёбад. Дар андешаҳои педагогии ҳеш Фирдавсӣ таъкид менамояд:

Хирадманд бошу беозор бош,

Ҳамеша забонро ниғаҳдор бош.

Фирдавсӣ ақлу хирадро мепарастид ва нисбати одамони бомаърифат эҳтироми хосса дошт, дар баробари он боварӣ дошт, ки одамони бохирад ҳеҷ гоҳ озордиҳандаи атрофиён буда наметавонанд. Зеро хирад ҳамеша пеши роҳи ғошгӯии забонро мегирад. Аз забону гуфтори одамони хирадманд набояд касе ранҷиш бинад. [1, с. 144].

Дар андешаҳои педагогии Саъдии Шерозӣ низ арзишҳои пурқимати тарбиявӣ зиёданд, ки мисоли равшани он ин мисраъҳоянд:

Агар пилзӯрӣ в-агар шерчанг,

Ба наздики ман сулҳ беҳтар, ки ҷанг.

Ба андешаҳои педагогии ҷовидонаи Саъдӣ нигаред, ки то кадом андоза зебо гуфтааст: «Ба наздики ман сулҳ беҳтар, ки ҷанг». Дар мисраъи якум пилзӯр ва шерчанг таъкид гардидааст, ки дар андешаи Фирдавсӣ ва Саъдӣ зӯрию саҳтчангӣ як чизи кӯтоҳмуддат ва даргузар аст. Лекин аз ҳама чизи дорои арзиши баланд сулҳ ва осоиштагӣ мебошад, ки солҳои 90- уми қарни гузашта онро мо аз сар гузаронидем ва ба монанди гавҳараки чашм азизу гиромӣ медонем [147 саҳ 99].

Имрӯз дар сиёсати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тарбияи насли наврас дар руҳияи ваҳдату созандагӣ ҷои асосиро ишғол менамояд, ки бузурге гуфтааст:

Ғарқи ваҳдат бош, агар осуда хоҳӣ зистан,

Моҳиёнро ҳар чӣ бошад ғайри дарё, оташ аст.

Дар ҳақиқат, дуруст фармудаанд, ки насли наврасро агар хоҳӣ, ки зиндагии осоишта дошта бошанд, дар руҳияи ваҳдат, дӯстӣ, хушахлоқӣ, маънавиёту ахлоқи ҳамида тарбия намудан зарур аст. Зеро аз сабаби камтаҷрибагӣ, хомӣ ҳама ходиса ва нохушиҳо аз ҷавонон содир мегардад. Дар мисоли моҳиёнро ҳар чӣ бошад ғайри дарё, оташ аст, ба ҷавонон фаҳмонидан зарур аст, ки ба қадри осоиштагӣ, сулҳу ваҳдати миллӣ, ватан, диёри хеш расанд, ки ба оташу бадбахтӣ гирифтор нагарданд [35 сах 132].

Абдурахмони Ҷомӣ ҳамчун шахси барҷастаи замони хеш ва устои ахлоқи писандидаи башарӣ, дар пайравии намояндагони пешгузаштаи адабиёти форсу тоҷик наслҳоро ба накукорӣ, меҳнатдӯстӣ, адлу инсоф, сулҳу сафо, илму фарҳанг, дӯстиву бародарӣ, иттифоқу иттиҳод, сидку вафо ва дигар амалҳои неки инсонӣ, ки дар шароити имрӯза мубрамият пайдо намудаанд, даъват менамуд.

Ҷомӣ дар рафтор ва амали одамон аз ҳама бештар сифатҳои саховатмандӣ, эҳсону карам, шарму ҳаё, фӯрӯтанӣ, хоксорӣ, пурсабрӣ, часурию нотарсӣ ва сирру асрори инсонҳоро паноҳ нигоҳ доштанро меписандид, ки яке аз талаботҳои педагогикаи миллӣ дар даврони соҳибистиқлолӣ мебошад.

Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар тамоми фаъолияти илмӣ- адабии хеш ба ахлоқи разила ба сифати маҳкумкунанда ва ғошкунанда баромад менамуд. Ё зулму ҷабр, нифоқу низоъ, хиёнат у чиноят, мансабпарастӣ, молпарастӣ, пастию сифлагӣ, шаҳвату айш, кибру ғурур, худписандию мағрурӣ, мардумозорӣ ва дигар рафторҳои разилонаю ноҷавонмардоноро ниҳоят бад медид ва дар андешаҳои педагогии хеш таваҷҷуҳи бештар зоҳир менамуд [158 сах 78].

Дар ин кори наҷиб ё давомдихандаи анъанаҳои инсондӯстонаи Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Сино, Носири Хусрав, Низомӣ, Саъдӣ, Ҷалолиддини

Румӣ ва ғайраҳо буд. Ҷомӣ ба воситаи пайдо намудан ва парваридани сифатҳои нек дар насли наврас меҳост, ки инсони комилро ба воя расонад.

Дар китоби «Сабҳат-ул-аброр» ҳикояе оварда мешавад, ки дар он бо меҳнати ҳаққу ҳалоли худ туъмаи ночизе ба даст оварда рӯз гузаронидан ва дар айни замон озод будану аз касе миннат накашидан аз хизмати шоҳро кардану дар зери нангу ор мондан боло гузошта шудааст, ки мисоли равшани он ин гуфтаҳоианд:

Ҷомӣ ба мулку мол чу ҳар сифла дил мабанд,

Кунҷи фароғу ганҷи қаноат туро бас аст.

Дар мероси педагогии Абдурахмони Ҷомӣ ҷойи асосиро ғолибияти инсон бар нафси саркаш дода шудааст. Нафс чизест, ки инсонро аз тамоми мартабаю манзалат маҳрум менамояд. Интиҳоб намудани мулку мол, кунҷи фароғу қаноатмандӣ мояи асосӣ дар тарбияи маънавӣ ахлоқии насли наврас мебошад. Ё дар ҷойи дигар ба худ ишора намуда, ба насли наврас таъкид менамояд:

Ҷомӣ зи хони ризқ чу ноне кифоя аст,

Озори бори миннати дунон чаро кашам? [бсаҳ 24].

Дар ин мисраъҳо шоир баҳои асосиро дар баланд гардидани обрӯ ва арзиши инсон ба ду мафҳум равона намудааст. Ба мафҳуми ганҷи қаноат ва миннати дунон, ки барҳақ дуруст аст. Дар андешаҳои педагогии Ҷомӣ инсонии дорои ганҷи қаноат ба ҳар мартаба мерасад. Вале дар ҳолати риоя нанамудани қаноат ва сабру қарор инсон гирифтори таънаю маломат мегардад.

Шиблии Нуъмонӣ дар ҷилди панҷуми китоби худ «Шеър-ул-аҷам» чунин нақро меорад, ки фикри дар бораи озодии шахс рондаи моро тақвият медиҳад: «Ҷомӣ ҳикоят мекунад, ки – менависад Шиблии Нуъмонӣ,- пире ҳезум мешикаст ва Худоро муттасил шукр мекард, ки вайро азизу гиромӣ доштааст. Шахсе, ки дар он ҷо ҳузур дошт, ба пир эрод гирифта, мегӯяд: Ин чӣ иззатест, ки Худо ба ту додааст? Пир дар

ҷавоб гуфт: Кадом иззат болотар аз ин мешавад, ки ман мулозим ва ходими касе нестам» [163 сах 76].

Дар ин гуфтаҳо, бинед, сухан дар бораи озод будан ва бо меҳнати ҳалоли хеш рӯз гузаронидану дар зери нангу ор намондани инсон сухан меравад. Агар дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ корҳои тарбиявӣ, беруназсинфӣ ва чорабиниҳо дар ин руҳия ташкил ва гузаронида шаванд, сад андар сад боварӣ дорем, ки маънавиёт ва ахлоқи ҷавондухтарон рӯз то рӯз рӯ ба беҳбудӣ меорад.

Абдурахмони Ҷомӣ дар роҳи фурутанӣ хоксорӣ бузургтарин намунаи ибрат буд, ки ин аз боби «Рӯзгори Ҷомӣ» ба ҳамагон маълум мебошад ва моё тарбияи ахлоқи насли наврас ба ҳисоб меравад. Ё бо маблағи меҳнати худ мадрасаву корвонсаройҳо сохта, чандин касро бо дороии хеш хонадор ва барои пешрафти илму эҷодашон кӯмак мекард, аз рӯи омӯзиши ҳуҷҷатҳои таърихӣ маълум мешавад, ки баҳри ҳимояи бечорагону бенавоён ба сардорони давлат мактубҳо навишта, аз маҳбасу камбағалӣ раҳо додани онҳоро дархост менамуд. Тавассути ин амал ҷавондухтаронро дар рӯҳияи ҳушахлоқӣ, инсондӯстӣ, саховатмандӣ ва хайрхоҳӣ тарбия намудан мумкин аст.

Арзишҳои педагогии мероси бадеии Ҷомӣ танҳо ба оммаи мазлум не, балки ба мансабдорон ва подшоҳон низ дахл дошт, ки мисоли равшани он ин мисраъҳоянд:

Эй, ки дар тоҷу нигин дорӣ рӯй,

То ба кай тоҷу нигин хоҳад монд?!

Мулки ҳастӣ ҳама тай хоҳад шуд,

На замону на замин хоҳад монд.

То тавонӣ, ба ҷаҳон некӣ кун,

К-аз ҷаҳон бо ту ҳамин хоҳад монд! [63 сах 32].

Некӣ кардан дар таълимоти ӯ ҳамчун нишонаи дуру дароз зинда мондани ному нишон ишора гардидааст. Вале новобаста аз гуманизми хеш, Ҷомӣ нисбати золимон раво донистани зулмро дастгирӣ менамояд,

ки ин аз мавкеи фаъолро дар адабиёт ишғол намудани ӯ дарак медиҳад. Мисоли равшани ин гуфтаҳо ин аст:

*Бо аҳли ҷафо вафо раво нест,
Подоши ҷафо ба ҷуз ҷафо нест.*

Ё:

*Турушрӯ бош бо бадхӯ, на шириллаб, ки сафрӯй,
Беҳ аз себи сифоҳонӣ бувад норинҷи Гелонаш.*

Ҷомӣ дар осори безаволи хеш «Баҳористон» тани сихат, хотири чамъ, ризки фарох, дӯсти меҳрубон ва фароғатро омили зиндагии хуш ишора намудааст: «Панҷ чиз аст, ки Худо ба ҳар кас доданд ва касеро аз он маҳрум насохта, зимомии зиндагонии хуш дар дасти ӯ ниҳода: аввал- сихатии бадан, дуюм- эминӣ, сеюм -вусъати ризк, чаҳорум- рафики шафик, панҷум- фароғат. Ҳар киро аз ин маҳрум карданд, дари зиндагонии хуш бар рӯи ӯ бастанд» [73 сах 143].

Чун дар ин ҷо суҳан аз рафоқату ёр рафт, таъкид кардан зарур аст, ки Ҷомӣ аз бузургтарин ва фаъолтарин тарғибкунандагони рафоқат ва дӯстии самимӣ буда, дар эҷодиёташ ба ин мавзӯ ҷои хоссаеро додааст. Ӯ дӯстиро рӯшноӣ номида, аз бародарӣ боло гузоштааст ва дар «Саломон ва Абсол» чунин ҳикоятро меорад:

*Гуфт бо донишваре он содамард,
К-эй ба дониш назди ҳар озода фард!
Боз кун з-ин нуқтаи нӯшида нӯст,
Ки бародар беҳ бувад ё ёру дӯст?
Гуфт: набвад пеши доно ҳеч чиз,
З-он бародар беҳ, ки бошад ёр низ. ҳамон ҷо].*

Мутаассифона, Ҷомӣ ёреро меписандад, ки на танҳо хангоми роҳату осоиш ҳамроҳи кас аст, балки онеро меписандад ва талқин менамояд, ки дар лаҳзаҳои мушкилу хатарнок инсонро яккаю танҳо намегузорад. Баробари талқини сифатҳои неки инсонӣ Ҷомӣ аз ҷаҳл, ҳасад, ҳашму кина, тамаъ, хирс, риё, ғурур, мардумозорӣ, худписандӣ, пурхӯрию

серхобӣ ва ғафлат дур буданро тағриб мекард, ки асоси педагогикаи миллиро дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ ташкил медиҳад.

Дар мероси педагогии хеш Ҷомӣ аз ҳама бештар душмани ашаддии насабпарастӣ мебошад, ки дар шароити муосир дар байни ҷавонон реша давонидааст ва ба муқобили онҳое хуруҷ мекард, ки мағрури аслу насаби худ шуда, аз донишу ҳунар дурӣ мечустанд, ки мисоли равшани он ин гуфтаҳоянд:

Зад харе лоф бар харони дигар,

Ки маро раҳиш Рустам аст падар.

Дод аз онҳо яке ҷавобаш боз,

Ки гувоҳи ту бас ду гӯиш дароз. [72 сах 34].

Яке аз ҳамзамонони Ҷомӣ Зайниддини Восифӣ дар «Бадоеъ-ул-вақоеъ» нақлро меорад, ки мувофиқи он вазири Султон Ҳусейни Бойқаро Низомулмулуки Ҳавофӣ шаҷараи авлодӣ тартиб дода, худро аз Аббосиён амакзодаи пайғамбар муаррифӣ менамояд. Рухониёни зиёде ин даъворо тасдиқ намуда муҳр гузоштанд. Вазир шаҷараи авлодиро назди Ҷомӣ ҳам барои имзо фиристод, аммо Ҷомӣ ба он имзо намегузорад. Пас вазир худаш маҷбур мешавад, ки барои имзо пеши Ҷомӣ равад. Ҷомӣ ғайр аз он, ки рӯбинӣ накарда, имзо намегузошт, аз рӯи зарофат чунин рӯбоиро дар болои шаҷараи вазир менависад:

Онро, ки бувад нури набӣ дар башара,

Ҳоҷат набувад ба тулу арзи шаҷара.

В-онро, ки зи рух натобад ин нури сара,

Шаҷра надихад ба ғайри лаънат самара [7 сах 39].

Дар доираи ин гуфтаҳо донишҷӯёро дар рӯҳияи мустақилият, ошкорбаёнӣ тарбия намудан мумкин аст. Ҷомӣ дар бисёр навиштаҳояш илму донишро ҳамчун калиди маърифати инсонӣ қайд намуда, илмро бо ҷаҳолат ва олимро бо ҷоҳил муқобил мегузорад, ки омили беҳтарин дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мебошад. Илмро Ҷомӣ тоҷи сари ҷумла ҳунарҳо ва қулфкушои ҳама дарҳо ва шарафи одамӣ номида,

мардумро ба азхудкунии он даъват менамуд, ки талаботи педагогикаи миллӣ дар тамоми унсурҳои тарбия мебошад.

Мувофиқи андешаҳои педагогии Ҷомӣ тамоми корхоро инсон бояд аз рӯи дониш ва мувофиқи маслиҳати донишмандон ба анҷом расонад. Агар инсон хеш донишманд набошад, бояд дар паноҳи донишманде ҷой гирад. Ҷомӣ дуруст мефаҳмид, ки илм дарёи беканор аст ва фаро гирифтани тамоми илмҳо аз имкон берун аст. Бинобар ин, инсон бояд илми заруртаринро омӯхта, онро ба амал пайвандад, ки мисоли равшани он ин мисраъҳоянд:

Нахуст аз касби дониш баҳравар шав!

Зи ҷаҳлободи нодонӣ бадар шав.

Вале, по сӯи дониш неҳ дар ин роҳ,

Ки илм омад фаровон, умр кӯтоҳ.

Наёбад ҳеҷ кас умри дубора,

Ба илме рав, к-аз онат нест чора. [7, саҳ 115].

Дар андешаҳои педагогии Ҷомӣ китоб чун ёри ғамгусор ва устои беминнат ситоиш гардида, ба муқобили он шахсоне, ки китоб ҷамъ мекунанду аз он баҳрае намебурданд, дар ҷанг буд. Мисоли равшани он ин мисраъҳоянд:

Аз ҷумла китобҳо, ки дар бар дорӣ,

Судат накунад, ки нафси кофар дорӣ.

Сарро ба замин чӣ мениҳӣ вақти намоз,

Онро ба замин бинеҳ, ки дар сар дорӣ.

Дар андешаҳои педагогии хеш Абдурахмони Ҷомӣ дар масъалаи тарбия ва таъсири он ба инсон ба ихтилофи фикр роҳ додааст. Ё дар баъзе асарҳояш бефоида будани тарбияи одамони бадниҳод, аслу насаби паст, сифларо, ки аксар онҳоро ноқобил, нокас, ноаҳл меномиданд, дар чунин шакл баён намудааст:

Ҳеҷ суде накунад тарбияи ноқобил,

Гарчи бартар ниҳӣ аз халқи ҷаҳон миқдораи.

Сабзу хуррам нашавад аз нами борон ҳаргиз,

Хори хушке, ки нишонӣ ба сари девораи. [7 саҳ 64].

Агар ин гуфтаҳоро бо таълимоти маорифпарварони Франсия муқобил гузорем, мефаҳмем, ки муқолифанд, аммо дар таҷрибаи бисёрсолаи педагогӣ ба хулосае омадем, ки ҳақ бар ҷониби Ҷомӣ мебошад. Дар таълиму тарбияи инсон то як андоза ГЕН мавқеъ дорад.

Дар ин равия метавон андешаи Ҳотифино низ ҳамчун мисол мавриди истифода қарор дод, ки фармудааст:

Агар байзаи зоғи зулматсиришӣ,

Ниҳӣ зери товуси боғи биҳишӣ.

Ба ҳангоми байза парварданаи,

Зи анҷири ҷаннат диҳӣ арзанаи.

Диҳӣ обаи зи ҷаишаи салсабил,

Бад-он байза гар дардамад Ҷабраил.

Шавад байзаи зоғ оқибат зоғ,

Каишад ранҷи беҳуда товуси боғ.

Дар ин ҷо суҳан дар бораи ранҷу азоби товуси боғи биҳишт меравад, ки Ҳотифи дар ин роҳ ишора бар он намудааст, ки агар хуроки товусро аз анҷири боғи биҳишт таъмин намоем, обашро аз оби муқаддас расонем, бар он байза Ҷабраил бо нафаси покаш дамад ҳам бефойда мебошад, зоғи сиёҳи беарзиш товуси зебо намешавад.

Моҳияти арзишҳои педагогии мероси ниёгон дар тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ, ифтихори ватану ватандорӣ, эҳтироми забону маданияти миллий ниҳоят муҳим мебошад. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар раванди корҳои тарбиявӣ ва ҷорабиниҳои маърифатӣ фарҳангӣ бояд ҳар чӣ бештар ба мероси педагогии ниёгон рӯ орем. Масалан, дар масъалаи одоб, ахлоқ ба мероси Ҷалолиддини Балхӣ тарзе насли наврасро дохил намоем, ки маънавиёташон бедор гардад, ки фармудааст:

Ҳамзабонӣ ҳешиву пайвандӣ аст,

Мард бо номаҳрамон чун бандӣ аст.

Эй басо ҳиндиву турке ҳамзабон,

Эй басо ду турк чун бегонагон.

Пас, забони ҳамдилӣ худ дигар аст,

Ҳамдилӣ аз ҳамзабонӣ беҳтар аст. [62 сах 64].

Дар ин раванд насли наврасро дар рӯхияи эҳтироми забон, донишони забонҳои гуногун, тозаю беолоиш нигоҳ доштани забон, эҳтироми дигар забонҳо тарбия намудан зарур аст. Тавассути ин мисраъҳо дар насли наврас ҳамдилӣ, ҳамдигарфаҳмиро тарбия намудан ва сулҳу ваҳдатро тараннум намудан мумкин аст.

Ё ба ин гуфтаҳои Ҷалолиддини Балхӣ нигаред, ки сар то по тараннуми ахлоқ одобӣ инсонӣ, маърифати дарки асрори ҳастӣ мебошанд:

Лочарам пешаи мардони сухандон адаб аст,

Назди арбоби хирад мояи имон адаб аст.

Одамизод, агар беадаб аст, одам нест,

Фарқ дар байни бани одаму ҳайвон адаб аст.

Кардам аз ақл суоле, ки бигӯ имон чист?

Ақл бар гӯиши дилам гуфт, ки имон адаб аст.

Дар раванди дарсҳои тарбиявӣ ва корҳои беруназсинфӣ, омӯзгор бояд донишҷӯёнро ба таҳлил ва шарҳ додани максиму муҳтавои муаллиф ҷалб намояд. Дар мисраи аввал шоир таъкид бар он менамояд, ки дар назди одамони хирадманд ҳомӯш нишаста, ба сухани онҳо гӯш додан нишонаи одоб мебошад. Дар назди арбобони хирад адаб нишонаи мояи имон аст. Дар мисраҳои оянда Ҷалолиддини Балхӣ таъкид менамояд, ки одами бе одоб одам нест ва танҳо одам аз ҳайвон тавассути адаб фарқ мекунад [63 сах 16].

Ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар раванди дарсҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ супориш дода мешавад, ки ба

худашон савол диҳанд, ки имон чист? Дар натиҷаи ҷустуҷӯ пай мебаранд, ки ҳам имон, ҳам Калом ва ҳам Қуръон адаб аст.

Ё ғазали зеринро аз мероси Ҷалолиддини Балхӣ ба донишҷӯён пешниҳод менамоем, ки таҳлил намуда, мазмуни ғоявии онро кушода диҳанд. Дар раванди дарси тарбиявӣ ин ғазал дар байни донишҷӯён ҷунбиширо ба вучуд меорад.

Самира шарҳ медиҳад, ки дар ин ҷо мо гуманизми баланди шоирро мебинем, ки аз Худо талаб менамояд, ки ягон касро гирифтори ғарибӣ ва фироқ аз азизонаш нагардонад. Ошиқонро нолон нагардонаду боғи ҷонашонро тозаю сарсабз гардонад. Ба дилашон хазон нарасаду халқ сарсону саргардон нагардад.

Фикри ўро Моҳира давом дода мегўяд, ки Ҷалолиддини Балхӣ дар мероси педагогии хеш таъкид менамояд, ки ҳатто ба хотири дар дарахт ошёна доштани мурғ, шоҳро нашиканед, мурғро овораю сарсон нагардонед, ки корест носавоб. Дар мероси педагогии Ҷалолиддини Балхӣ гуманизми баланд, маънавиёт ва ахлоқи оламгир мушоҳида мегардад, ки вазифаи таълиму тарбия онро дар замири насли наврас ворид кардан мебошад.

Ҳабиба бошад, баён менамояд, ки Ҷалолиддини Балхӣ дар яке аз ғазалҳои машҳури хеш таъкид менамояд, ки дар тамоми шабу рӯз ман дар андешаи он ҳастам, ки барои чӣ аз аҳволи дили хеш беҳабарам. Ман равшан намедонам, ки аз кучо омадаам ва омадани баҳри чист ва ба кучо меравам, охир, нанамоӣ ватанам.

Андешаи Ҳабибаро давом дода, Садбарг мегўяд, ман саҳт дар ҳайратам, ки Худо маро бо кадом мақсад офаридааст, ё мақсади ӯ аз офаридани ман дар чист. Фикр мекунам, моро баҳри он офаридааст, ки бо меҳнати ҳалоли хеш ҷамъиятро пеш барем. Ба мардум хизмати содиқона намуда, аз худ осоре боқӣ гузорем. Агар ҳамин рисолати созандагиро ободониро иҷро намоем, маълум мешавад, ки мо мурғи боғи малакутем, нестем аз олами хок.

Маърифати Усмон шарҳи ғазалро тақвият баҳшида мегӯяд: маърифати суфиёнаи Чалолиддини Балхиро бинед, ки мегӯяд: «Кист бар гӯш ки ӯ мешунавад овозам», яъне ман баланд нагӯям, бо даруни дилам изҳор ҳам намоям ба Худо ошкор аст ва ӯ гӯё дар даруни гӯши ман қарор дорад. Ё кадомест, ки суханро дар даҳонам мегузорад. Ҳамеша таъкидам менамояд, ки инсон набояд дам гирад, ором нишинад, ӯ бояд ҳамеша дар тақопӯи зиндагӣ бошад, зеро ҳанӯз дар ин ҷо ба худ наомадаем, ки рафтан пеш меояд. Намунаи ғазал оварда мешавад:

*Рӯзҳо фикри ман ин асту ҳама шаб суханам,
Ки чаро гофил аз аҳволи дили хештанам.
Аз қучо омадам, омаданам баҳри чӣ буд,
Ба қучо меравам, охир, нанамой ватанам.
Мондаам сахт аҷаб, к-аз аз чӣ сабаб сохт маро,
Ё чӣ будаст муроди вай аз ин сохтанам.
Мурғи боғи малакутам, наям аз олами хок,
Ду- се рӯзе қафасе сохтаанд аз баданам.
Кист бар гӯш, ки ӯ мешунавад овозам,
Ё кадом аст сухан мениҳад андар даҳанам?
То ба таҳқиқ маро манзили раҳ нанмой,
Як дам ором нагирам, нафасе дам назанам.
Ман ба худ н- омадам ин ҷо, ки ба худ боз равам,
Он ки овард маро, боз барад бар ватанам [62 сах 69].*

Дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон тавассути дарсҳои тарбиявӣ ва корҳои беруназаудиторӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мавқеи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ниҳоят калон мебошад, ки фармудааст:

*Камол аз суҳбати мардон тавон ёфт,
Дур аз дарёю лаъл аз кон тавон ёфт.
Дило, дар суҳбати аҳли сафо бош,
Чу суҳбат ёфтӣ, аҳли вафо бош [131 сах 65],*

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ камоли маънавӣ-ахлоқӣ ёфтани инсонро аз ширкат варзидан дар сӯҳбати донишмандон медонад. Ў яке аз олимони бузурги соҳаи фалсафа, илоҳиёт, адиби ширинсухани форсу тоҷик ва Ҳинду Покистон мебошад.

Ў дар замони хеш аллакай ба моҳият ва муҳиммияти назарияи маърифат сарфаҳм рафта, салтанат ва боломақомии инсонро дар омӯзиш, таҳсил, маърифат ва дарки асрори ҳастӣ медонист. Ў пайваста одамонро баҳри талош варзидан барои ба даст овардани ин сифати олӣ, боодобу хушрафтор будан даъват менамуд.

Мувофиқи ақидаи ӯ, инсон ҳар қадар майл ба дониستاني асрори ҳастӣ дошта бошад, ҳамон қадар салтанати ӯ бар табиату ҷамъият ва атрофиён бештару қавитар мегардад, ки мисоли равшани ин гуфтаҳо дар мисраъҳои зерин мебошад:

Ҳаст доим салтанат дар маърифат,

Қаҳд кун, то ҳосил ояд ин сифат.

Ҳар кӣ масти олами ирфон бувад,

Бар ҳама халқи чаҳон султон бувад [131 саҳ 89]

Мутаассифона, ҳаёт ва фаъолияти эҷодӣ, шахсият ва андешаҳои педагогии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ҳанӯз барои ихлосмандон ва муштоқони каломаш ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст ва ҳоло ҳам норавшан қарор дорад. Аввалин шуда соли 1975 файласуфи шинохтаи тоҷик Моҳирхуҷа Султонов шиносномаи аввалини хешро таҳти унвони «Ҳақиқат дар бораи мазори Ҳазрати Амирҷон» таълиф намуда дастраси ҳаводорони ин шахсияти бузург гардонид.

Дар Тоҷикистон, хоссатан дар вилояти Кӯлоб ва Кӯрғонтеппа аз рӯи муҳаббати бепоёну самимият ӯро Ҳазрати Амирҷон ном мебаранд. Номи асосии ин шахси шариф Алӣ бинни Шаҳобуддин буда, дар Ҳамадони Эрон дар оилаи марди донишманду пурзаковат ва барӯманди замон ба дунё омадааст. Дар хусуси соли таваллуди ӯ чандин фикрҳои муҳталиф мавҷуданд. Дар аксар сарчашмаҳои таърихӣ адабӣ санаи

таваллуди Мир Сайид Алии Ҳамадониро ба 12-уми моҳи раҷаби соли 714 ҳиҷрӣ, мутобиқ ба 12 октябри соли 1314 мелодӣ мувофиқ медонанд.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бештари умри азизи хешро дар ғарибӣ ва ғурбати сафарҳои пай дар пай гузаронидааст. Ӯ равшан дарк менамуд, ки барои ноил гаштан ба зинаи баланди маърифати ҳастӣ яке аз омилҳои асосӣ сафар, шиносӣ бо ҳаёт ва маданияту тамаддуни халқҳои ҷаҳон мебошад. Аз ин рӯ, ба ҳар сарзамине, ки пои муборакаш мерасид, он манзилу макон аз файзи қудуми бобаракаташ ободу зебо ва мухташам мегашт. Ба бечораю бенавоён, заифону беморон дасти тараххум ва саҳо дароз мекард.

Ӯ ба Макка, Мадина, Миср, Покистон, Ҳиндустон, Осиёи Миёна, Туркия ва дигар мамлаҳати дунё на аз пайи ғун кардани сарвату моли дунё ё тасарруфи мулку боигарии он манзилу маконҳо сафар мекард. Мақсади асосии ӯ танҳо ба расму русум ва одату анъанаи он халқҳо аз наздик шинос шудан ва ба онҳо ба қадри ҳол кӯмаки маънавӣ ва ахлоқӣ расонидан буд.

Худи ҳазрати Сайид Алии Ҳамадонӣ мефармояд: «Се бор аз Машриқ ба Мағриб сафар кардам, бисе аҷиб даҳру даёр дида шуд ва ҳар боре ба вилояте расидам расм ва одати аҳли он мавзеъ тариқи дигар дидам... Ӯ ба ёд оварда меғӯяд, 1400 авлиёи комилро дарёфтам ва аз ҳар яке баргирифтам ва аз он ҷумла 400 авлиёро дар як маҷлис дарёфтам ва ҳар яке маро навозиш карданд ва ҳар исме аз исмҳои Аллоҳ, ки қушоиш ва фатҳи тафриқоти эшон аз он шуда буд ба ин заиф ато фармуданд ва аз он баракоти бисёр ва баҳраи бешумор баргирифтам». [6, с.42]

Мувофиқи назари педагогии ӯ шогирд бояд серзавқу талош бошад ва бешакку шубҳа, дархосту супоришҳои устодро ба ҷо биёрад, ки мисоли равшани он мисраъҳои зерин мебошанд:

Эй Алӣ! Рав назар кун, зи сари сидқу сафо,

Ки ба ҷое нарасад бе назари тир мурид.

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар таълимоти хеш талаботи педагогиро дар муносибати шогирду устод то як андоза дуруст ҳал намудааст. Дар таълимоти хеш ӯ ҷои хоссаро ба таълиму тарбия бахшида, мавқеи устодро дар таълиму тарбияи муридони ӯ хонандагон нишонрас ишора намудааст.

Ин заковат ва қобилияти баланди маънавӣ ба Мир Сайиди Алии Ҳамадонӣ хеле барвақт дар ҷавонӣ муяссар гардида буд. Шайх Муҳаммадхони Азконӣ яке аз олимону орифони шухратманди замон ба шумор мерафт ва на ҳар кас дар назди ӯ хизмати муридӣ ба ҷо оварда метавонист. Аммо Алии Ҳамадонӣ ба туфайли заковати баланд, сабру тоқати беинтиҳо тавонист, ки ба муридии ӯ сазовор гардад ва ҳатто Шайх либоси ифтихории худро ба шогирди хеш тухфа намуд, ки ин садакаи олӣ ва боварии комили устод ба мурид мебошад [131 саҳ 126].

Сайид Алии Ҳамадонӣ он чи аз илму маърифат омӯхт, дар саҳифоти ҷудогона сабт кард ва дар охир онҳоро дар шакли китоби алоҳида таълиф намуд, ки адади онҳо ба гуфте аз 70 беш аст. Дар ин солҳо аз умри бобаракати ӯ 60 сол зиёдтар дар омӯзиш ва саёҳат рафта буд.

Сайид Алии Ҳамадонӣ қарор дод, ки чанд соли умри боқимондаи худро дар Ҳамадони азизаш сарфи таълифи китоб ва тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас намояд. Аммо вазъияти сиёсӣ чандон мувофиқ набуд, зеро дар ин солҳо Амир Темур ба Эрон лашкар кашида, ғоратгарӣҳои зиёдеро ба мардум раво дониста, шаҳрҳои мутараққии ин сарзамин -Шерозу Табрз, Исфажону Ҳамадонро ба ҳок яксон гардонид.

Алии Ҳамадонӣ тоқати дар ҳоли харобазор дидани ватани азизашро надошт ва аз ҷониби дигар, таклифи Амир Темурро дар хусуси дар дарбори ӯ хизмат кардан надошт. Ин аст, ки соли 1379 дар синни 65 - солагӣ бо ҳамроҳии хешу табор ва беш аз 700 шогирдону муридони хеш ҷилои ватан карда, Кашмири Ҳиндустонро макони зисти доимии худ қарор дод. Дар хусуси ин маконро ихтиёр кардани Сайид Алии Ҳамадонӣ ақидаю ривоятҳои гуногун мавҷуданд, ки аз байни онҳо

ривояти зеринро ба ёд оварданием: «Сайид Алии Ҳамадонӣ баъди ба кишвари афсонавии Кашмир расидан дар музофоти Кабравсавод бо як гурӯҳи олимони он диёр вохӯрӣ намуда, байни онҳо баҳси доманадоре сурат гирифт [73 сах 125].

Уламо ва донишмандони Кашмир, ки дар заковат машҳури дунё буд, бо Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ соатҳои тулонӣ баҳсу мунозира намуданд. Охирон, саволу ҷавоб дар атрофи гове, ки дар назди маъбадхона буд, сурат гирифт ва то дарёфти ҳақиқат идома ёфт. Ҳалли масъала он буд, ки вазъи гов муайян карда шавад. Олими кашмирӣ аввалан ба ин савол посух доданӣ шуда мегӯяд, ки гов дар батни худ ғусолае дорад, ки пешонаи он мисли пешонаи модараш сафед аст.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ҳарифи худро тавзеҳ дода, илова намуд, ки аслан пешонаи ғусола сафед нест, балки нӯги думаш сафед аст. Ғусола айнаи ҳол дар батни модараш тарзе ҷойгир аст, ки ҳамон сафедии нӯги думаш омада дар пешонааш ҷой гирифтааст. Барои аниқ кардани фикрҳои мухталиф ва исботи дурустии даъво бошандагони он ҷо говро сар бурида, ғусоларо берун оварданд, ки воқеан, пешонааш не, балки нӯги думаш сафед буд.

Пас аз он ки пири хиради кашмириён дар назди маърифати Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ муттаҳам гардид, ҳама қавму пайравони ӯ имон оварда, дини исломро қабул карданд ва то охир ба Сайид Алии Ҳамадонӣ содиқ мемонанд. Мувофиқи ишораи олими маъруфи Эрон Азизуллоҳи Аторудӣ шумораи асарҳои Сайид Алии Ҳамадонӣ зиёдтар аз 90 номгӯро ташкил медиҳанд. Сайид Алии Ҳамадонӣ асосан ба асарҳои насрии худ, аз қабилӣ «Макорим-ул-ахлоқ», «Захират-ул-мулук», «Анвор-ул-азҳор», «Вучудия», «Кашф-ул-ҳақоик» ва амсоли инҳо дар инкишофи мактаби тасаввуф сахми босазо гузоштааст ва андешаҳои педагогии хешро тақвият бахшидааст.

Асарҳои Сайид Алии Ҳамадонӣ, аслан бештар афкори панду ахлоқиро дар бар мегиранд. Лекин ногуфта намонад, ки осори ӯ дар

ривочи тасаввуф ва ахлоқ пояҳои баландтареро ишғол менамоянд. Хосса, каломи мавзунаш хеле содаю равон, дилчаспу оммафаҳм мебошад. Ба мисраҳои зерини бузургвор таваҷҷуҳ намоед, ки чи гуна соддаю раво, оммафаҳму саршори инсондӯстианд:

Ҳар кӣ моро ёд кард, Эзид мар ӯро ёр бод,

Ҳар кӣ моро хор кард, аз умр бархурдор бод.

Ҳар кӣ андар роҳи мо хоре фиканд аз душманӣ,

Ҳар гуле к-аз боғи васлаш бишкуфад, беҳор бод.

Дар ду олам нест моро бо касе гарди ғубор,

Ҳар кӣ моро ранҷа дорад, роҳаташ бисёр бод [72 сах 132].

Дар мисраҳои зикр ёфта чи хоксории оӣ, чӣ фурутанию самимият, муҳаббати безавол ба насли башарият бо фасохату дилбастагии том ифода ёфтааст. Ин суҳанони оӣ тахминан умри 700 - сола доранд, аммо ягон калимаю ифодааш барои форсидабонони имрӯза, хосса тоҷикон номафҳуму берун аз фарҳанги ниёкон нест. Лекин ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, аз мухлисони ашъори ин бузургвор хоҳиш менамоем, ки ба мазмун ва муҳтавои ҳамин мисраи диққати ҳешро бештар равона намоянд:

Ҳар гуле, к-аз боғи васлаш бишкуфад, беҳор бод .

Пас, ҳамду сано бод ба килки сеҳроки ин суҳанвари азали ва пайваста бояд бигӯем: « Рухат шоду марқадат пурнуру хонаи охиратат обод бодо, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ!» Шояд ҳамин неруи ақлонӣ, ақидаю афкори бикр ва содагию оммафаҳмии забони осораи бошад, ки ихлосмандони ҳақиқии равияи ӯ, дӯстдорони каломи раббонӣ асрҳо инҷониб вайро ҳамчун пири хирадманд хондаанд ва ба ӯ пайваста пайравӣ менамоянд [63 сах 221],

Аҳволи дил, эй Шоҳ, нагӯям, ки надонӣ,

Биллоҳ, ҳамадонӣ, ки ту шоҳи Ҳамадонӣ.

Сад афсӯс, ки ҷараёни зиндагӣ, фаъолияти адабӣ, осори муқаддаси ин шахсияти шариф ҳанӯз ҳам барои мо ворисонаш чандон равшан нест.

Хушбахтона, яке аз муридони содиқаш Мавлоно Нуриддин Чаъфари Бадахшӣ, ки солиёни зиёд бо ин марди шариф ҳамсафар буд, оиди шахсият ва шарҳи ҳол ва андешаҳои педагогии ӯ «Хулосат-ул-маноқиб» ном асаре офарид ва яке аз сарчашмаҳои нахустин ва боэътимод дар шинохти Сайид Алии Ҳамадонӣ ба шумор меравад. Муҳаққиқони баъдина хангоми рӯ овардан ба эҷодиёти Сайид Алии Ҳамадонӣ асосан ҳамон асари номбурдари сарчашмаи ақидаи хеш қарор додаанд. Алҳол дар Ҳиндустон, Покистон, Эрон доир ба ҳаёт ва фаъолияти илмию адабии Сайид Алии Ҳамадонӣ асарҳои зиёде ба табъ расидаанд, ки мутаассифона, то ҳол дастраси мо нашуданд [131 саҳ 89].

Мувофиқи ақидаи олимони Аҳмад Ҳасани Донӣ, Аҳмад Ҳасани Обидӣ, Абдулаҳмади Ҷовид, Анкари Дехлавӣ, Муҳаммад Осимӣ, Моҳирхуҷа Султонов дар Покистон Ассоциатсияи байналхалқии «Шоҳи Ҳамадон» амал мекунад, ки ба омӯзиш ва таҳқиқи осори Сайиди Алии Ҳамадонӣ ҷиддан сару кор дорад ва то як андоза дар шинохти шахсияти ӯ ба дастовардҳои назаррас ноил гардидаанд.

Дар «Гулистон»- и Саъдии Шерозӣ омадааст: «Ҳакиме писарро панд ҳамедод, ки эй ҷони падар ҳунар омӯзед, ки молу давлати дунёро эътимод нашояд ва симу зар дар сафар бар маҳалаи хатар аст: ё дузд ба як бор бибарад, ё хурда тамом кунӣ. Аммо ҳунар чашмаи зоянда асту давлати поянда». Агар дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ омӯзгорон, кураторон, декану мудирони кафедра дар гирди ҳамин масъала дарси тарбиявӣ, шабнишинӣ, воҳӯрӣ бо аҳли ҳунар ташкил диҳанд, олам гулистон мегардад [130 саҳ 16].

Саъдӣ дар яке аз ҳикояҳои нақл мекунад: «Дар диёри Мағриб омӯзгореро дидам чехра дарҳамкашида, талхгуфтор, бадхислат, мардумозор ва қуръонхонияш дили мардумро сиёҳ карда буд. Як гурӯҳ писарони зебочехраву духтарони бокира гирифтори чаври ӯ буданд, ки на захираи хандидан доштанду на ҷуръати сухан гуфтан. Мардумон аз ин хислати бади омӯзгор огоҳ шуда, ӯро ба зудӣ аз мактаб ронданд.

Мақтаби ўро ба яке аз омӯзгорони некукори беозор доданд, ки танҳо бо зарурият сухан мегуфт ва касеро дар гуфтор озор намедод. Кӯдакон чун устодро фариштахислат диданд, хайбату даҳшати омӯзгори аввалро фаромӯш карда, шайтонхислат шуданд» [147 саҳ 76].

Аз ин гуфтаҳои боло бар меояд, ки дар тамоми даври замон дар маркази таълим ва тарбияи насли наврас омӯзгор ва донишу маҳорати омӯзгор меистад. Маънавиёт ва ахлоқи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ на танҳо тавассути дарсҳои назариявӣ, балки тавассути дарсҳои тарбиявӣ ва чорабиниҳои беруназсинфӣ ғанӣ мегардад, агар иҷроиш зери назорат бошад.

Соҳибистиклол гардидани Тоҷикистон дар тамоми зинаҳои таҳсилот имконияти даст кашидан аз низоми маъмурӣ- фармонфармоиро таъмин намуда, барои дар арзишҳои миллӣ тарбия намудани насли наврас шароит муҳайё намуд. Мисоли равшани он баргузор намудани Симпозиуми умумичаҳонӣ дар соли 2009 бахшида ба бузургдошти Имоми Аъзам, конференсияҳои ҷумҳуриявӣ оид ба Имоми Бухорӣ, Ғазолӣ, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Мавлавӣ ва ғайраҳо мебошад.

Дар давраи соҳибистиклолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ислохотҳои гуногун гузаронида шуда, гузариш ба фазои ҷаҳонии таҳсилот оғоз гардид. Гимназияю литсей, коллеҷ, донишгоҳу донишқадаҳои нав ба ҷаҳоният шуруъ намуданд, ки арзишҳои педагогии мероси ниёгонро сармашқи кори таълим ва тарбияи насли наврас қарор дода, идеологияи Шӯравӣ торафт ба ғӯшаи фаромӯшӣ рафта, қор дар самти эҳё намудани мероси гаронмояи ниёгон оғоз гардид, ки натиҷанокии онро аз озмунҳои ҷумҳуриявии «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» мушоҳида намуда истодаем.

Арзиши педагогии мероси адабии Саъдии Шерозӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондӯхтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ниҳоят қалон мебошад. Саъдӣ дар ашъори хеш пеш аз ҳама,

тарафдори дар руҳияи покии забон тарбия намудани бахусус, духтарон буда, одат кунонидани забонро бо ҳарфи дурӯғ наметанисандид. Ў тамоми зебогии зиндагӣ ва бихиштро дар доштани дӯст, рафиқи меҳрубону мушфиқ ифода намудааст.

Ў дар андешаҳои педагогии ҳеш мардӣ ва мардонагиро дар тобоварӣ ба меҳнату ранҷ медонист ва касе ин сифатро надошт, дар таълимоти ӯ ба ҷое расида наметавонист. Насли наврасро таъкид мекард, ки ба кадрӣ падару модари пири ҳеш расанд, зеро рӯзе мешавад, ки онҳо ҳам пир ва муҳтоҷи дастгирӣ мегарданд.

Дар мероси педагогии Саъдӣ ҷойи асосиро зиддият ва муборизаи ду қувваи ба ҳам зид ишғол менамояд- ин ҳам бошад, хирадманд ва беҳирад мебошад, ки фармудааст:

Гар хирадманд зи авбош ҷафое бинад,

З-ӯ дили ҳеш наёзораду дар ҳам нашавад.

Санги беқимат агар косаи заррин бишикаст,

Қимати санг наафзояду зар кам нашавад [147 саҳ 132].

Суханони барҳак, андешаи баланди педагогӣ дар ин мисраъҳо баён гардидааст. Масъалаи душмани доно ва дӯсти нодон дар ашъори Саъди ҷои махсусро ишғол менамояд.

Дар андешаҳои педагогии Саъдӣ диққати махсус ба ваҳдат, дӯстӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ дода шудааст, ки мисоли он ин гуфтаҳоианд:

Намеранҷам, агар сад сол нодон н-оварад ёдам,

Вале мирам, агар як дам кунад доно фаромӯшам.

Дар андешаҳои педагогии Саъдӣ таъкид меравад, ки инсон бояд ҳамеша аз рафтору кирдори душман огаҳ бошад ва ҳешро ҳифз карда тавонад, ки мисоли равшани он ин мисраъҳоианд:

Агар душман зи пой афтад, ба таъзимиаш марав ҳаргиз,

Ки ҳам- ҳам гаштани сайёд баҳри қатли мургон аст.

Саъдӣ дар таълимоти педагогии хеш зиндагиро пойдор меҳисобад, вале умри зулму золимиро пойдору бардавом намеҳисобад, ки мисоли равшани он дар ин мисраъҳо ифода шудааст:

Чароги зулми золим то дами маҳшар намесӯзад,

Агар сӯзад, шабе сӯзад, шаби дигар намесӯзад [147 сах 99].

Дар дарсҳои тарбиявӣ, корҳои беруназаудиторӣ, семинару конференсияҳо, чорабиниҳои фарҳангӣ аз мероси педагогии ниёгон мавзӯҳоеро интихоб намудан зарур аст, ки ба маънавиёт ва ахлоқи насли наврас таъсир бахшида тавонанд.

1.3. Арзишҳои маънавӣ-ахлоқии тоҷикон - ҷузъи таркибии арзишҳои умумибашарӣ

Арзиш аслан мафҳуми фалсафӣ, иҷтимоӣ, адабӣ ва педагогӣ буда, ба маъноҳои баҳо, қимат, кадр қардан ва ноқадриносии зоҳир намудан нисбат ба ким кадом дастовард ва ғайраҳо истифода бурда мешавад. Аз ҷониби дигар, арзиш ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ ба ҳодиса ва воқеаҳо тобишҳои гуногун дода, онҳоро ё тасдиқ мекунад ё рад менамояд ва дар ин маъно яке аз меъёрҳои зиндагии инсон дар ҳастӣ ба шумор меравад.

Арзишҳо аз рӯи моҳият ва миқёсашон ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

1. Арзишҳои миллӣ.
2. Арзишҳои умумибашарӣ.

Дар зери мафҳуми арзишҳои миллӣ- арзишҳое фаҳмида мешаванд, ки хоси халқ ва миллатҳои ҷудогона мебошанд. Ин арзишҳо дар тарзи зиндагӣ, анъана, расму оин, дину маданият ва муносибати онҳо ба воқеият ифода меёбанд. Арзишҳои миллӣ вобаста ба пешрафт ва инкишофи ҷамъият дар пешравӣ мебошанд. Арзишҳои умумибашарӣ ба тамоми башарият хос буда, як хазинаи бузургеро ифода менамоянд, ки аз

сарватҳои моддӣ ва маънавии кулли миллатҳо гирд оварда шудаанд ва ҳамдигарро дар навшавӣ ва бойгардонӣ нигоҳ медоранд [58 сах 123].

Тамоми соҳаҳои илм, аз ҷумла педагогика дар байни тамоми арзишҳои умумибашарӣ, инсон ва мавқеи онро дар ҷои аввал мегузоранд. Зеро ҷойгаҳи инсон дар эҳё намудани арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ниҳоят баланд меистад, беҳуда нест, ки инсонро меъмор ва офарандаи тамоми арзишҳо медонанд. Инсон ҳам объект ва ҳам субъекти маърифат мебошад ва дар фалсафаи замони эҳё инсонро ба Худо як навъ шабоҳат медоданд.

Миллати тоҷик сарфароз аст, ки дар хазинаи бузурги арзишҳои умумибашарӣ ҷойгаҳи арзандаро ишғол менамояд. Ин миллат солҳои асрҳо дар зери таъсири аҷнабиён монда, ҷабри юнониҳо, арабҳо, муғулҳо, шайбониён, теуриён, туркҳо, манғитҳоро аз сар гузаронида, арзишҳои миллии хешро аз нобудшавӣ нигоҳ дошта тавонист. Ин ҳодисаҳоро пушти сар намуда, зинда монд, мағлуб нашуд, худшиносӣ ва ҳувияташро гум накард.

Дар раванди дарсҳои тарбиявӣ ва беруназсинфӣ, дар баргузориҳои ҷорабиниҳои сиёсӣ ва маърифатӣ, шабнишиниҳо донишҷӯёни кунҷқоби муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мумкин савол диҳанд: Кадом қувваи тавоно тоҷиконро аз маҳву махлутшавӣ нигоҳ дошт? Дар ин ҷо дароз фикр кардан зарур намеояд ва ҷавоб додан зарур аст, ки ин қувваи бузург ақли расо, забони ширин, маданияти воло, таърихи қадимӣ, адабиёти шакарвор, расму оин ва анъанаҳои миллии мебошад, ки то кунун миллати тоҷик бо худ гардонида истодааст.

Вақте юнониҳо ва баъдтар арабу муғулҳо ба мақсади ғасб ба ин сарзамин лашкар кашиданд, донистанд, ки ин сарзамин аз ватани онҳо садҳо маротиба бузургтар аст. Арзишҳои маънавӣ-ахлоқии миллати тоҷик дар тамоми гӯшаву канори сарзамин мисли чашмасорон ғаввора мезанад. Аҷнабиён наметавонистанд ва имконият низ надоштан, ки ба ҳар канори он рафта хонаҳоро бисӯзанду бо ин амали нангинашон

миллатро битарсонанд. Аз чониби дигар, агар бузургони миллатро таъқиб менамуданд, онҳо аз шахр ба шахр гашта, арзишҳои маънавӣ меофариданд ва пурмахсултар эҷод менамуданд.

Таърихи инсоният гувоҳӣ медиҳад, ки баъзе миллатҳое мавҷуд буданд, ки арзишҳои зиёди моддӣ ва маънавӣ доштанд, вале дар ин раванд махлут шуда, ҳастии хешро аз даст доданд. Арзишҳои маънавӣ-ахлоқии тоҷиконро- ватану ватанхоҳӣ, меҳнат, сулҳ, дониш, хонавода, фарҳангу маданият ташкил медиҳад, ки маънавиётро ғанӣ гардонида, ахлокро сайқал медиҳад [58 саҳ 134].

Дар адабиёти гуногун арзишҳо ва миқдори онҳо ба таври гуногун ном бурда мешавад, вале аксари олимон бар он ақидаанд, ки арзишҳо нуҳтоанд, ки бештари онҳо умумибашарӣ мебошанд:

1. Инсон- арзиши мутлақ, ки восита ва натиҷаи тарбия мебошад ва танҳо тарбия, ки аз калимаи арабии “Раб” гирифта шудааст, қудрате дорад, ки инсонро ба дараҷаи инсони комил расонад.
2. Сулҳ- оромӣ, осоиштагӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ байни одамон, ки шароити асосии ҳастии оламу одам мебошад ва дар сиёсати хориҷии Тоҷикистон ҷои асосиро ишғол менамояд.
3. Замин- хонаи умумии инсон.
4. Ватан- барои ҳама мероси ягона ва умумӣ аз ниёгон мебошад.
5. Хонавода- асоси иҷтимоии ҷомеа, муҳити табиӣ, инкишофи фарзандон, поягузории шахсият аз он ибтидо мегирад.
6. Касбу кор- моҳияти ҳастии инсон.
7. Илму дониш- натиҷаи таҳсилот, фаъолияти эҷодии инсон.
8. Фарҳанг- ғановати бузурги маънавӣ, маҳсули офариниши инсон.
9. Муҳаббат- шавқу завқи зиндагӣ, сабаби мавҷудияти инсон [58 саҳ 150].

Таърихшиноси бузурги Эрон Забехуллоҳи Сафо бо далелҳои раднашаванда қайд менамояд: “Мардум то ин дам ба инкишофи илм дар

давлатдории Сосониён шинос гардида буданд ва дар мусикӣ, тиббу риёзиёт пешравихое доштанд”. Ин фикрхоро олими машҳури тоҷик А.Турсун таквият дода мегӯяд: “Дар давраи Сосониён афкори илмӣ хело ривочу раванқ ёфт”. Масалан, Д. Стюарт менависад: “Табибон, кимёгарон ва ҳайъатшиносони эронӣ худро вориси пешахдиёни юнонӣ ва ҳиндӣ медонистанд, ки баҳри бехбудии инсоният хидмат карданро ҳадафи хеш донистанд” [58 саҳ 123].

Мутаассифона, муҳаққиқони зиёде рушди афкори педагогии Шарқи наздик ва Миёнаро ба истилои араб ва пайдоиши ислом маҳфуз медонанд. Чунин муносибат аз надониستاني таърих ва рӯзгори ин мардум шаҳодат медиҳад. Соли 2006 дар Тоҷикистон Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ эълон гардид, паҳлуҳои гуногуни ин тамаддун кашф ва ошкор карда шуд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамоянд: *«Тамаддуни ориёӣ бо арзишҳои фарҳангии ахлоқии хеш дар ташаккули тамаддуни башарӣ ва робитаи тамаддунҳо ва фарҳангҳо нақши бисёр муҳим бозидоаст... Арзишҳои мероси ориёӣ на танҳо ифтихори ворисони он, инчунин ифтихори тамоми башарият ва мероси таърихии башарият доништа мешаванд. Се меъёр ё усули ахлоқ ва ё андешаи тарбияи инсон: пиндори нек, гуфтори нек ва кирдори нек дар бунёди худ дар ҳеҷ тамаддуни дигар ҳамто надорад»* [160 саҳ 92].

“Авесто” ҳазинаи бебаҳои мероси ниёгон дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ дар тамоми давраи замон вучуд дошт ва ҳоло ҳам арзиши хешро нигоҳ медорад. Вожаи «Авесто» аз пешванди «а», сифати «веста» ва масдари «вид» ё «ваед» гирифта шуда, ба маъноҳои «шинохтан», «донистан», «ёфт шудан», «падидор омадан» фаҳмида мешавад [2 саҳ 164].

Доктор Алиакбар Чаъфарӣ «Авесто»- ро «сухани сарбаста», «Гавҳари нухуфта», «рози ниҳонӣ», «каломи осмонӣ», «рамзи ботинӣ» ва «болотар аз фаҳми норасои чаҳониён» номидааст [2 сах 164].

Муҳаққиқи тоҷик Қ. Қодиров дар асоси така ба манбаю сарчашмаҳои гуногун оид ба маънои «Авесто» менависад: «Маънои истилоҳи «Авесто» то ҳол муайян карда нашудааст, вале тахмин меравад, ки он панду андарз, насихат ё мадҳия мебошад». Чавҳар ва ғояи асосии китоби «Авесто» аз инҳо иборатанд:

Чавҳари якуми ғоявии «Авесто»- ро се асоси он- пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек ташкил медиҳад, ки чавҳари инсониянд ва аз таваллуд то марг ўро ҳамроҳӣ мекунанд. Агар тавассути корҳои тарбиявӣ, беруназаудиторӣ ва дигар чорабиниҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳосил намудани ин се арзишро мақсади худ қарор диҳем, ба натиҷаҳои хуб комёб мегардем.

Чавҳари дуум волоияти илму дониш мебошад, ки ҳазорон сол пеш Иброҳими Зардушт фармуда буд: «Шир ғизои тифл аст ва илм ғизои рух». Зардуштро андеша бар он аст: «инсон ба ҳама камбудию душвориҳо нигоҳ накарда бояд хонад, дониш омӯзад». Ин гуфтаю таълимотро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ агар тавонем, бо донишҷӯён дар раванди дарсҳои тарбиявӣ ва чорабиниҳои маърифатӣ расонем, муносибати онҳо ба ҳаёт ва тарзи зиндагии ҳеш тағйир меёбад. Донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба таври равшан дарк менамоянд, ки чаро дар тамоми китобу сарчашмаҳои муқаддас диққати аввалиндараҷа ба хондан дода мешавад?

Чавҳари сеюм дар таълимоти «Авесто» саломатӣ, инкишофи ҷисмонӣ, пок нигоҳ доштани чор унсури ҳаёт об, хок, боду оташ мебошад. Агар дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дарсҳои тарбиявӣ, корҳои беруназсинфӣ ва чорабиниҳои фарҳангиро дар ин руҳия бештар гузаронанд, ба манфиати таълим ва тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас, ба хусус чавондухтарон хоҳад буд. Оид ба тарзи

хаёти солим ва масъалаи инкишофи ҷисмонӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд мунтазам кор баранд ва тадбирҳои судманд андешанд [6 саҳ 77].

Таълимоти динӣ, ахлокии Зардушт ва китоби муқаддаси он «Авесто» асос ва шахсутуни тамаддуни ориёӣ ба ҳисоб меравад. Инро ба инобат гирифта, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд менамояд: «Мо тоҷикон, ки...меросдори мустақими ориёӣи хирадманду некандеш ҳастем, ба гузаштаи пурбори худ ифтихор мекунем, онро меомӯзем ва наслҳои имрӯзу фардои миллатамонро тавре тарбия карда ба камол мерасонем, ки онҳо низ тавонанд ба ганҷинаи тамаддуни башар дурдонаҳои пурқимат ҳамроҳ намоянд ва барои боз ҳам беҳтару гуворотар шудани зиндагии ояндаи худ ва дигарон ҳиссагузор бошанд» [2 саҳ 142].

Қобили тавачҷух аст, ки меъёрҳои инсонпарваронаи Куруши Кабир баъд аз 2500 сол дар санадҳои тамаддуни муосир тавассути Созмони Милали Муттаҳид: Баёнии умумии ҳуқуқи башар дар сарқонунҳои мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳон, ба монанди Олмон, Франция, Россия, ИМА, Тоҷикистон ва ғайраҳо шомил гардиданд [33 саҳ 154].

Дар асоси афкори педагогӣ ё дидактикаи намояндагони бузурги халқи тоҷик имконияти навиштани садҳо ва ҳазорон рисолаҳои илмӣ ва дар сатҳи баланди маънавӣ- ахлоқӣ ташкил додани дарсҳои тарбиявӣ ва ҷорабиниҳои беруназсинфӣ дар тамоми зинаҳои таҳсилот вучуд дорад.

Барои дар руҳияи меҳру муҳаббат доштан ба таълим, ба гирифтани дониши баланд ва расидан ба кадрӣ донишу маърифат тарбия намудани насли наврас Саъдии бузургвор фармудааст:

Доно ба ҳар диёр азизу мукаррам аст,
Лаънат бар он диёр, ки нодон бувад азиз.

Дар раванди дарсҳои тарбиявӣ ва ҷорабиниҳои беруназсинфӣ омӯзгор бояд корро тарзе ташкил намояд, ки ҷавондухтарон ба мафҳуми соҳибмаърифат, дорои ҷаҳонбинии васеъ, донандаи асрори ҳастӣ, дониш

сарфаҳм рафта, сабаби азизу мукаррам гардидани инсони дорои ин сифатхоро фаҳманд. Фаҳманд, ки Шайх Саъдӣ диёреро лаънат меҳонад, ки дар он нодон азизу мукаррам аст. Лекин дарк намоянд, ки дер ё зуд нодонию ҷоҳилии он ошкор гашта, ҷойи поёнро дар зиндагӣ ишғол менамояд [63 саҳ 122].

Дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳатто як шоҳасар не, балки ду мисраъ метавонад дар вобастагӣ аз салоҳияти омӯзгор натиҷаи хуб диҳад, ки мисоли равшани он ин мисраъҳо мебошанд:

Саъдиё, марди накуном намирад ҳаргиз,

Мурда он аст, ки номаш ба накуӣ набаранд [147 саҳ 132].

Дар зери таъсири ин ду мисраъ насли наврасро ба андешаи солим ба амалҳои неку накукорӣ ҳидоят намудан мумкин аст. Ё барои тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон ба мероси педагогии Ҳофиз рӯ меорем, ки фармудааст:

Эй беҳабар, бикӯш, ки соҳибхабар шавӣ,

То роҳрав набошӣ, кай роҳбар шавӣ.

Дар мактаби ҳақоик пеши адиби ишқ,

Ҳон, эй писар бикӯш, ки рӯзе падар шавӣ.

Дар ин мисраъҳо Ҳофиз ба насли наврас таъкид менамояд, ки талош варзанд, ки ба маърифати ҳастӣ расанд. Дар шароити муосир ҳар шахсе, ки аз ин ё он зинаи таҳсилот ҳуччат мегирад, мақсади асосии он роҳбар шудан бар мардум мебошад. Аз ин рӯ, Ҳофиз таъкид менамояд, ки аввал роҳ рафтанро омӯzed ва пас аз он даъвои роҳбарӣ намоед. Дар кори таълиму тарбия дар назди омӯзгорон одоби баланд нишон деҳ, кӯшиш кун ба он хотир, ки рӯзе мерасад, ки ту падар ё модар мешавӣ ва ин масъулияти баланд аз ту дониши зиёдро талаб менамояд [46 саҳ 124].

Дар ин мавзӯ дар Қуръони мачид ва ҳадисҳои муътабари Муҳаммад расулуллоҳ ва осори бузургпояи ниёгон, ба монанди «Ҳуччат-ул- ислом», «Эҳё- ул- улум», «Кимёи саодат», «Арбаийни Сулаймонӣ»,

«Наводир- ул- меъроҷ», «Салоти Масъудӣ», «Меъёр-ул-ахлоқ», «Қобуснома», «Гулистон», «Бӯстон», «Баҳористон» ва ғайраю ғайраҳо ниҳоят гуфтаҳои баландғоя маҳфузанд ва дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас дар тамоми зинаҳои таҳсилот аз манфиат ҳолӣ намебошанд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар шароити муосир, ки парокандашавии оилаҳо ва зиндаяти мондани тифлон дар ҷомеа рӯ ба афзоиш ниҳодааст, дарсҳои тарбиявӣ ва корҳои беруназсинфӣ ва ҷорабиниҳои муассисаро бештар ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар ин самт бахшидан зарур аст. Ин масъала яке аз мушкилоти асосии ҳаёти иҷтимоии ҷомеаи муосир мебошад, ки аз мадди назари Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзанд» дур намондааст. Эй фарзандон ва ҷавононе, ки ба ташкили оила ва интиҳоби зан омода гардидаед, бидонед, ки оила пойдевори ҷомеа мебошад, бинобар ин пеш аз ҳама, ҳурмату иззати худатонро наку доред [89 саҳ 132].

Инсон бо заҳмату талоши зиёде метавонад сазовори ҳурмату эҳтироми атрофиён гардаду бо як қадрношиносӣ, дар як нафаси кӯтоҳ онро аз даст дода, худро ба маҳлуқи зишттарин табдил диҳад. Духтарон, занон, модарон киштзори ҳосилдиҳандаи насли инсонӣ мебошанд. Ҷавондухтарон бояд тавассути корҳои беруназаудиторӣ донанд, ки як зан дар зиндагӣ чор нақшо дар як вақт метавонад иҷро намояд. Агар аз онҳо духтари хубу босавод ба воя расонем, духтари хуб барои падару модар, хоҳари хуб барои бародарон, зани хуб барои шавҳар ва модари хуб барои фарзандон мебошанд.

Дар таълимоти Имоми Аъзам ишора мегардад, ки зан бояд покиза ва покдину қадбону ва дӯстдори шавҳару аҳли хонадони ӯ бошад. Зан бояд шармгин, бомулоҳиза, зирак, кӯтоҳдаст, кӯтоҳзабон, сариштакор, пагоҳхез ва хушёрхобу хонанигаҳдор бошад. Зани нек, бихишти мард дар ҳамин дунё ва равшанибахши охираи падару модараш мебошад.

Ривоятест, ки ба хонаи марди бонамозу ибодат хостгорон омада, духтарашро хостгорӣ карданд. Тӯй ҳам шуда гузашт ва пас аз се рӯзи хонадорӣ шавҳар азми сафар намуда, аз завҷааш хоҳиш кард, ки то аз сафар баргаштанаш аз хона набарояд ва ба ҷое наравад. Рӯзе қосиде омада хабар расонд, ки падарат бемори сахт аст ва меҳоҳад туро бубинад ва васиятҳояшро гӯяд. Зан, наметавонам- мегӯяд, шавҳарам аз хона ба ҷое набаро гуфта супориш дода ба сафар баромада буд. Зан ашки сӯзон рехта аз доираи гуфтаи шавҳараш ва расми шарият оид ба фарҳангӣ оиладори берун набаромад. Дар тамаддуни мардуми мо ин амалест, ки бунёди оиладориро мустаҳкам мегардонад. Аз миён боз чанд рӯз гузашт, қосид аз нав пайдо шуд ва хабар расонид, ки падаратон аз дунё гузаштанд, ҳеч набошад барои видеоъ бояд як сари қадам равед, ки хуб намешавад ва мардум таънаю маломат мекунанд. Зан боз наметавонам, шавҳарам аз хона набаро гуфта рафта буд ва амрашро вайрон карда наметавонам, гуфта ашки сӯзон рехт. Духтарон бояд ба ин талаботи ниёгон нигариста, андеша намоянд, ки кучо дурусту кучо нодуруст мебошад. Падари онҳо пас аз се рӯзи рехлат дар хоби аҳли хонадон даромад, ки ворида бихишт буд ва он ҳам бошад, натиҷаи дар итоаткорӣ тарбия кардани он духтараш буд. Доир ба ҳамин масъала бо ҷавондухтарон инчунин омода намудани саволнома ва гузаронида ҷамъбаст намудани он зарур мебошад. Оид ба рафтору кирдори ин духтар ошкор кардан зарур, ки донишҷӯён ҷӣ фикр доранд ва чанд нафари онҳо ин амалро дуруст ва моёи пайравӣ меҳисобанд [73 сах 99].

Дар раванди дарсҳои тарбиявӣ ва корҳои беруназаудиторӣ ба донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар боби нозукиҳои оила ва маданияти оиладорӣ корҳои маънавӣ- фарҳангӣ ташкил кардан зарур аст. Онҳо бояд фаҳманд, ки киро ба занӣ ва шавҳарӣ интиҳоб намоянд, ки дар дили ӯ ғайри ту ва муҳаббати ту каси дигар набошад ва нағунҷад.

Ин суҳанро мо ба он хотир овардем, ки дар илми муосир як чизро ген мегӯянд ва агар инсон аз қавму тоифаи паст бошад, дар кадом вазифа ва мансабе қарор надошта бошад, дер ё зуд ин нишонаю аломати аҷдодиаш боло мегирад ва пастию нокасии ӯ зоҳир мегардад. Зеро ки хор аз ҷихати ҷинсию аҷдодӣ ягон арзиши дар баландӣ ҷойгиршавӣ надорад, аммо бо мақсади ба дасту ҷисми бадрафторе халидан ва хонаро аз ҷашму нияти бад ҳифз кардан дар ҷунин баландӣ гузошта мешавад.

Мутаассифона, дар шароити муосир духтарон ва писароне оила ташкил менамоянд, ки ба он аз ҷихати маънавӣ- ахлоқӣ омода нестанд, ягон ҳунар, касб, шуғли дӯстдошта надоранд ва ин боиси нооромии ҳаёти ояндаи онҳо мегардад. Онҳо тарзи ба даст гирифтани сӯзан, дуруст дӯхтани дарзи либос, рӯбучин, пухтупазро намедонанд, ки ҳамаи ин ва ғайраҳо сабаби хонавайронии ҷавонон мегардад.

Ҷавондухтаронро бояд аз синни хурдсолӣ дар руҳияи меҳнатдӯстӣ, хоҷагидорӣ, таҳаммулпазирӣ ва хушмуомилағӣ тарбия кард, Муҳаббат ба меҳнат аз синни кӯдакӣ ташаккул ёфта, кӯдакро обутоб медиҳад. Ҳар як оила вазифаи хоҷагидорӣ-истеҳсолиро иҷро мекунад ва ин кор махсусан, дар деҳот хеле хуб ба роҳ монда шудааст. Дар деҳот ҳар оила барои киштуқори шахсӣ қитъаи назди ҳавлигӣ, парандаю чорво дорад, ки дар он тамоми аъзоёни оила дастаҷамъона меҳнат мекунанд.

Ба ҷавондухтарон дар раванди корҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ фаҳмонидан зарур аст, ки оила ҳамчун падидаи иҷтимоӣ барои расидан ба рӯзгори обод ва ҳаёти солим вазифаҳои тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ, равонӣ, таъмини шароити мусоиди маишию эҷодӣ, меҳнатӣ, беҳдошти саломатӣ, ҳифзи солимӣ ва амсоли инҳоро иҷро менамояд [23 саҳ 144].

Ҳаёти солими миллат ва ҷомеа аз фазои солими оила маншаъ мегирад. То кадом ҳад вазъи иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва фарҳангию ахлоқии оилаҳо дар сатҳи баланд бошад, ба ҳамон андоза он ба рушд ва пешрафти давлату миллат мусоидат менамояд. Бо назардошти мубрамият ва рӯзмаррагии ин масъала Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-

Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 2015-ро дар кишвар «Соли оила» эълон намуд, ки дар ин самт чандин чорабиниҳои сатҳи ҷумҳурӣ ва муассисавӣ баргузор гардид, ки мақсади он баланд бардоштани фарҳанги ҷомеа нисбати оила буд ва мебошад.

Арзиши андешаҳои педагогии Ибни Сино дар он ошкор мегардад, ки ба муқобили маҳдуд кардани таълими Қуръон ва шариат барои маҷмаа, дар барномаҳои таълимии мадрасаҳо ворид намудани фанни таърих, ҷуғрофия, забони модарӣ, адабиёт, кимиё, варзиш ва ғайраро дархост менамуд. Ибни Сино таклиф менамуд:

1. Синну соли 6-14 солагиро Сино давраи бачагӣ номида, вазифаи ин давра аз таълиму тарбияи мунтазам ва андӯхтани дониш иборат медонист. Ин андешаи педагогии Сино қиматашро дар ягон давра замон гум намекунад.

2. Сино дар илми одамшиносӣ тарафдори таълими тафриқа мебошад. Дар рисолаи «Тадбири манзил» Сино менависад: «Устод... бояд бидонад, ки наметавонад ба ҳар шогирд ҳар саноатеро таъмин кунад, балки ҳар кадом аз шогирдон завқу шоистагии омӯхтан ва фаро гирифтани санъати махсусро доранд. Дар ин ҷо Сино дар арзишҳои педагогии ҳеш ба завқу шавқи инфиродии шогирд таъия менамояд. Бояд ҳар кас мувофиқи завқу истеъдодаш санъат омӯзад, вагарна таълиму тарбия натиҷаи матлуб намедихад» [58 саҳ 121].

Мутаассифона, ин масъала дар таҳсилоти муосири касбӣ ҳалли ҳудро наёфтааст ва дохилшавӣ ба муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ ҳудсарона рӯй медиҳад, ки натиҷаи дилхоҳ дода наметавонад, ки аз чандин омилҳо вобастагӣ дорад.

3. Олими тавоно ва бузург Сино ғайр аз таълими инфиродӣ таълими гурӯҳиро ташвиқ мекард, ки дар замони мо ҳукумфармост ва таълими коллективӣ номида мешавад. Ин таълими коллективии Синоро мо муҳаққиқон дар се чиз мебинем:

1. Дар таълими коллективӣ дар байни донишчӯён мубоҳиса ва муошират баргузор мегардад, ки дар раванди он қафомондаҳо ба пешқадамон баробар мегарданд. Донишчӯёни суст кӯшиш менамоянд, ки аз фаъолон ибрат гирифта, қафо намонанд;

2. Муколама бо ҳамдигар, ки сарчашмаи инкишофи ақлу фаҳмиш мебошад, завқи онҳоро бедор намуда, ба катори фаъолон ворид менамояд;

3. Рафокат, дӯстии байни ҳамдигарии онҳо оғоз гардида, имконияти таъсири маънавӣ- ахлоқӣ расонидан ба ҳамдигар меафзояд.

4. Ибни Сино дар андешаҳои педагогии хеш тарафдорӣ эҳтиром доштани насли наврас ба вақт буд, таклиф менамуд, ки дар лаҳзаҳои мондагӣ ва дамгирӣ ҷавонон бояд аз як шуғл ба шуғли дигар гузаранд, то хастагӣ бартараф гардад ва вақт сарфа гардад [58 саҳ 99].

Арзиши маънавӣ - ахлоқии таълимоти педагогии Носири Хусрав (1004-1084) дар рисолаи «Хонулихвон», «Сафарнома» ниҳоят ҷолиб ифода ёфтааст:

1. Ё таъкид менамояд, ки илму дониш ҳадяи Худованд аст ва ҳар чи ҳадя ва эҷози Аллоҳ аст, мукарраму маҳбуб аст. Барои мо инсонҳо ҳурмату эҳтироми илму дониш арзандаи ҳурмату эҳтиром хеш мебошад. Дар андешаҳои педагогии Носири Хусрав донишмандон ва олимони дар ҷамъият бояд ҷойгаҳи хосаи хешро дошта бошанд.

2. Дар замони хеш Носири Хусрав ҳамчун ҳуччатулҳақ аз ин боло гуфта наметавонист, зеро гирифтори азобу шиканча мегардид. Илму дониш маҳсули худомӯзӣ, сабру тоқат ва тамоми азоби зиндагиро ба худ раво дида тавонистани инсон мебошад. Дар ин раванд Ниҳонӣ дуруст қайд менамояд, ки заҳр аст ҷафои илм маънӣ шакар аст, ҳар пашша аз он чашад, ӯ шери нар аст.

3. Дар андешаҳои педагогии Носири Хусрав илму дониш натиҷаи ақли солим мебошад, ки арзиши хешро то ҳол нигоҳ медорад.

4. Дар андешаҳои педагогии хеш ӯ таъкид менамояд, ки мо илму дониш меомӯзем, то зиндагиамонро рангин гардонем, ҷаҳонро обод гардонем, бо роҳи рост равем, рости ҳақ гӯем, ҳар қадар тавонем ба корҳои нек даст занем. Ин андешаҳо моёи беҳтарин дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас дар тамоми зинаҳои таҳсилот шуда метавонанд.

5. Дар арзишҳои маънавӣ- ахлоқии Носири Хусрав қайд карда мешавад, ки ҷаҳлу нодонӣ, бадию зиштӣ ба сари инсоният фасодӣ меоварад. Ӯ дар таълимоти педагогии хеш ба насли наврас таъкид менамояд, ки ҷоҳилу нодон набошанд, аз амалҳои баду зишт ҳешро дар қанор гиранд. Ӯ ин андешаро ҳатто дар мисраҳои зерин таъкид менамояд:

Машав ғаммоз андар назди шоҳон,

Битарс охир зи охи бегуноҳон [63 сах109].

Носири Хусрав дар таълимоти педагогии хеш аз ҳама бештар онҳоро маҳкум менамуд, ки хабарқаш, шӯрандоз, хабарбаранд ва бо ин амали хеш атрофиёро гирифтори азобу машаққат мегардонанд. Насиҳат меод, ки ақаллан аз ғазаби Худо битарсед ва ин қори носавобро нақунед, ки дар охир гирифтори азобу машаққат мегардед.

Агар дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ қорҳои тарбиявӣ, беруназсинфӣ ва ҷорабиниҳои фарҳангиро дар доираи арзишҳои маънавӣ- ахлоқӣ дуруст ба роҳ монему дар он аз арзишҳои педагогикаи миллӣ дуруст истифода намоём, тамоми унсурҳои Консепсияи тарбияи миллӣ иҷроӣ ҳешро хоҳад ёфт.

Арзиши маънавӣ- ахлоқии афкори педагогии Носири Хусрав дар ин мисраҳо ошкор мегардад, ки меғӯяд:

Туро лаззат зи илм аст, аз амал бӯй,

Қамоли худ, раф, аз илму амал ҷӯй.

Носири Хусрав шарафмандии инсонро дар илм мебинад, ки бо заҳмати зиёд азбар мегардад ва инсонро пурбори ҷавҳар ва маънӣ

мегардонад. Инсони дорои арзишҳои маънавӣ- ахлоқӣ инсони камолёфта доништа шуда, сарчашмаи камолоти ӯ амалҳои неку шоистаи ӯ мебошанд, ки арзандаи таҳсину офарини атрофиён мегардад.

Носири Хусрав инчунин дидактики бузургест, ки роҳу равиши хондан, навиштан, омӯхтан ва омӯзониданро басо моҳирона дар ин ду мисраъ ғунҷонидааст:

Бичӯю бинавис, он гаҳ бихону боз бипурс,

Пасаш биомӯз, он гаҳ бидону ба дил кор.

Ӯ тартиб ва зинаҳои хонишро ба таври зерин баён мекунад, ки ибтидои онро чустан, пас аз он навиштан, он гаҳ хондан, пас аз он боз пурсидан, он гаҳ омӯхтан ва ба ақлу фаросат супурдан ташкил медиҳад.

Арзишҳои маънавӣ- ахлоқии Абдуллоҳи Ансорӣ (1006- 1088), ки дар адабиёти классикӣ бо таҳаллуҳҳои «Пири Ҳиравӣ», «Пири Ансорӣ», «Пири Ҳирот» машҳур гардидааст, муаллифи чандин рисолаҳои панду ахлоқӣ ва дидактикӣ мебошад. Абдуллоҳи Ансорӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мавқеи калонро ишғол менамояд. Ба асарҳои тарбиявӣ ва педагогии ӯ мисол шуда метавонад «Тухфат-ул-мулук», «Насиҳатномаи Вазир», «Муноҷотнома», «Суханҳои Абдуллоҳи Ансорӣ», «Сад майдон» ва ғайра [58 саҳ 187].

Ӯ дар рисолаи хеш «Тухфат-ул-мулук», ки аз чил боб иборат аст, чаҳор чизро сабабгор ва оқибати чаҳор чиз доништааст. Байни масъалаҳои зиёд дар асар диққати махсус ба омӯзиши илм ва татбиқи он дар амал дода шудааст. Ӯ инчунин дар ин асар ба касб, дониш ва ақл диққати хоса зоҳир намудааст. Ӯ дар ин асари хеш чаҳор чизро бо чаҳор чиз эҳтиёҷ меод, ки яке аз он илм бо амал мебошад.

Дар яке аз бобҳои асар ба саодати инсон таваҷҷуҳ зоҳир менамояд, ки асоси онро «саъй дар касбу камол» ташкил медиҳад. Дар зери маҳфуми «чаҳор чиз бо ҳар чиз тамом шавад», Абдуллоҳи Ансорӣ дониш ва ақлро дар ҷои аввал мегузорад. Албатта дар ҷойи аввал гузоштани дониш ва ақл аз ҷониби Абдуллоҳи Ансорӣ дуруст мебошад, зеро

донишу ақл бо ҳамдигар робитаи мутақобилан доранд ва бе ҳамдигар вучуд дошта наметавонанд [58 саҳ 122].

Арзиши маънавӣ- ахлоқии «Қобуснома»-и Кайковус (1020- 1099) дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас ва арзишҳои башарӣ то имрӯз баланд аст. Ин асар соли 1083 таълиф гардида, ҳамчун «дастури тарбиявию ахлоқӣ» ва китоби рӯймизии ҳазорон одамон табдил ёфта, номи муаллифро дар таърихи адабиёт ва афкори педагогии халқҳои тоҷику форс ва арзишҳои башарӣ ҷовидонӣ мегардонад» [15 саҳ 87].

Ин асар аз 44 боб иборат буда, масъалаҳои ахлоқу одоб, маънавият, анъана, таҳсилу дониш, омӯзиши касбу ҳунар, сифатҳои некию бадии инсониро фаро мегирад. Дар таълимоти ӯ одамони бе касбу ҳунар ва донишу маърифат ба хори мағелон шабоҳат дода шудаанд. Агар аз рӯи ин асари безавол дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дарсҳои тарбиявӣ, тавсия барои худомӯзӣ, хониши мустақилона бо ибрази андеша, семинар, конференсияи донишҷӯён ташкил дода шавад, ба натиҷаи хубе дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ ноил гардидан мумкин аст. Ҳеч набошад, агар дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар «маҳфили адабиётчиёни ҷавон» ин асарҳо мавриди омӯзиш қарор гиранд, ниҳоят муфиду манфиатовар мебошад. [45 саҳ 99].

Оид ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ истифода бурдан аз арзишҳои милли дар осори Ҳомид Муҳаммади Ғазолӣ (1058-1111) ниҳоят муфид мебошад. Дар байни осори Ғазолӣ «Фарзанднома», «Кимйи саодат», «Эҳё- ул- улум» дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мавқеи калони панду ахлоқиро ишғол менамоянд. Файласуф ва ғақеҳи бузург Муҳаммад Ғазолӣ мартаба ва дараҷаи олимонро ин тавр баён мекунад: «Ҳеч дараҷаро болотар аз дараҷаи уламо надидаам».

Ғазолӣ дар таълимоти педагогии хеш бештар аз насихатҳои Лукмони Ҳаким ба фарзандон истифода бурда, наврасону ҷавононро ба омӯхтани илму касб даъват менамуд. Гӯё Лукмони Ҳаким ба фарзандон

насихат дода мегуфт: «Даст аз касб бозмадор, ки ҳар кӣ дарвешу хоҷатманд шавад ба халқ, дини вай танг шавад ва ақли вай заиф, муруввати вай ботил шавад ва халқ бо чашми ҳақорат бад- ӯ нигаранд». Ин арзишҳои маънавӣ- ахлоқии Ғазолӣ то кунун қимати худро гум накардаанд ва дар педагогикаи миллӣ ҷойгаҳи хосаро ишғол менамоянд ва дар ин руҳия тарбия намудани насли наврас дар тамоми зинаҳои таҳсилот аз манфиат ҳолӣ нест [93 саҳ 132].

Арзишҳои маънавӣ- ахлоқии Фаридуддини Аттор (1119- 1233) дар фалсафа, илм, ахлоқ ва хирад на такрори таълимоти пешгузаштагон мебошад, балки онро инкишоф дода пеш бурдааст. Ба қалами ӯ дар давоми умри бобаракаташ 190 асар хос мебошад, ки дар байни онҳо асари ӯ «Панднома» қомуси таълиму тарбия ё асари педагогӣ мебошад. Дар ин асар се мафҳуми фалсафию дидактикӣ: илм, хирад, ақл ва муносибати онҳо масъалаи марказии асарро ташкил медиҳад.

Мисоли равшани он ин гуфтори Аттор мебошад:

Ҳар кӣ илм дораду набвад бар он,

Аз тариқи ақл бошад бори гарон [58 саҳ 239].

Ба донишҷӯён фаҳмонидан зарур аст, ки илм, қоидаю мафҳумҳое, ки дар раванди таълим аз бар менамояд, агар дар он самт фаъолият нанамоеду дар амал донишатонро татбиқ насозед, баъди чанд вақт ба бори гарон табдил меёбад.

Ибораи «Рӯшноии чашм», ки ба илму дониш нисбат дода мешавад, ханӯз дар «Авесто» ва пандномаҳои аҳди Сосониён, минбаъд дар ашъори Рӯдакӣ ва шоирони баъдин во меҳӯрад ва Аттор онро қавитар ифода намудааст, ки мисоли равшани он ин мисраъҳо мебошанд:

Ҷумла торикист ин меҳмонсарой,

Илм дар вай чун ҷароғи роҳнамоӣ.

Аттор таъкид менамояд, ки ин олам ин саройи меҳмонон, яъне дунёе, ки дар он мо қарор дорем, бе илм торику зулмат мебошад. Дар андешаҳои педагогии хеш Аттор насли наврасро ба омӯхтани илм, аз бар

намудани дониш ҳидоят менамояд. Тамоми бурду бохтро Аттор дар илму маърифат мебинад ва таъкид менамояд:

Азизаш нахонанд аҳли хирад,

Ки номи бузургон ба зиштӣ барад [160 сах 231].

Дар ин мисраъҳо Аттор таъкид менамояд, ки мо бояд дар асоси маърифати баланд мероси адабӣ ва педагогии бузургони миллатро омӯзем. Онҳоро мавриди истифода қарор диҳем, дар раванди ислоҳ намудани нуксонҳои мавҷудаи зиндагӣ онҳоро ҳамчун иқтибос истифода намоем ва насли наврасро дар андешаҳои баланди маънавӣ-ахлоқӣ тарбия намоем.

Дар арзишҳои педагогӣ ва маънавӣ- ахлоқии худ Аттор инсонро ба шинохти хеш даъват менамояд, ки мисоли он ин мисраҳоянд:

Ҳар ду аз як об дар хун омадем,

Ҳар ду аз як роҳ берун омадем.

Ҳар ду аз як зод барпоем мо,

Ҳар ду аз як бод барҷоем мо.

Дар ҳама навъе чу бо ту ҳамдамам,

Ман чаро бархезам, аз ту чӣ камам? [58 сах 154].

Дар ҳолати сари ин гуфтаҳо андеша намудани инсон, аз кучо пайдо шуданаш, тавассути чӣ вучуд доштаниаш ва чаро ба истикболи касе, ки ба пешвои ӯ мешитобад, чаро намехезӣ? Ин гуфтаҳо саропо маънавиёту ахлоқанд, ки то мо расидаанд ва қимати хешро ҳеҷ гоҳ аз даст намедиханд. [58.237].

Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ (1193- 1292) аз рӯи арзишҳои педагогии хеш бештар ба маънавиёт ва ахлоқи насли наврас ё инсоният қобилияти таъсиррасонӣ дорад. Осори Саъдӣ арзишҳои умумибашариро бою рангин гардонидаст, ки мисоли равшани он дар даромадгоҳи Созмони Милали Муттаҳид ҷой дода шудани мисраъҳои зерини Саъдӣ мебошад:

Бани одам аъзои якдигаранд,

Ки дар офариниш зи як ҷавҳаранд.

Чу узве ба дард оварад рӯзгор,

Дигар узвҳоро намонад қарор.

«Гулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдӣ ҳазинаи панду ҳикмат, сулҳу ваҳдат, ватандорию ватанпарастӣ, маънавиёту ахлоқ мебошанд. Бояд тазакур дод, ки «Гулистон» дар давоми асрҳо ҳамчун китоби дарсӣ фаъолият менамуд ва ҳоло ҳам, ин рисолатро аз даст наводааст. Дар тамоми китоби дарсии забони модарӣ барои синфҳои ибтидоӣ ва китоби адабиёти синфҳои болоӣ, муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ Саъдиро меомӯзанд ва ҳамчун муаллими ахлоқ мавриди истифода қарор медиҳанд.

Дар таълимоти Саъдӣ таъкид карда мешавад, ки ду кас ранҷи беҳуда мекашанду саъйи бефоида менамояд: яке он, ки гирд меовараду намеҳӯрад ва дигар он, ки илм меомӯзаду амал намекунад. Ин суханон арзиши маънавӣ- ахлоқиро доро буда, метавонанд арзишҳои умумибашарию ғанӣ гардонанд ва дар тамоми олам арзандаи таваҷҷуҳ ва пайравӣ гарданд. Андешаҳои педагогии Саъдӣ фарогирандаи танҳо маънавиёту ахлоқ набуда, тамоми унсурҳои Консепсияи миллии тарбияро фарогиранда мебошанд [147 саҳ 198].

Афкори дидактикии Ҷалолиддин Муҳаммади Давонӣ (1424- 1503) ҳамчун шахси соҳибмаърифат, ки Алишери Навоӣ ўро «офтоби оламтоби сипехри дониш ва баҳри бекарони ҷавҳари маънӣ» дар асари «Ахлоқи Ҷалолӣ» номида буд, дорои андешаҳои баланди маънавӣ- ахлоқӣ мебошад. Аз мазмуни ин асар бар меояд, ки: «Давонӣ ҳангоми таълифи ин асар аз асари ахлоқии Насириддини Тӯсӣ «Ахлоқи Носирӣ» фаровон истифода бурдааст». Аз ин истифода бурда, хулоса баровардан мумкин аст, ки дар андешаҳои педагогии хеш Давонӣ низ ҷонибдори ба инобат гирифтани табиат ва майлу хоҳиши кӯдак мебошад [81 саҳ 37].

Олими намоёни соҳаи педагогикаи тоҷик Баён Раҳимов ҳамрангии андешаҳои педагогии Давонӣ ва Тусиро муқоиса намуда менависад:

«Пеш аз он ки кӯдакро ба омӯхтани ин ё он илм сафарбар намоем, бояд ин ё он касбро ёд доданро муайян кунем, ки ӯ ба чи шавқу ҳавас дорад ва ба кадом илм ё касб истеъдод дорад» [58 саҳ 123].

Давонӣ дар кори таълиму тарбия тарафдори омӯзгорест, ки такводор, донишманд, боақлу хирад, чиддӣ, озода, олиҳиммат, боандеша бошад, зеро чунин омӯзгор метавонад суҳбатро шавад, забони кӯдакро ёбад ва дар омӯзиш комёбӣ ба даст оварад. Дар ҳақиқат, дурустии ин андешаи Давониро мо дар таҷрибаи фаъолияти педагогии хеш дар ёфтем.

“Маориф” калимаи арабӣ буда, маънояш роҳбарӣ намудан, роҳнамоӣ кардан ба ҷавонон мебошад. Маориф як раванд, ҷараён, ҳаракат ва дигаргунӣ дар вучуди инсонхост, ки тавассути он аз дониш ва таҷрибаи мардуми дунё дуруст истифода бурда тавонишро ҳидоят менамояд.

Маорифпарварӣ ва ҷунбишҳои оммавӣ дар Бухоро асосан дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX оғоз гардид, ки ба он мутафаккирони намоёни миллат А. Дониш, С. Айнӣ, Т. Асирӣ, Фитрат, Туғрал, Возех, Шохин ва як зумра зиёиёни ҷадид роҳбарӣ мекарданд.

Аҳмади Дониш (1826- 1897) дар педагогикаи тоҷик ба ҷараёни маорифпарварон мансуб буда, мероси педагогии ӯ то охир омӯхта нашудааст. Махсусан, самтҳои педагогию дидактикии ӯ ба се ҷавҳар нигаронида шудааст: 1. Таълимотҳои педагогии ӯ аз табиати маърифатпарваронаи халқи тоҷик, педагогикаи ниёгон, афкори педагогии пешгузаштагонӣ худ маншаъ мегирад. 2. Илму маорифи ин сарзамин, адабиёти пурғановати он ба ғарбиён бе таъсир намонд ва андешаҳои пешқадами онҳо ба сарзамини мо таъсир расонид. 3. Аҳмади Дониш ва онҳое, ки худро пайравони ӯ меҳисобиданд тухми илми педагогикаро дар ин сарзамин кориданд. Дар ин ҷараён саҳми А.Дониш дар равнақу ривочи ҷараёни маорифпарварӣ ниҳоят калон мебошад. Ба ӯ як қатор асарҳо мансубанд, ки яке аз онҳо «Наводир-ул-вақоеъ» мебошад.

Ў лоиҳаю нақшаҳоеро пешниҳод менамояд, ки ҳукуматдорони аморати Бухороро ба гузаронидани тадбирҳои демократӣ ва ислохотҳои соҳаи иҷтимоию давлатӣ ва маънавию сиёсӣ маҷбур месохт.

Дар андешаҳои педагогии Аҳмади Дониш таълиму тарбияи оилавӣ, нақши волидон дар омӯхтани дониш ва касбу ҳунари фарзандон ҷои асосиро ишғол менамояд. Аҳмади Дониш аз он ҳаёлотҳои маорифпарварӣ даргузашта, дар охири зиндагии худ ба фикре омад, ки то вақте ин сохти давлатӣ ва фармонфармоии он ҳукумрон аст, беҳбудии умум ва адолати иҷтимоӣ барқарор кардан номумкин аст. Аҳмади Дониш то як андоза демократия ва баробарии иҷтимоиро тарафдорӣ менамуд [58 саҳ 136].

Аҳмади Дониш бо афкори педагогии хеш тавонист мактаби маорифпарвариро дар Осиёи Миёна таъсис диҳад ва як гурӯҳ ҷавононро ба монанди Шамсиддин Шохин, Мирзо Абдулқодирхоҷаи Савдо, Тошхоҷаи Асирӣ ҳамчун шогирд дар атрофаш ҷалб намояд.

Намояндаи дигари педагогикаи охири асри XIX ва ибтидои асри XX Ҳоҷӣ Муҳаммадхусейни Хатлонӣ (1880- 1922) мебошад, ки дар андешаҳои педагогии хеш ба хондану навишта тавонистани хонандагон аҳаммияти ҷиддӣ медод. Аз рӯи рағбати ӯ пай бурдан мумкин аст, ки дар санъати хушнавӣ ба дараҷаи баланди устодӣ расида буд ва ин санъатро дар сатҳи баланд талаб менамуд.

Ҳоҷӣ Муҳаммадхусейн дар ҳимояи мактабу маориф, таҳсили фарзандони мардуми камбағал, ашхоси ҳунарманду доно талош меварзид. Ў даъват менамуд, ки мардум аз суҳбати одамони бомаърифату доно бештар истифода баранд. Гарчанде мафҳуми педагогикаро истифода накарда бошад ҳам, тавассути амалияи он, таҷрибаи омӯзиши илму дониш, маводи таълим, муносибати устоду шогирд, маънавиёту ахлоқ фикру андешаҳои ҷолиб пешниҳод намудааст.

Агар имрӯз мо бо ақлона андеша намоем, мебинем, ки педагогикаи муосири тоҷик ҷузъи таркибии педагогикаи умумибашарӣ буда, давоми

мантикии афкори педагогикаи ниёғони мо мебошад, ки маҳсули ҷомеаи ҷаҳонӣ ба шумор меравад ва дар ҳамбастагӣ инкишоф меёбад.

Яке аз маорифпарварон, сардафтари адабиёти муосири тоҷик Садриддин Айнӣ (1878- 1954) ба шумор меравад, ки агар ўро саромади педагогикаи муосири тоҷик, дидактикаи он гўем, хато намешавад. Ў ба мактаби дидактика аз мактаби омўзгорӣ ворид гардидааст ва масъулияти омўзгорро ниҳоят равшан дарк менамояд.

Оид ба ҳаёту фаъолияти адабӣ, педагогии устод Айнӣ муҳақиқон Х. Асозода, Баён Раҳимов, Хайрулло Афзалов корҳои зиёдеро ба сомон расониданд. Асарҳои Садриддин Айнӣ «Ёддоштҳо», «Ғуломон», «Таҳзиб- ус- сибӣён», «Духтарбача ё ки Холида» асарҳои педагогӣ дидактикӣ мебошанд, ки дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Асарҳои устод дар баланд бардоштани маърифати таърихӣ, худшиносӣ, ифтихор, таҳаммулпазирӣ ва маънавию ахлоқии насли наврас мавқеи махсусро ишғол менамоянд.

Дар яке аз шеърҳои ҷавонону хонандагонро даъват менамояд, ки дар олам ҳар касе бекор гардад, ба ҷашми аҳли олам хор гардад, ки худӣ ҳамин даъват ишора аз андешаҳои баланди педагогӣ доштани устод шаҳодат медиҳад.

Ҳаёту зиндагӣ, фаъолияти илмию педагогии Айнӣ рамзи ифтихор ва пайравӣ мебошад ва осори пурғановати ў саршори тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мебошад. Дар андешаҳои педагогии Айнӣ ҷои асосиро ба ҷо овардани эҳтироми падару модар, иҷро намудани рисолати фарзандӣ, сарфаю сариштакор будан, ростию ошкорбаёнӣ ва забонро нигоҳ доштан аз дурўғу тухмат ташкил медиҳад [58 саҳ 142].

Дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас ба хусус, ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз арзишҳои умумипедагогии дини мубини ислом низ самаранок истифода бурдан ниҳоят муҳим мебошад. Дин- тамаддун ва фарҳанги ғановатмандест, ки бо арзишҳои олии ҷовидонаи худ дар давоми асрҳо дар ташаккули

худшиносӣ, худогоҳӣ, покию покизагии халқу миллатҳои гуногуни олам нақши бағоят бузургро мебозад.

Дар таълимоти Чалолиддини Балхӣ танҳо ба як нукта диққати шуморо ҷалб кардан мехоҳем, ки фармудааст: хангоми суҳан кардани суҳанвар хомӯш бош, дар назди арбоби хирад риояи одоб мояи имон аст, ба ҷо биёр. Поёнтар таъкид менамояд, ки ҷашмонатро кушода ин китоби китобхоро нигар, ки аз аввал то охири он адаб, имон, ахлоқ ва покию покизагӣ мебошад [62 сах 154].

Фарҳанги бузурги дини мубини мо саршор аз ғояҳои накукорӣ, муносибат ва муошират бо атрофиён, ба даст овардани дил, муҳаббат бо ҳешу табор ва атрофиён, муомилаи нек бо ҳамсоягон, мурувват бо дӯстон, дилсӯзию ғамхорӣ нисбати беморону нотаъвонон, ёди хайри гузаштагон, фарқ кардани ҳалолу ҳаром ва ғайраҳо мебошад.

Тамоми ганҷинаи бебаҳое, ки намояндагони адабиёти классики тоҷик мушарраф гардиданд, фикр мекунем аз арзишҳои умумипедагогии дини мубини ислом мебошад, ки дар гуфтори Саъдӣ чунин садо медиҳад:

Падармурдари соя бар сар фикан,
Губораи бияфшону хираш бикан.
Чу бинӣ, ятиме сар афканда пеш,
Мадеҳ бӯса бар рӯи фарзанди хеш.

Бинед, ки Саъдӣ дар ин мисраъҳо чӣ арзиши баланди бадеиро дар арзишҳои баланди маънавӣ- ахлоқӣ дар талаботи умумипедагогӣ баён намудааст. Ин гуфтаҳо сарчашмаи бузурги тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ барои муттаҳид сохтани насли наврас ба қорҳои нек, дарки ноқомии ноумедии атрофиён, ҳамдардӣ, хайрхоҳӣ нисбати атрофиён мебошад, ки моҳияти баланди педагогиро ноил мебошанд.

Арзишҳои олий ва ҷовидонаи дини мубини ислом, ки арзишҳои умумипедагогиро ташкил медиҳанд, инҳоянд:

- шинохти хеш, дарки дигарон ва расидан ба ҳақ;
- интихоби роҳи рост;

- сарчашмаи маънавиёт ва ҷаҳонбинии воло;
- ахлоқи поку ҳамида;
- сабру субот;
- покии тану рух;
- таҳаммулу тоқатпазирӣ, ки дар илми педагогика ҳамчун нишонаҳои бехтаринӣ инсонӣ шинохта шудаанд.

Хулосаи боби якум

Дар шароити муосир, ки то як андоза маънавиёт ва ахлоқи насли наврас коста гардидааст, зарурияти рӯ овардан ба арзишҳои педагогикаи ниёгон ба миён омадааст. Арзиш худ мафҳуми фалсафӣ, сотсиологӣ, адабӣ ва педагогӣ буда, дар луғатномаҳо ба маънои баҳо, қимат истифода бурда мешавад. Ғайр аз ин, мероси педагогии ниёгон ҳамчун арзиш, ҳамчун шуури ҷамъиятӣ, ба ҳодиса ва воқеаҳои рӯйдода тобишҳои маънавӣ- ахлоқӣ дода, онро аз ҷиҳати маънавӣ- ахлоқӣ ҷе тасдиқ ҷе рад менамояд.

Яке аз сарчашмаҳои таърихӣ дар рушди ақидаҳои педагогӣ дар ин сарзамин аз давраҳои қадим то ба имрӯз китоби муқаддаси эронинаҷодҳо «Авесто» ба шумор мерафт, ки асоси онро тарбияи инсонӣ комил ташкил медод.

Зардуштия таълимоти динӣ, ахлоқӣ ва фалсафист, ки аз маъруфтарин адён (динҳо) ва оини халқҳои эронинаҷод маҳсуб меёбад. Ин мактаби динӣ-гносеологӣ- ахлоқӣ бо номи асосгузораи Зардушт ном бурда шудааст. Зардушт бо номи «ҳикмати муғон ва маздой» низ машҳур аст.

Дар масъалаи тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас меарзад, ки рисолаи «Тибби руҳонӣ»-и Муҳаммад Закариёи Розиро «Доират-ул-маорифи ахлоқи башар» рӯ биёварем. Ў дар ин рисолаи машҳури хеш ақдро бехтарин тухфаи Парвардигор дар бунёди шинохти ҳастӣ доништа, бар он андеша мебошад, ки инсон маҳз тавассути ақл аз ҳайвон фарқ карда, зиндагии худро

беҳ месозад ва инчунин марому мартабаи хешро нисбат ба ҳар чизи олам муайян ва баланд мебардорад. Ў дар фасли аввали «Тибби руҳонӣ», ки «Ситоиши фазилати ақл» ном дорад, мегӯяд: «...ақл чизест, ки агар он намебуд, ахлоқи мо тибқи ахлоқи ҳайвон мешуд ё мисли кўдакону девонаҳо дар вартаи парешонӣ мемондем» [58 саҳ 123].

Муҳаммад Закариёи Розӣ дар андешаҳои педагогии хеш маънавиёти баланд, ахлоқи ҳамида, дўстию рафоқат, ҳурмату эҳтиром ва некию накукорию яке аз аломатҳои асосии давлату иқболи инсон медонад.

Ў ба омўзгорону мураббӣён тавсия медиҳад, ки дар роҳи таълиму тарбия аз шогирдон ба ҳеҷ ваҷҳ, набояд малол ва озурда гарданд. Таълиму тарбияи насли наврас ба андешаи ӯ, яке аз муҳимтарин вазифаи мураббӣёну омўзгорон буда, омўзгор дар таълим ва тарбияи шогирдон бояд тамоми дониш ва маҳорати хешро сарф намояд. Устод бо шогирдон суҳбати содиқона намуда, камбудӣ ва рафтори ношоистаи онҳоро ошкор созад ва роҳи ҳалли онро пешниҳод намояд.

Дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас дар педагогикаи ниёгон Рӯдакӣ қойи хоссаро ишғол менамояд. Дар андешаҳои педагогии хеш Рӯдакӣ насли наврасро ба амир будан аз болои нафси саркаш даъват менамояд. Ў ҷавонон ва ҷавондухтаронро даъват менамояд, ки нисбати мардумони кару кўр беэътиной, густохӣ, сангдилӣ зоҳир нанамоянд, ки ин нишонаи одамӣ ва мардӣ нест. Дар зиндагӣ одамон ба ҳар ҳолату вазъият фитоданашон мумкин аст, насиҳат медиҳад, ки чунин одамонро дастгирӣ карда, ба пой гузоштан нишонаи мардӣ мебошад.

Рӯдакӣ дар мактаби педагогии хеш ба насли наврас таъкид менамояд: «Ноогаҳ набошед, ҳамеша ҳушёрона аз таҷрибаи таърих ё рӯзгор омўzed, ки барои бартараф кардани мушкилот ва ҳодисаҳо ба шумо зарур мешавад. Инчунин, таъкид менамояд, ки ҳар кӣ қобилияти сабақ гирифтани аз таҷрибаи рӯзгор надошта бошад, ба ӯ ҳеҷ омўзгор қудрати омўзонидан ва ба роҳи рост равона кардан надорад».

Дар андешаҳои педагогии Рӯдакӣ ҷои асосиро робита ва муносибати падару модар ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии фарзандон ташкил медиҳад.

Муттаасифона, дар бораи фарзанддор шудан тамоми инсонҳо орзу менамоянд. Ҳар як падару модар писару духтаронашро дар ҳаёт бобарор дида меҳоҳад, лекин на ҳама фарзандон ба монанди падару модар ҳунарманд, боахлоқ, ҳалим ва дорои маърифати баланд ба воя мерасанд.

Рӯдакӣ дар таълимоти педагогии хеш ба ҷавонписарону ҷавондухтарон таъкид менамояд: «Ҷаҳонро на бо он чашмоне, ки ба ӯ менигарӣ нигар, балки ҷаҳонро бо чашмони хирад нигар, зеро дунё ҷаҳон ба монанди дарё ва баҳр беканору адонашаванда мебошад, барои ба он мушарраф гардидан, бояд киштиё соӣ ҷасрони онро кашф намой».

Бо андешаҳои педагогии устод Рӯдакӣ ва панду андарзҳои ҷовидонии ӯ, омӯзгор, куратор, роҳбари синф ва мураббӣ метавонанд нақшаи фаъолияти хешро дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ гузорад. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳам дар раванди дарси назариявӣ, ҳам дар корҳои беруназаудиторӣ ва дарсҳои тарбиявӣ, ҳам дар раванди чорабиниҳои фарҳангӣ ба маънавиёту ахлоқи насли наврас бо мероси педагогии ниёгон таъсир расонида, насли наврасро дар рӯҳияи созандагӣ, ҳушахлоқӣ, ростию росткорӣ тарбия намудан мумкин аст.

«Шоҳнома» чун асари безавол на танҳо оинаи таърих ва рӯзгори ориёӣён, шиносномаи миллӣ ва сарчашмаи ҳувийяту асолати мо, балки бештар аз он, педагогикаи миллии мардуми тоҷик дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба шумор меравад.

Дар раванди таҳқиқи мавзӯи номбурда мо боҷарии комил ҳосил намудем, ки «Шоҳнома» саропо ҳикматномаи манзуми миллат, сарчашмаи тамоми унсурҳои Консепсияи тарбияи миллӣ мебошад. Чун сирри олам ва рози зиндагӣ тавассути омӯзишу дониш ошкор мегардад, Фирдавсӣ ба аҳли

чаҳолат бо кароҳат менигарад ва нодониву нодониро нақўҳиш мекунад, ки истифодаи он дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас ниҳоят манфиатовар мебошад.

Дар педагогикаи ниёгон ва дар «Шоҳнома»- и безаволи Фирдавсӣ оид ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас, оид ба хашму ғазаб бар бегуноҳон, бахшиши беҳуда, носипосӣ, ифшои сир, гуфтори беҳуда, эътимод бар ноаҳлон ва дурӯғгӯӣ аз нишонаҳои нодонӣ доништа шудааст, ки мутлақо дуруст мебошад.

Таърихи инкишофи ҷамъияти инсонӣ мисли Ибни Сино (980-1037) кам шахсиятҳоро медонад, ки файласуф, энциклопедист, олими мушоҳидакор, назариячии бузурги тиб, табиби шифобахшӯ таҷрибаомӯз, шоир, мусиқачӣ, вазир ва педагоги шинохта унвон дошта бошад. Сино асарҳои зиёдеро таълиф кардааст ва асоситарини он «Китоб-уш-шифо», «Китоб-ун-наҷот», «Ишорот ва танбеҳот», «Донишнома», «Тадбири манзил» ва ғайра мебошанд.

Маърифати баланди илмӣ Синоро дар ҷаҳон бо номи Авитсена ва дар Шарқ бо номи Шайхурраис машҳур гардонид. Дар андешаҳои педагогии хеш Сино ба ҳислат ва хусусиятҳои дурӯғгӯӣ, худро бемор вонамуд кардан, нотавон нишон додан ва оқибатҳои он диққати хосса додааст.

Насриддини Тӯсӣ дар фалсафа ва педагогика бо асарҳои «Асрор-ул-иктибос», «Равзат-ул-таслим», «Қавоид-ул-ақоид», «Китоб-ул-фусул», «Ахлоқи Носирӣ», «Таҷрид-ул-калом», «Таҷрид-ул-ақоид», «Шаҳр-ул-ишорат»- ворид гардидааст. Масъалаи ҷавҳару арзоро таҳлил карда, вай дар баробари ҷавҳари моддӣ (ҳаюло, сурат, ҷисм) ҷавҳари руҳонии мустақил ва мухтор аз ҷисмро (ақл, нафс) эътироф намудааст.

Дар андешаҳои педагогии хеш Насриддини Тӯсӣ инсонро дар содир кардани рафтори нек ва бад соҳибхатиёр медонад. Дар соҳаи назарияи иҷтимоӣ Насриддини Тӯсӣ, ба таълимоти Форобӣ пайравӣ карда, ақидаҳои ӯро дар бораи мавқеи истеҳсолоти неъматҳои моддӣ дар бақои наслҳои башар андешаҳои ҷолиб пешниҳод менамояд.

Мероси адабӣ ва педагогии Умари Хайём (I040-II23) дар тарбияи маънавӣ ахлоқии насли наврас дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавассути дарсҳои назариявӣ, амалӣ, дарсҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ ва шабнишиниҳои маърифатӣ боиси пайравӣ ва омӯзиш мебошад.

Дигар нависандаю донишманди варзидаи форсу тоҷик Унсурулмаолии Кайковус мебошад, ки соли 1020-и милодӣ дар хонадони амирзодагони вилояти Кӯҳистони шимолии Эрон таваллуд ёфтааст. Ному насаби ӯ Унсурулмаолии Кайковус ибни Искандар ибни Қобус ибни Вушмгир мебошад.

Ӯ дар асоси таҷриба, дониш ва панду ҳикмати андӯхтаи хеш, дар синни 63-солагӣ китобашро бо номи «Қобуснома» ё «Насиҳатнома» барои тарбияи фарзандаш Гелоншоҳ омода намуд, ки фарогирӣ мероси педагогии ниёгон мебошад.

Ин асар аз 44 боб иборат буда, мавзӯҳои китоб васеъ ва мазмунашон хеле гуногун буда, аслан хусусияти ахлоқию тарбиявӣ доранд. Ӯ таъкид менамояд:... «Бидон эй писар, ки ман дар чиҳилу чаҳор боби ин китоб дар ҳар фанне, ки дониستم, чунон ки тавонистам, бо ту сухан гуфтам ва дар ҳар бобе сухане чанд туро насихат кардаму панде бидодам» [58 саҳ 123].

«Қобуснома» ё худ «Насиҳатнома»-и Унсурулмаолии Кайковус арзишҳои педагогикаи умумибашарӣ дошта, дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас бахусус ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷои хоссаро ишғол менамояд.

Меарзад, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар нақшаи солона, дар нақшаи солони корҳои тарбиявӣ, чорабиниҳои беруназсинфӣ ва маҳфилҳои фаннӣ барои баланд бардоштани сифати таълим ва тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ аз бобу қисматҳои он васеъ истифода намоянд. Ин китоб шуҳрати бузурги маънавӣ- ахлоқиро ноил буда, ба забонҳои англисӣ, немисӣ, русӣ, фаронсавӣ, туркӣ, арабӣ ва тоторӣ тарҷума шуда мавриди

истифода қарор гирифтааст, ки аз шуҳрати ҷаҳонӣ доштани ин мероси педагогӣ шаҳодат медиҳад.

Дар асари «Қобуснома»- и Унсурулмаолии Кайковус диққати хосса ба ҳунари суҳан гуфтан, ба тартиби таом хӯрдан, ғолибият бар нафс суҳан меравад, ки моҳияти маънавӣ- ахлоқӣ дорад ва ин моҳиятро оянда низ нигоҳ медорад.

Дар таълимоти педагогии Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, Яъқуби Чархӣ, Ҷомӣ, Бедилу Балхӣ ва дигарон дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас маводи беҳтарине метавон пайдо ва мавриди истифода қарор дод, ки ҳамто надорад. Махсусан, масъалаи тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон, ки минталитети миллат аз онҳо вобаста мебошад, ба яке аз масъалаҳои мубрами замони муосир дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ табдил ёфтааст.

БОБИ 2. РОҶУ УСУЛҶОИ БАҲРАБАРДОРӢ АЗ АРЗИШҶОИ МЕРОСИ ПЕДАГОГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК ДАР ТАРБИЯИ ҶАВОНДУХТАРОН ТАВАССУТИ ҚОРҶОИ БЕРУНАЗАДАРСӢ

2.1. Манбаъ ва сарчашмаҳои мероси педагогӣ дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон дар таҳсилоти миёнаи касбӣ

Педагогика ва андешаҳои педагогӣ аз замони иҷтимоишавии инсоният оғоз гардидаанд. Ҳар як сохти ҷамъият дар мувофиқа ба зинаи инкишофаш тарбияи маънавӣ- ахлоқиро ба роҳ мемонад. Дар замонҳои гуломдорӣ яке аз ғуломон вазифадор карда мешуд, ки рӯзҳои муайяни ҳафта фарзандони ғуломдоронро ба мактаб бурда, баъди анҷоми дарс ба хона гирифта биёрад. Ҳамин гуна ғуломонро пайдагогос меномиданд, ки ба маънои бачабар истифода мешуд ва маънояш бачаро бибар ва биёр мебошад.

“Педагог бошад,- менависад В.А.Сластенин,- одамони махсусеро меномиданд, ки фаъолияти педагогӣ барои онҳо ихтисос ва касбу шуғл ба ҳисоб мерафт” [91 саҳ 12]. Солҳо мегузаштанд одамон ба ҳар роҳу равиш фарзандони хешро таълим ва тарбия медоданд. Замон талаб менамуд, ки барои таълим ва тарбияи фарзандон мактабу равияҳои гуногун арзи вуҷуд намоянд. Дар ин мактабу равияҳо ақидаҳо ба ҳам бар меҳӯрданд ва ин бархурди андешаҳо то кунун во меҳӯранд.

Аллакай дар асри XV¹- XV¹¹ Волфҳанг Радке дар асарҳои хеш «Пандномаи ҳамагонӣ» ва «Ҳотираҳои франкфуртӣ» фикрро дар бораи таъсис додани муассисаҳои таълимии демократӣ пешниҳод менамояд. Ӯ дар андешаҳои педагогии хеш зарурияти омӯхтани донишҳои педагогиро аз ҷониби ҳамагон шартӣ зарурии зиндагии хушбахтона таъкид менамояд, ки ба фикри мо таҳқиқотчиён дуруст аст [32, саҳ 159].

Я.А.Каменский дар асари машҳури хеш «Дидактикаи бузург» дар илми педагогика инқилоб ба вуҷуд овард. (Ҳамон ҷо саҳ 161). Дар асри

XIX илми педагогика дар Россия рӯ ба инкишоф ниҳод, ки асосгузори он К.Д.Ушинский (1824- 1870) ба шумор меравад. Ушинский дар фаъолияти илмӣ хеш ҳар чӣ бештар ба педагогикаи мардумӣ таъя менамуд. Яке аз давомдиҳандагони таълимоти педагогии Ушинский Л.Н.Модзалевский мебошад [32 саҳ 17].

К.Д.Ушинский ягона олими педагог- методистест, ки андешаҳои педагогии ӯро дар давраи зиндагонӣ ва баъди маргаш пайравони содиқаш Н.Ф.Бунаков, В.И. Водовозов, Н.А.Корф, В.Я.Стоюнин пайравӣ ва давом додаанд. Дар даврони Давлати Шуравӣ педагогҳо А.В.Луначарский, А.С. Макаренко, П.П.Блонский, С.Т.Щатский, В.В.Краевский, М.Н.Скоткин, В.А.Сухамлинский ғояҳои таълимоти педагогии Ушинскийро давом дода, илми педагогикаро бо ӯ ғанӣ гардониданд [137 саҳ 130].

Дар кори таълиму тарбияи насли наврас мавқеи идеологияи ҳукмрон, фаъолияти созмонҳо, давлат, муассисаҳои ҷамъиятӣ, мақомоти ҳудидоракуни низои бузург мебошад. Тарбия дар ҳар як шакли давлатдорӣ ва низои ҷамъиятӣ яке аз омилҳои таъсиррасони ташаккули шахсият мебошад.

Аз солҳои 20-уми то солҳои 90- уми асри XX таълиму тарбия ва педагогика дар асоси идеологияи Давлати Шуравӣ амалӣ мегардид, ки ба арзишҳои милли чандон диққат зарурӣ дода намешуд. Табиист, ки ҳар соҳти ҷамъиятӣ дар назди таълиму тарбияи насли наврас ва умуман, шахрвандон мақсаду ҳадафи ҳудро мегузорад.

Бо шарофати Истиқлолияти милли «Давлат мактабу маориф, таълиму тарбияро самти стратегии ҳуд қарор дода ва тарбияи шахрвандонро зери назорат мегирад».

Файласуфи Юнони қадим Аристотел навишта буд: «Ғамхорӣ дар тарбияи шахрвандон бояд вазифаи умумидавлатӣ қарор гирад, на кори хусусӣ ва соҳавӣ. Чунин андеша қардан ҳатост, ки ҳар як шахрванд ба ҳоли ҳуд аст, зеро ҳама шахрвандон ба давлат мансубанд. Дар ҳар яки

онҳо ҳиссае аз давлатро дидан мебояд. Ғамхорӣ дар ҳаққи ҳар ҳиссача, ғамхорӣ нисбат ба ҳамагон мебошад» [60 саҳ 5-6].

Албатта, фикр менамояд, ки андешаи Аристотелро дар таҷрибаи корӣ санчида ба хулосае омадем ки агар тарбияи шахрвандӣ вазифаи умумидавлатӣ қарор нагирад, ба ягон натиҷа ноил гардидан мумкин нест. Тоҷикистон аз 9- уми сентябри соли 1991 истиқлолияти хешро ба даст овард ва 6-уми ноябри соли 1994 Конститутсияи хешро қабул карда, асоси сохтори конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, ягона ва иҷтимоӣ муайян намуд.

«Истиқлолият,- меғӯяд Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмон,- дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон ва сарнавишти миллати тоҷик оғози марҳилаи сифатан нав гардида, барои шинохт ва дарёфти арзишҳои тамаддуну фарҳанги миллии заминаи устувору пойдор фароҳам овард»[160 саҳ 4].

Дар ҳақиқат дуруст аст, ки дар муддати солиёни дароз Давлати абарқудрати Шуравӣ дар таълим ва тарбияи насли наврас ба комёбиҳои бузург ноил гардид. Аммо низоми таълими Шуравӣ миллати тоҷикро қариб аз шинохт ва дарёфти арзишҳои тамаддуни фарҳанги миллии маҳрум гардонида буд ва ба идеология ва талаботҳои материалистӣ тобеъ намуда буд.

Асоси илмӣ ва методологӣ педагогикаи миллиро фалсафаи миллати тоҷик, назарияи диалектикий маърифат, андешаҳои миллии, афкори педагогии халқамон, ғояҳои худшиносӣ, ваҳдати миллии ва эҳсоси ватандӯстӣ ва ватандорӣ ташкил медиҳад. Дар раванди ташаккул ёфтани маънавият ва ахлоқи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳуҷҷатҳои зерин ҷои арзандаро ишғол менамоянд:

- Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»;
- Концепсияи мактаби миллии тоҷик;
- Концепсияи миллии таҳсилот;

- Консепсияи миллии тарбия;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзанд» ва ғайраҳо.

Педагогикаи миллии халқи тоҷик илмест, ки перомуни тарбия ва таълими бошууроно ва мақсаднок, ғановати ҷаҳони маънавӣ ва ахлоқӣ рушд намуда, шахсияти инсон ташаккул меёбад. Мувофиқи ин таъриф мо ба чор самт кор мегирем:

1. На ҳар гуна таълиму тарбия, балки таълиму тарбияи бошууроноаю мақсаднок дар тамоми зинаҳои таълим ва чараёни омӯзиши тамоми фанҳои таълимӣ;

2. Ғановати ҷаҳони маънавӣ-ахлоқии инсон, ки дар хусусиятҳои худ инсон нухуфта мебошад, метавонад қобилиятҳои инсонро муайян намояд. Дар робита ба ҷисму рӯҳ инсон ҳам хоҳиши ҷисмӣ ва ҳам хоҳишӣ руҳӣ дорад;

3. Рушд ва ташаккули сифатҳои шахсиятӣ, ки аз таваллуд то пиронсолагӣ давом мекунад. Илми педагогика исбот намудааст, ки сифатҳои шахсиятӣ дар баъзеҳо то комилӣ ташаккул меёбанд, аммо дар баъзеҳо хуфта ва бе инкишоф мемонанд;

4. Ба танзим даровардани фаъолияти инсон, ки он ҳаёти бошууронои инсонро дар тамоми ҷабҳа фаро мегирад.

Педагогикаи миллии халқи тоҷик, ба қавли академик Ф.Шарифзода, «омили инсонсозии муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ташаккули мақсадҳои нави зиндагии шахсият ба ҳисоб меравад» [158 саҳ 174].

Дар ин росто Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар тарбияи маънавӣ ахлоқӣ ба насли наврас таъкид менамояд:

Нахуст аз касби дониш баҳравар шав,

Зи ҷаҳлободи нодонӣ бадар шав.

Вале по сӯи дониш неҳ дар ин роҳ,

Ки илм омад фаровон, умр кӯтоҳ.

Наёбад ҳеч кас умри дубора,

Ба илме рав, к-аз онат нест чора.

Ў дар назди насли наврас вазифа мегузорад, ки аз ҳама пеш, дониш ҳосил намуданро касби хеш қарор диҳанд, то ки зи нодонию нобиноғӣ раҳо ёбанд. Набошад торафт илму донишҳо васеъ гашта истодаанд, лекин умри инсон барои тамоми илмҳоро азбар намудан кӯтоҳӣ мекунад, имкон намедихад. Ягон нафари мою шумо умри дубора надорем, ки боқимондаи онро аз бар намоем. Лекин ба ҳар ҳол, талош варзидан зарур аст, ки асоситарини онро аз бар намоем. Дар зери ин мафҳум Абдурахмони Ҷомӣ азбар намудани илми одамию одамгариро дар назар дорад, ки имрӯзҳо торафт коста гардидани он ба мушоҳида мерасад.

Муҳимтарин рӯйдод дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маънавии Тоҷикистон он мебошад, ки дар арсаи байналхалқӣ ҳамчун давлати мустақил, озод ва соҳибхитӣ арзи вучуд намуд. Давлату давлатдорӣ демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёд омили асосии тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мебошад [72 саҳ 37].

Ба андешаи мо, омӯхтан, таҳлилу таҳқиқ намудани афкори педагогии намояндагони адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик ва педагогикаи мардумии халқамон пас аз ба даст овардани истиқлолияти миллӣ ба таври васеъ оғоз гардид. Он таҳқиқотҳое, ки дар замони Шуравӣ анҷом дода шуда буданд, наметавонанд моҳияти масъаларо бо хусусиятҳои миллӣ фаро гиранд. Гуфтан зарур мешуморем, ки он таҳқиқотҳо бе донишгари гузашта буда, қудрати ояндаро бунёд кардан надоштанд ва надоранд.

Адабиёти классикии халқи тоҷик, ки ба уқёнуси беканор шабоҳат дорад, саршори андешаҳои маънавӣ- ахлоқӣ, ватану ватандорӣ ва маданияту эҳтироми инсон мебошад. Дар ин ҷо ба таҳқиқгарон зарур меояд, ки муносибатро дигар намуда, он афкори пунарзишро вобаста ба мавзӯҳои алоҳида таҳқиқ намоянд.

Бояд қайд намуд ки намояндагони адабиёти мо оид ба назарияи тарбия ва таълим асари хосса нанавиштаанд, лекин вақте ба он рӯ

меоварем, мебинем, ки хазинаи адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик саршори афкори педагогӣ мебошад.

Х.С.Афзалов таълим ва тарбияро дар аҳди Сомониён таҳқиқ намуда, ба хулосае омад, ки дар таҳсилоти он давра рӯз ба ду қисмат тақсим карда мешуд: аз соати 8 то 12 ва аз соати 13 то 17, ки ба таҳсилоти муосир монандӣ дорад [5 саҳ 98].

Қ.Қодиров бошад, тарбия ва таълимро дар замони Ҳаҳоманишҳо мавриди омӯзиш қарор дода ба хулосае омад, ки дар он давра низ низоми муайяни таълиму тарбия вучуд дошт.

Дар мероси педагогии хеш Абуалӣ Сино талаб мекард, ки дар баробари таълими Қуръон дар мактабу мадрасаҳо омӯзиши фанҳои таърих, ҷуғрофия, забони модарӣ, адабиёт, кимиё, варзиш ба роҳ монда шавад. Сино синну соли мактабиро аз 6 - солагӣ то 14 - солагӣ пешниҳод менамуд, зеро ин давраи хубтарини андӯштани дониш мебошад. Лекин дар масъалаи тарбия Сино бар он ақида буд, ки тарбия аз рӯзи нахусти таваллуд оғоз мегардад ва дар он безъитиноӣ қардан номумкин аст.

Инчунин дар андешаҳои педагогии хеш Сино тарафдори таълими гурӯҳӣ буд, зеро дар ин шакли таълим имкониятҳои тақлид, муошират ва инкишоф бештар мебошад [58 саҳ 122].

Дар мероси педагогии Носири Хусрав зинаҳои хониш хеле хуб ифода гардидаанд. Носири Хусрав ба қудрату тавоноии инсон баҳо дода, мефармояд, ки аз инсон дида чизи хубтаре дар олам вучуд надорад, лекин вақто ба рафтору кирдори инсон мушоҳидакорона менигарӣ дар байни онҳо ҳам ҳасисон ва ҳам шарифон зиёданд. Дар байни онҳо ҳам ҳакимону ҳам ҷоҳилон, ҳам ноқасону ҳам ҳомон, дорои феъли иблисона ва сурати одами зиёданд, ки тавассути тарбия ва таълими мақсаднок метавонанд комил гарданд.

Агар муҳаққиқ тавонад аз андешаҳои педагогии Шайх Саъдӣ «Забон ва чехраи муаллим»-ро кушода диҳад, дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён чизи беҳтарине ҳосил мегардад. Мероси педагогии Шайх

Саъдӣ, ки муаллими ахлоқ шинохта шудааст, омили беҳтарине дар таълим ва тарбияи маънавӣ- ахлокии донишҷӯёни муассисаҳои миёнаи касбӣ дар раванди дарсҳои тарбиявӣ ва машғулиятҳои мустақилонаю беруназаудиторӣ ба шумор меравад [147 саҳ 176].

Дар мероси педагогии Абдурахмони Ҷомӣ дар рафтор ва амали одамон аз ҳама бештар сифатҳои саховатмандӣ, эҳсону карам, шарму ҳаё, фурутанӣ, хоксорӣ, пурсабрӣ, часуриву нотарсӣ ва сирру асрори инсонҳоро паноҳ нигоҳ доштан ҷои хоссаро ишғол менамояд.

Ҷомӣ дар «Баҳористон» тани сихат, хотири чамъ, ризқи фарох, дӯсти меҳрубон ва фароғатро омили зиндагии хуш ишора намуда, қайд менамояд: «Панҷ чиз аст, ки ба ҳар кас додаанд ва касеро аз он маҳрум насохтаанд, зимомии зиндагонии хуш дар дасти ӯ ниҳоданд: аввал- сихатии бадан, дуюм- эминӣ, сеюм -вусъати ризқ, чаҳорум- рафиқи шафиқ, панҷум- фароғат. Ҳар киро аз ин маҳрум карданд, дари зиндагонии хуш бар рӯи ӯ бастанд» [163 саҳ 89].

Агар дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, корҳои тарбиявӣ ва беруназсинфӣ дар асоси талаботи Консепсияи тарбияи миллӣ ба роҳ монда шаванд, ба натиҷаи дилхоҳ ноил гардидан мумкин аст. Дар ин раванд, агар китоби «Баҳористон» барои омӯзиши мустақилона тавсия дода шаваду омӯзгорон то кадом андоза ба маъноӣ муҳтавои он сарфаҳм рафтани донишҷӯёнро зери назорат қарор диҳанд, ба дастовардҳои беҳтарин дар тарбияи маънавӣ- ахлокии ҷавондухтарон ноил гардидан мумкин аст.

Ҷомӣ дар мероси педагогии ҳеш китобро чун ёри ғамгусор ва устои беминнат ситоиш намуда, ба муқобили онҳое, ки китоб чамъ мекунанду аз он баҳрае намебаранд, дар ҷанг буд. Абдурахмони Ҷомӣ дар масъалаи тарбия ва таъсири он ба инсон ба таълимоти маорифпарварони Фаронса муқобил баёни андеша намудааст, ки мисоли равшани он ин мисраъҳоянд:

Ҳеҷ суде накунад, тарбияи ноқобил,

Гарчи бартар ниҳӣ аз халқи ҷаҳон миқдораиш.

Сабзу хуррам нашавад аз нами борон ҳаргиз

Хори хушке, ки нишонӣ ба сари девораиш.

Тавассути ин мисраъҳо Ҷомӣ гуфтан мехоҳад, ки тарбия ва таълими бачагоне, ки ба таълим майлу хоҳиш надоранд, натиҷаи дилхоҳ дода наметавонад. Ҳатто агар омӯзгор тамоми меҳнату заҳмати хешро танҳо ба он бача равона намояд ҳам, фоида намедихад. Ин онро мемонад, ки хордарзаи болои девор аз нами борон сабзу хуррам намегардад.

Шоири ширинсухан дар қасидаи «Луччатуласрор» ба масъалаҳои тарбиявию ахлоқӣ диққат дода, таъкид менамояд, ки ҷавонро аз кӯдакӣ бояд тарбия кард, ба роҳи рост ҳидоят намуд, зеро ба ақидаи шоир, ҷавонон ҳам ба мисли дарахтони навбар ё ниҳол нозук мешаванд. Агар ин ниҳолҳо аз хурдӣ тарбия ёбанд, ҳосили аъло медиханд ва ҷавонон низ, чун ба камол мерасанд, корҳои нек ва судбахш менамоянд, ки фармудааст:

Дар ҷавонӣ саъй кун, гар бе ҳалал хоҳи амал,

Мева бенуқсон бувад, чун аз дарахти навбар аст.

Баъдан Ҷомӣ дар қасида таъкид мекунад, ки агар шахс соҳиби донишу маърифат ва камолоти баланди илмӣ бошад, ҳеч гоҳ гадо нест, ӯ шоҳ аст, ки фармудааст:

Гар надорад симу зар доно, манеҳ номаш гадо ,

Дар бараиш дил баҳри дониш, ӯ шаҳи баҳру бар аст [72 сах 34].

Дар эҷодиёти Ҷомӣ рубои ва қитъаҳои мавҷуданд, ки онҳо аз лиҳози маънӣ ва санъати суҳанварӣ дар пояи баланди маънавӣ- ахлоқӣ меистанд.

Ҷомӣ дар рубоиёт ва қитъаоти худ бештар фикрҳои панду ахлоқии худро ифода кардааст. Чунончи, дар қитъаи зерин ба як масъалаи муҳимми рӯзгори хеш дахл намуда, таъкид менамояд, ки инсон бояд меҳнатдӯст бошад. Ӯ бояд омӯхтан ва меҳнат карданро барои худ ор надонад, аз пайи номи падар нашавад, балки фазлу хунари худро дар

назди мардум нишон диҳад. Агар ин сифатҳоро надошта бошад, мисли шохи беҳосили дарахти мевадор аст, ки танҳо вазифаи ҳезумро ба ҷо оварда метавонад, ки фармудааст:

Ҳар писар, к-ӯ аз падар лофад, на аз фазлу ҳунар,
Филмасал гар дидаро мардум бувад, номардум аст.
Шохи бебар гарчи бошад аз дарахти мевадор ,
Чун наёрад мева бор, андар шумори ҳезум аст.

Чунин андешаро дар мероси педагогии Шайх Саъдӣ низ дар чунин шакл во хӯрдан мумкин аст, ки фармудааст:

*Сагери луқмае ҳаргиз фаромӯш,
Нагардад в-ар зани сад навбаташ санг.
В-агар умре навозӣ сифлаери,
Ба камтар тундӣ ояд бо ту дар ҷанг.*

Дар мероси педагогии Саъдӣ ва Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ дар масъалаи таълиму тарбияи сифлагон, одамони наслу асли паст монандии маъно ва мазмун дида мешавад. Ҳамчун таҳқиқотчиин ин мушкилот бо боварии комил аз таҷрибаи фаъолияти педагогии хеш гуфтан мехоҳем, ки ин андешаҳо асос доранд [147 саҳ 231].

Тамоми илмҳо инсонро объекти омӯзиши хеш қарор додаанд ва то имрӯз ба ягон илм имкон даст надодааст, ки инсонро аз тамоми паҳлӯҳо кашф намояд, зеро ки инсон махлуқест мураккаб, гавҳарест ноёб, арзишест воло. Педагогикаи миллии халқи тоҷик илми навест, ки баробари соҳибистиклол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо гардидааст, аммо манбаъ ва сарчашмаи хешро аз давраҳои санг ибтидо мегирад.

То пайдо гардидани хат ва баъди он низ, афкори педагогӣ дар расму ойин ва эҷодиёти бадеии даҳониин мардум сайқал меёфт. Ин сарчашмаи нахустини педагогикаи миллии халқи тоҷик мебошад. Ин педагогика, ки ифодакунандаи зиндагӣ ва орзуи умеди мардум аст, ҳамеша ҷолибу дилкаш мемонад.

Сарчашмаи дигари педагогикаи миллии тоҷик китоби динию ахлоқии «Авесто» ва пайдоиши забон ва хати авастой мебошад. Ёдгориҳои хати қадим, аз ҷумла кандакориҳои болои сангҳо дар кӯҳи Бесутун, девори қасру кушкҳо дар «Тахти Ҷамшед», кандакориҳои рӯи ҷӯб дар кӯҳи Муғ ва ғайраҳо нишоне аз ниёгон мебошад.

Манбаъ ва сарчашмаи пураразиши педагогикаи миллии мардуми тоҷик хираднома ва пандномаҳои даврони Сосониён, хусусан «Бундаҳишт», «Худойнома», «Пандномаи Анӯшервон», «Дарахти Ассурик», «Калила ва Димна» мебошанд, ки саросар асарҳои маънавӣ- ахлоқӣ дар тарбияи насли наврас мебошанд. Истифодаи ин мавод дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар қорҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ аз манфиат ҳолӣ намебошад [2 саҳ 63].

Манбаъ ва сарчашмаи дигари педагогикаи миллии тоҷиконро афкори педагогии намоёндагони барҷастаи адабиёти классикӣ ва муносири тоҷику форс ташкил медиҳад. Танҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ роҳ, тарз ва усули дурусту мақсаднок истифода бурдан аз ин сарчашмаҳоро қорқард намуда, шакли амалишавӣ ва назоратро пайдо намоёнд, то ки қорҳои беруназаудиторӣ ба натиҷаи хуб ноил гарданд.

Ашъори панду ахлоқии устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ сарчашмаҳои беҳтарине дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ, ҳарбӣ- ватандӯстӣ ва таҳаммулпазирии насли наврас дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ шуда метавонанд.

Дар раванди татбиқи унсурҳои Консепсияи тарбияи милли аз асарҳои «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфӣ, «Синдбоднома», «Абумуслимнома»-и Абутоҳири Тартусӣ, «Ҷомеъ- ул- ҳикматайн», «Сафарнома», «Рӯшноинома»-и Носири Хусрав, «Кимйи саодат»-и Муҳаммад Ғазолӣ ба таври васеъ барои хонишҳои беруназсинфӣ истифода бурдан аз манфиат ҳолӣ нест.

Асарҳои «Эҳё-ул-улум»-и Абунасири Форобӣ, «Донишнома», «Тадбири манзил»-и Абуалӣ ибни Сино асарҳои мебошанд, ки тавассути онҳо маънавият ва маърифати донишҷӯёро оид ба дарки асрори олам ва роҳҳои доништа гирифтани асрори ҳастӣ васеъ намудан мумкин аст.

Дар раванди дарсҳои тарбиявӣ, корҳои беруназаудиторӣ ва хонишҳои мустақилонаи донишҷӯён роҳбарони гуруҳҳои академӣ метавонанд асарҳои зерин: «Шариати исломия ва тараққиёти форсӣ»-и Сайид Аҳмади Васлӣ, «Маҷмаъ- ул- фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят, «Вис ва Ромин»-и Фаҳриддини Гургонӣ, «Чаҳор мақола»- и Низомии Арузии Самарқандӣ, «Офариннома»-и Абӯшакури Балхӣ, «Таҳзиб- ул- мантиқ»-и Саъиддини Тафтазониро тавсия намоянд [58 саҳ 322].

Бо мақсади таъсир расонидан ба маънавият ва ахлоқи донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ роҳбарони гуруҳ бояд назорат баранд, то ки донишҷӯён тамоми китоби тавсияшударо байни хеш иваз намуда хонанд. Дар семинару конференсияҳо бо маъруза баромад намуда, маҳорати андешаронии хешро сайқал диҳанд ва ба саволҳо ҷавоб гардонида тавонанд.

Бо мақсади баланд бардоштани маърифат ва ахлоқи ҷавондухтарон дар корҳои тарбиявӣ, беруназаудиторӣ ва ҷорабиниҳои фарҳангӣ истифода бурдан аз асарҳои зерин: «Таърихи ҷаҳонкушо»-и Ҷувайнӣ, «Мифтоҳ-ул-улум»-и Сирочиддини Саккокии Хоразмӣ, «Нисоб-ус-сибён»-и Абӯнасири Форобӣ, «Ахлоқи Носирӣ»-и Насириддини Тӯсӣ, «Таҳзиби ахлоқ»-и Ибни Маскуя, «Заҳоир- ул- мулук»-и Мирсайид Алии Ҳамадонӣ ниҳоят муфиду зарурӣ мебошад [58 саҳ 134].

Манбаъ ва сарчашмаҳои беҳтарини мероси педагогии халқи тоҷик дар тарбияи маънавий- ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ «Аврод-ул-аҳбоб» ва «Фусус-ул-одоб»-и Сайфиддини Бохарзӣ, «Одоб- ул- муридайн»-и Шайх Наҷмиддини Кубро, «Анвори-ф-ул- маориф»-и Шаҳобиддини Сухравардӣ, «Гулистон» ва «Бӯстон»-и

Саъдии Шерозӣ, «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Балхӣ, «Баҳористон»-и А.Ҷомӣ ва ғайраҳо шуда метавонанд.

Дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён, омӯзгорони таҷрибадор метавонанд аз ғазалиёти Саъдии Шерозӣ, Ҳофиз Шерозӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Камоли Хучандӣ самаранок истифода баранд. Дар ҳар дарси тарбиявӣ ё беруназаудиторӣ ва чорабинию шабнишиниҳо ду ё се мисраи як ғазалро дар якҷоягӣ тафсир намоянд ба манфиати бедоршавии маънавиёт ва ислоҳ гардидани ахлоқ мегардад.

Масалан, дар яке аз ғазалҳои ҳеш Ҳофиз таъкид менамояд, ки Айби риндон макун, эй зоҳиди покизасиришт, ки гуноҳи дигарон бар ту нахоҳанд навишт. “Агар омӯзгор таҷрибадор бошад”, метавонад тавассути ҳамин ду мисраъ тамоми дунёи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯёнро фаро гирифта, нуқсонии дар онҳо мавҷуд бударо бартараф намояд.

Ё дар ду мисраи ғазали дигари Ҳофиз таъкид карда мешавад:

Ҳофизо, илму адаб варз, ки дар маҷлиси шох,

Ҳар киро нест адаб, лоиқи суҳбат набувад [46 саҳ 144].

Дар ин мисраъҳо шоир диққати асосии ҳешро ба мавқеъ ва мартабаи илму адаб равона менамояд ва таъкид менамояд, ки касе дорои ин ду сифат набошад, ба суҳбат, нишаст, боварӣ сазовор буда наметавонад. Худи ҳамин ду мисраъ метавонад мавзӯи асосии семинар, конференсия ва шабнишинии саволу ҷавоб қарор гирад ва олами ботинии инсонро дигар созад. Ҳофиз инчунин, дар яке аз ғазалҳои ҳеш таъкид менамояд:

Соқӣ, биё, ки ҳотифи ғайбам ба мужда гуфт,

Бо дард сабр кун, ки даво мефиристамат.

Ин гуфтаҳо метавонанд дар насли наврас маърифати баландро бедор намуда, онҳоро дар руҳияи хушахлоқӣ, таҳаммулпазирӣ, сабру тоқат тарбия намояд. Меҳостем таъкид намоем, ки ғазалиёти Ҳофиз хеле зиёданд ва ҳар кадоми онҳо дорои ҷавҳари маънӣ мебошанд ва арзандаи истифода дар тамоми чорабиниҳои муассисаҳои таълимианд ва қудрати

маънавиёт ва ахлоқро такмил додан доранд. Мисоли равшани он ғазалиёти “Ин чӣ шӯрест”. “Шарбате аз лаби лаълаш начашидем”, “Бирав эй зоҳиду даъват накунам” ва ғайраҳо мебошанд [72 саҳ 33].

Меҳостем, диққати шуморо ба ин ду мисраъ ҷалб намоем, ки Ҳофиз гуфтааст:

Гар баде гуфт ҳасудеву рафике ранчид,

Гӯ ту хуш бош, ки мо гӯш ба аҳмак накунем.

Махсусан дар шароити муосир, амалу рафтори одамон ниҳоят дағал гардидааст, ин мисраъҳо моҳияти педагогӣ, тарбиявӣ, ахлоқии хешро пайдо намудаанд. Яке аз сифатҳои беҳтарини инсон, ваҳдат, ҳамдигарфаҳмӣ, таҳаммулпазирӣ мебошад ва дар мисраъҳои зерин ба насли наврас таъкид карда мешавад, ки аз ҳасудон ва одамони аҳмак хафа нашаванд.

Инчунин тамоми ғазалиёти баландмояи Саъдии Шерозӣ, ғазали «Гули Наврӯз»-и Ҳочуи Кирмонӣ, «Ҷамшед ва Хуршед»-и Салмони Соваҷӣ, панду андарзҳои Ибни Ямин, «Минҷоҳ- ул- аброр»-и Ашраф дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷаондухтарон тавассути қорҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ омили беҳтарине ба шумор мераванд.

Китоби «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ, «Анвори Суҳайлӣ», «Ахлоқи Муҳсинӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Ахлоқи Ҷалолӣ»-и Ҷалолиддин Муҳаммад Давонӣ, «Равзат-ус- сафо»-и Мирхонд, «Бадоеъ- ул- вақое»-и Восифӣ манбаю сарчашмаҳои беҳтарини педагогӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҳам ҷавонписарон ва духтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавассути қорҳои тарбиявӣ буда метавонанд.

Ҳатто мо таҳқиқгарони ин масъала тасмим гирифтем, ки руҳияти адабиётро барои хониши беруназсинфӣ барои муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ омода намуда, дастраси Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон гардонем, то дар давраҳои таътилу вақтҳои холигӣ донишҷӯён тавонанд онро дастрас намуда, мутолиа намоянд.

Шеърӯ дostonҳои Абдулқодири Бедил, «Наводир- ул- вақоеъ»-и Аҳмади Дониш, «Таҳчиб- ус- сибён», «Заруриёти диния»-и Садриддин Айнӣ, «Тоҷикон»-и аллома Бобочон Ғафуров, «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Рушди маориф- асоси таҳкими аркони давлат», «Ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ»-и Эмомалӣ Раҳмон сарчашмаи беҳамтои педагогикаи миллии халқи мо дар тарбияи маънавӣ ахлоқии насли наврас дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ шуда метавонанд [58 саҳ 144].

Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ агар ин манбаю сарчашмаҳои номбаргардидаро оқилона ва дар ҷои зарурӣ устокорона истифода баранд, боварии комил дорем, ки маънавиёт ва ахлоқи ҷавонписарону ҷавондухтарон ислоҳ гардида ба самти дилхоҳ равона мегардад.

Дар шароити муосир дар байни ҷавонон риш мондан ва дар байни духтарон сатр дар бар кардан афзоиш ёфта истодааст. Ин корро бо фармону зӯроварӣ бартараф кардан мумкин нест, зеро анъанаҳои динӣ як қисми шуури ҷамъиятии моро ташкил медиҳад ва норозигии мардумро зиёд менамоянд. Лекин тавассути корҳои тарбиявӣ, воситаҳои ахбори омма, бо истифода аз далелҳои воқеӣ ин масъала ҳалшаванда мегардад.

Дар ин ҷо зарур мешуморем, ки донишҷӯёро бо андешаҳои Бедил дар бораи риш, фаш, миллат, кеш ва ақрабу неш аз ин варта раҳо бахшем, ки фармудааст:

Ин қадар риш чӣ маънӣ дорад?

Ғайри ташвиш чӣ маънӣ дорад!

Ҳазар аз зоҳиди мисвок ба сар!

Ақрабу неш чӣ маънӣ дорад?

Як нахӯд каллаву даҳ ман дастор,

Ин каму беш чӣ маънӣ дорад?

Бедил ин ҷо ҳама риш асту фаш аст,

Миллату кеш чӣ маънӣ дорад?

Пас аз таҳлили ҳамаҷонибаи ин гуфтаҳои Бедил ва шоҳкориҳои адабиёт омӯзгор дар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ маънавиёт ва бедоршавӣ оғоз шуда, ахлоқ сайқал меёбад.

Дар раванди таҳқиқи мавзӯ оид ба педагогикаи миллӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ чашмамон ба ашъори шоири муосири тоҷик Давлат Қувват афтод, ки аз шеъри ӯ бӯи воқеият, ҳақиқат ва торафт коста гардидани маънавиёту ахлоқи насли наврас меояд, ки фармудааст:

Солҳо худро маломат мекунем,
Бас ҳақирона шикоят мекунем.
Нест моро як далели илм, лек
Баҳри исботе қиёмат мекунем.
Завқи шеъри Лоиқу Бозор нест,
Рӯ ба бозори Саховат мекунем.
Бо забони модарӣ гунгу карем,
Пурғалат ҳарфу ҳикоят мекунем.
Мо табар бар решаи худ мезанем,
Боз аз душман шикоят мекунем.
Мавлавию «Маснавӣ» бегона шуд,
Сактаҳо андар китобат мекунем.
Мепарастем мо Худои ломакон,
Нафсро лекин итоат мекунем.
Ифтихори миллати мо коста,
Дар сари мансаб салобат мекунем [58 сах 143].

Офарин бар килки сеҳрафкани ин суҳанвар, ки дар ин мисраъҳо тамоми андешаҳои баланди маънавӣ- ахлоқиро ворид намуда, нуқсонҳои дар рафтори ҷавонон ҷойдоштаро ошкор намудааст. Нуқсонҳо дар ҷисми ҷавонон дар он мушоҳида мегардад, ки дар ҷисми мо ному нишоне аз илм нест, лекин барои исботи беасос талош меварзем, завқ ба донишгари шеъри Лоиқу Бозор надорем, гунгу кар будани мо дар

дониستاني забон, ҳарфу ҳикояти пурғалат, табар задан ба решаи миллат ва айбро ба гардани дигарон бор кардан мушоҳида мегардад.

Барои бештаре аз ҷавонони мо Мавлавию «Маснавӣ» бегона аст, дар зоҳир Худоро мепарастанд, вале дар амал ғуломи нафсанд, ифтихору худшиносии онҳо коста буда, барои расидан ба мансабу вазифа ба тамоми разолат кодиранд. Агар ин мисраъҳо дурусту нишонрас таҳлил карда шаванд, омили беҳтарине дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ шуда метавонанд. [73 саҳ 64].

Нозирҷон Боҳирӣ дар шеърӣ «Саҳви бахт ё ҳазли тақдир» дар образи шӯра, зумрае аз одамонро овардааст, ки худшиносиашон паст, фарҳангу маънавиёт ва ахлоқашон коста мебошад ва ҷою мавқеи худро дарк карда наметавонанд. Онҳо дар инкишоф ва пешрафти ҷомеа аз худашон муҳимтареро қобилияти дарк кардан надоранд ва хешро зебу зинати ин сарзамин меҳисобанд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд диққати бештар ба тафсир, таҳлил ва дарки маънӣ дода шавад. Ба донишҷӯён бештар хондану аз ёд кардани шеърҳоро супориш додан зарур аст, то ки хотираи донишҷӯён қавӣ гардад. Онҳоро омода созанд, ки ҳар калимаю ибораи номафҳумро аз фарҳанги забони тоҷикӣ пайдо намоянд. Дар ин раванд озмуни ҷумҳуриявӣ «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» хеле мавқеи баландро ишғол менамояд, ки тавассути он насли наврас ба китоб ва китобхонӣ рӯ овардааст, ки рафти озмун касро шод мегардонад.

Зи саҳви бахт буд ё ҳазли тақдир,

Миёни лолазорон шӯрае руст.

Ба атрофаш назар афканду пиндошт,

Ки ҳусни лолазор аз ҳастии ўст.

Замоне гулпарастон гашта пайдо,

Саросар лолаҳоро чида рафтанд.

Нашуд аммо ба шӯра эътиборе,

Варо гӯё ҳама нодида рафтанд.

Аз ин афзуд фаҳри шӯра даҳчанд,
 Зи бахташ розию мегуфт бо худ.
 Маро, ки гулшанороям нақанданд,
 Нағардад ҳусни гулшан то ки нобуд.
 Тамоми фасли сол он зист бо кибр,
 Валекин шӯрагии худ надонист.
 Надонист ӯ, ки танҳо як гиёҳ аст,
 Агар чи дар ҷаман рӯид, гул нест.
 Ҳамин сон барабас он омаду рафт,
 Бисабзиду бихушкиду ҳасе шуд.
 На коми ҷонвареро карда ширин,
 На орои баногӯши касе шуд [73 сах 133].

Дар дарси тарбиявӣ ва корҳои беруназаудиторӣ тарзи ифоданок ва беҳато хондани шеърро ба донишҷӯён ёд додан зарур аст, пас дар асоси талаботи педагогикаи миллӣ донишҷӯён бояд мақсаду ҳадафи шоирро дарк намуда, ҳадафи онро баён намоянд. Дар он сурат, ҷиҳатҳои маънавӣ- ахлоқии онро баён намуда, дар зери таъсири он қарор гирифта, тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ меёбанд.

Ин унсuri тарбия ба воситаи расонидани таъсир ба дунёи маънавии донишҷӯён ба даст меояд. Тарбияи ахлоқӣ ва маънавӣ натавонад дар инсон фаҳмиши зебӣ, балки нексиришӣ, ростқавлӣ, ҳалолкорӣ, ҳалолхӯрӣ, адолатмандӣ, боинсофӣ ва амсоли инро ба вуҷуд меорад.

Илму фарҳанг дар асоси мероси гаронмояи ниёгон ба инсон таъсир расонида, дунёи маънавии онро ташаккул медиҳанд. Забон, адабиёт, таърих, осори арзишманди динӣ, ёдгориҳои таърихӣ, асарҳои санъат, барномаҳои гуногуни воситаҳои ахбор, интернет дар тарбияи ахлоқию маънавӣ мавқеи калонро касб менамоянд. Тарбияи маънавии инсон ба тарбияи ахлоқии шахрванд робитаманд буда, ҳар ду аз ҳамдигар ғизо мегиранд ва якдигарро бою ғанӣ мегардонанд [74 сах 12].

Тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас ва бахусус, ҷавондухтарон пас аз истиқлолият ба даст овардани ҷумҳуриҳои иттифоқӣ мубрамиро касб намуд. Сабаб ва омилҳои он зиёданд, вале мо зарур мешуморем, ки ба сифати асосӣ якҷандҳои онро номбар намоем:

1. Нооромии сиёсӣ ва ҷангҳои дохилии шаҳрвандӣ;
2. Паст гардидани сатҳи зиндагӣ;
3. Мавҷуд набудани ҷойҳои корӣ ва қатъ гардидани фаъолияти корхонаҳои саноатӣ;
4. Муҳочирати сершумори аҳоли ва дигар омилҳо.

Дар чунин ҳолат давлати тозаистиқлоли Тоҷикистон талош меварзид, ки бо тамоми роҳу восита пеши роҳи косташавии маънавиёт ва ахлоқӣ насли наврасро, ки яке аз талаботи тамаддуни башарист, гирад. Аз замоне, ки инсон ҳамчун мавҷуди дорои фикр, андеша ва хирад ба андеша пардохтааст, тарбияи одобу ахлоқ яке аз мавзӯҳои муҳим дар ҳаёти ӯ ба шумор мерафт ва меравад. Зеро таълиму тарбия дар руҳияи одобу ахлоқи нек нахустин ва муҳимтарин омили саодату камоли одамӣ ва ҷомеаи инсонӣ мебошад [63 саҳ 221].

Халқи тоҷик аз қадими дур пайваста ба таълиму тарбия аҳамияти хосса медод. Хираду дониш ва одобу ахлоқ дар назди гузаштагон ва имрӯзиёни тоҷикон пурарзиштарин сифатҳои инсонӣ дониста мешуд.

Ҳамин буд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзҳои нахустини ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, барқарор намудани соҳти конститутсионӣ дар баробари иҷрои вазифаҳои душвори бунёду таҳкими пояҳои давлатдорӣ, ба масъалаҳои тарбия, маънавиёт, ахлоқ, андешаҳои худшиносӣ ва ифтихори миллии шаҳрвандон, хусусан ҷавонон аҳамияти хосса медод.

Қайд кардан бамаврид аст, ки мӯҷароҳои сиёсӣ ва маҳаллие, ки солҳои 90-уми асри XX Тоҷикистонро фаро гирифта буданд, оқибат ба косташавии корҳои таълиму тарбия ва паст гардидани маънавиёт ва ахлоқи ҷавонон аз ҷумла, ҷавондухтарон оварда расонид.

Мутаассифона, он даврахо мақомоти марбут ва ё неруи пурқуввате мавҷуд набуд, ки ҷавонро аз ин амалҳои нангин ҷилавгирӣ намояд. Бархе аз мақомоти кишвар вазифаи худро нашинохта ба ҷойи ҳаллу ҷасли проблемаҳои дар байни ҷавонон рухдода, онҳоро боз ҳам шиддатноктар мекарданд.

Хушбахтона, Иҷлосияи таърихӣ 16-уми Шӯрои Олии Тоҷикистон моҳи ноябр-декабри соли 1992 ба беҳокимиятӣ дар ҷумҳурӣ хотима гузошт. Хатари парокандашавии Тоҷикистонро чун давлати мустақил аз байн бурд. Дар ин марҳила акнун ҷавонон ҳамчун неруи созанда ба майдон баромаданд. Таваҷҷуҳи Ҳукумати мамлакат дар самти татбиқи сиёсати давлатии ҷавонон қавитар гардид. Чуноне ки рӯзномаи “Ҷавонони Тоҷикистон” инъикос намудааст, 2 феввали соли 1993 Раиси Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо ҷавонон вохӯрӣ ташкил намуд [164 саҳ 210].

Иштирокчиёни вохӯрии намоёндагони ҷавони Тоҷикистон бо роҳбарияти ҷумҳурӣ “Муроҷиатнома ба ҷавонони Тоҷикистон”-ро пешниҳод намуданд, ки дар он чунин гуфта шудааст: “Давлат бояд боварӣ дошта бошад, ки шаҳрвандони ҷавонаш онро дастгирӣ менамоянд. Бинобар ин, мо ба давом додани фаъолияти тамоми ташкилотҳои Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон, иштироки фаъолонаи онҳо дар иҷрои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон” даъват менамоем. Кореро бояд анҷом дод, ки мо ҳамчун қувваи муташаккилонаи муттаҳид амал намоем, ки барои он чудо кардани одамон аз рӯйи аломатҳои динӣ ё дигар тааллуқияти иҷтимоӣ, миллатгарой ва маҳалчигӣ бегона бошад, то ин ки ҷавонон ба эҷодкорӣ, накукорӣ ва сулҳ, муттаҳид намудани миллат ва мустаҳкам кардани дӯстии байни халқҳои Тоҷикистон машғул шаванд” [164 саҳ 215].

Баъди ба имзо расидани Созишномаи сулҳ ва ризоияти миллий (27 июни соли 1997) шароити мусоиди тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавонон

мухайё гардид. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хотири дар як қолаби муайян ҷой намудани ҷараёни тарбияи ахлоқии насли наврас аз тамоми шароиту имкониятҳои мавҷудбуда истифода карда, дар мамлакат шароити хуби тарбиявӣ фароҳам овард.

Ба ин мисол шуда метавонад, пеш аз ҳама бунёд намудани муассисаҳои таълимию тарбиявӣ. Муассисаҳои наву замонавӣ, муассисаҳои фарҳангию фароғатӣ, ки дар онҳо толибилмон дар натиҷаи аз худкунии китобҳои бадеӣ, машғулиятҳои тарбиявӣ, таҳлилу омӯзиши матнҳои ахлоқӣ соҳиби одобу ахлоқи намунавӣ гардиданд.

Бояд қайд намуд, ки ҳолати косташавии маънавиёт ва ахлоқи ҷавонон чун доғи рӯз дар солҳои соҳибистиклолӣ зери пажӯҳиши доимӣ қарор гирифта, коршиносон сабаби асосии косташавии тарбияи маънавӣ- ахлоқии хонандагону донишҷӯёнро гуногун шарҳ медиҳанд.

Дар рӯзномаи “Қонун ва ҷомеа”, зери сарлавҳаи “Тарбияи хуби фарзанд, озоиштагии диёр”, соли 2008 мақолае ба нашр расида буд. Дар мақолаи мазкур, раванди ахлоқии ҷавонон инъикос гардида, муаллиф қайд намуда буд, ки бар асари ҷанги шаҳрвандӣ бо сабаби вайрону валангор гардидани муассисаҳои таълимӣ бархе хонандагон аз мактаб дур монданд, ин боиси косташавии ахлоқи хонандагон гардид. Чунин матлабҳо дар ВАО-и мамлакат хеле зиёд ба таъъ расида буданд.

Дар рӯзномаи “Қаунони Тоҷикистон” мақолае бо номи “Бе тарбия тифл ба ҷое намерасад” нашр гардид, ки дар он суҳан дар бораи дар оила тарбияи арзандаро гирифтани ҷавонон меравад. Муаллиф қайд менамояд, ки агар аз рӯзҳои аввал ба тарбияи фарзанд аҳамияти даркорӣ дода шавад, бештар кафолат ҳаст, ки онҳо дар рӯҳияи беҳтарини инсонӣ тарбия меёбанд.

Хушбахтона, ба хотири бунёди ҷомеаи солим, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонунро «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» 3-юми майи соли 2013 қабул намуд, ки дар қонуни мазкур ухдадорҳои падару модар ба таври мушаххас баён гардидаанд.

Аз ҷумла дар қонуни мазкур дарҷ гардидааст, ки падару модар дар тарбияи фарзанди худ уҳдадоранд:

- ба фарзанд тибқи арзишҳои миллӣ номи нек гузоранд:

- фарзандро ба зиндагии мустақилона омода намоянд:

- фарзандро дар руҳияи эҳтиром ба Ватан, қонун, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ тарбия намоянд:

- шаъну шарафи фарзандро эҳтиром намоянд ва ба муомилаи бераҳмона нисбат ба ӯ роҳ надиханд:

- дар вақти шабона ба марказҳои дилхушӣ рафтани фарзанди то бистсолашонро манъ намоянд:

- ба фарзанд тамошои филмҳои дорои хусусиятҳои шаҳвонӣ, зуроварӣ, экстремистӣ ва террористиро манъ намоянд [72 саҳ 64].

Мутаассифона, дар шароити имрӯз бархе аз волидон вазифа ва уҳдадорихои худро нодида гирифта, дар тарбияи солими фарзанди худ ва бунёди ҷомеаи мутамаддин бепарвой зоҳир мекунанд. Барои бартараф намудани чунин камбудӣҳо дар ҷомеа волидайнро зарур аст, ки равобити худро бо муассисҳои таълими зичтар барқарор намуда, пайваста аз вазъи таълиму тарбияи фарзандони худ бохабар бошанд.

Дар баробари ин, яке аз иқдомҳои наҷибе, ки Ҳукумати кишвар бо роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пеш гирифтааст, ин баргузор намудани ҷашни бузургдошти намояндагони илму адаби халқи тоҷик мебошад.

Мисоли равшани он, соли 1997 ҷашни - 670 - солагии Камоли Хучандӣ, соли 2004- ҷашни бошукӯҳи 1000-солагии Носири Хусрави Қубодиёнӣ, соли 2009 ҷашни 1300 – солагии Имоми Аъзам, соли 2010 - 1150 - солагии Абуабдулоҳи Рӯдакӣ ва бузургдошти дахҳо мутафаккирону шоирон мебошад [58 саҳ 110].

Агар мақсади ин ҷашнвораҳо аз як ҷиҳат, зинда гардидани номи ин шахсиятҳои таърихӣ бошад, аз ҷониби дигар, дорои аҳаммияти бузурги

маънавӣ- ахлоқӣ мебошад. Эҳтиром гузоштан ба бузургони худ яке аз суннатҳои деринаи мо тоҷикон мебошад ва танҳо дар ҳолате дар ниҳоди насли наврас онро киштан мумкин аст, ки насли наврас бо ҳаёту ғайолияти онҳо шинос бошанд. Ин раванди наҷиб имкон медиҳад, ки осори ин шахсиятҳои барҷастаи илму адаби тоҷик аз нав омӯхта, нашр шуда, ба тамоми ғӯшаю канори мамлакат паҳн шавад, то ба тарбияи дурусти ахлоқию маънавии насли наврас мусоидат намояд.

2.2. Омӯхтани касбу ҳунар дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназадарсӣ

Дар мероси педагогии ниёгон ба муҳиммияти касбу ҳунар дар тарбияи маънавӣ - ахлоқии насли наврас ба хусус ҷавондухтарон, диққати хосса зоҳир карда мешавад. Инсоният аз рӯзҳои аввалини ба олами ҳастӣ қадам ниҳодан дар пайи ҳосил намудани ризқу рӯзӣ мебошад, ки сарчашмаи онро меҳнат ташкил медиҳад.

Меҳнат бошад, ғайолияти эҷодкорона ва мақсадноки инсон мебошад, ки дар раванди он энергия сарф гардида, чизе ҳосил карда мешавад, ки қобилияти ягон соҳаи талаботи инсонро қонеъ гардонидан дорад. Кору заҳмат, саъю кӯшиш ҳамсафари доимии инсон буд, ки дар раванди он инсон аз ҷиҳати маънавӣ- ахлоқӣ тарбия меёфт.

Меҳнат, касбу ҳунар ва тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ робитаи мутақобилаи диалектикӣ доранд ва ба ҳамдигар таъсир расонида, зинаи ғайолияти шууронаро бедор менамоянд. Дар замони обшинаи ибтидоӣ, соҳти ғуломдорӣ ва феодалӣ, ки тақсимооти ҷамъиятии меҳнат дар доираи маҳдуд рӯй дода буд, чандон дониш, маҳорат ва малакаи баланд талаб карда намешуд.

Дар мероси педагогии «Авесто» омадааст, ки «Мард ё зани муқаддас он аст, ки дар ин дунё ҷойгаҳе бисозад, зану фарзанд ва галлаи хуб дар он нигоҳ дорад. Ҳар кӣ гандум ба амал меорад ва дарахти мева мешинонад, ўст ки

тухми сафо кошта ва қадри сад қурбонии дини Оҳурамаздоро баст додааст. Дар худӣ ҳамон замон коҳилию танбалиро маззамат карда, мардумро огоҳ карданд, ки аз он дар ҳазар бошанд». [59 саҳ 21].

Дар ҳикмати Ҳиндустони қадим панди ҳамеша дар ҳаракат будану аз коҳилӣ парҳез кардан ниҳоят машҳур аст: «Чун дарёи пурталотум ҳамеша дар ҳаракат бошед ва доимо бикӯшед, ки аз коҳилӣ ва танбалӣ бипарҳезед».

Дар адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик низ дар бораи танбалӣ ва бекорхӯчагӣ андешаҳои хуби педагогӣ баён гардидаанд, ки мисоли равшани он андешаҳои Фирдавсии Тӯсӣ дар «Шоҳнома»-и безавол мебошад. Фирдавсӣ тасдиқ менамояд, ки коҳилӣ ва танбалӣ бо баддилӣ ҳамовоз мебошад. Дар таълимоти Фирдавсӣ танбалӣ, коҳилӣ ва бекасбӣ бекорхӯчагӣ инсонро ба ноумедӣ ва зулмат мебарад [1 саҳ 134].

Дар таълимоти педагогии хеш Фирдавсӣ таъкид менамояд, ки одамони бекасбу кор дар тамоми давраи замон асири ниёзанд ва азобу азияти беқадрию қиматино мекашанд. Лекин инсонҳои соҳибкасб дар кучое набошанд, ба кучое муҳочират накунад, сарфарозанд ва ҳамеша сазовори ҳурмату эҳтироми атрофиён мегарданд. Дар зер ин андешаҳои ҳақимонаи Фирдавсӣ насли наврасро ба омӯхтани касбу ҳунар тарбия намудан ниҳоят муҳим мебошад.

Дар мероси педагогии Фирдавсӣ омӯхтани касбу ҳунар барои инсон ҷойи асосиро ишғол менамояд. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дарсҳои тарбиявӣ, корҳои беруназаудиторию ҷорабиниҳо ба он равона карда шаванд, ки қудрати дар руҳияи касбу ҳунар тарбия намудани насли наврасро пайдо намояд, ки мисоли равшани он ин мисраъҳоианд:

Таносииву коҳилӣ дур кун,

Бикӯшу зи ранҷи танат сур кун [1 саҳ 63].

Дар андешаҳои педагогии Фирдавсӣ аз ҳама сифати бадтарин барои инсон ҷе донишҷӯёнӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, таносӣ ҷе танпарварӣ шинохта шудааст. Дурустии ин андешаҳо он чиз исбот менамояд,

ки дар раванди озмоишҳо мушоҳида намудем, ки зумрае аз донишҷӯён ба дарси дуюму сеюм расида меоянд. Оё чунин донишҷӯён танпарвар нестанд? Бо чунин муносибат оё онҳо мутахассиси хуб ба воя мерасанд?

Дар андешаҳои педагогии хеш Фирдавсӣ таъкид менамояд, ки агар кас дар ҷустуҷӯи ҷӣ моҳият доштани касби ӯ барои ояндаи ҷомеа набошад, ба коми дили хеш намерасад. Л.Н.Толстой қайд менамояд: «Инсон бояд касби худро дӯст дорад, бо он ифтихор намояд. Дар чунин ҳолату муносибат метавонад ба сарфарозӣ ноил гардад».

Касбу ҳунар барои инсон бори гарон не, балки сармояи афзояндаи қадру кимат мебошад. Дар сиёсати маорифпарваронаи хеш Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инкишофи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ диққати хоса зоҳир менамояд. Теъдоди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ агар дар соли хониши 2011-2012-ум 50-торо ташкил дода бошад, дар соли хониши 2019-2020 ба 75- то расид, ки аз рӯи 200 касб бо такроршавӣ донишҷӯёнро барои хоҷагии халқи мамлакат омода менамоянд.

Дар Паёми қаблии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон омада буд: *“Бо мақсади тараққи додани соҳаи сайёҳӣ, муаррифии шоистаи имкониятҳои сайёҳии мамлакат ва фарҳанги миллӣ дар арсаи байналмилалӣ, инчунин, ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ пешниҳод менамоям, ки соли 2019-2021 дар кишвар “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон карда шавад [159 саҳ 15].*

Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гардидани соли 2019- 2021 зарурӣ ва саривақтӣ дар эҳе намудани анъанаҳои куҳнаи миллӣ ва муаррифии боигарии маданӣ- маънавии миллат мебошад. Паём мо омӯзгорон ва кормандони соҳаи маорифро водор менамояд, ки оид ба табиат, ҷойҳои таърихӣ ва ҳунару анъанаҳои қадимии миллат ба насли наврас нақшачорабинӣ тартиб дода, маълумоти пурраю фарогир пешниҳод намуда, онҳоро дар руҳияи ифтихор ва худшиносии миллӣ тарбия намоем ва меҳру

муҳаббати онҳоро ба инкишофи деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ бедор намоем.

Дар Паёми навбатии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 декабри соли 2021 омадааст: «Дар даврони соҳибистиқлолӣ мо бунёди маорифи миллӣ ва ворид гардидан ба фазои таҳсилоти байналмилалиро ҳадафи муҳимтарин ва самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоии давлат ва Ҳукумати мамлакат қарор додем. Зеро мо чунин мешуморем, ки бунёди миллат аз маориф оғоз меёбад ва ғамхорӣ нисбат ба маориф- сармоягузорӣ барои рушди неруи инсонӣ ва ояндаи ободи давлат ва Ватан мебошад» [164 саҳ 210].

Омӯхтани касбу ҳунар дар тамоми давраи ҳаёт барои инсон муҳимму зарурӣ мебошад, ки дар ин раванд дар таълимоти педагогии хеш Ҷомӣ таъкид менамояд:

Дар ҷавонӣ сабӣ кун, гар бехалал хоҳӣ амал,
Мева бе нуқсон бувад, чун аз дарахти навар аст.

Дар андешаҳои педагогии хеш то кадом андоза Ҷомӣ олимона ибрази андеша намудааст. Ў ба насли ҷавон таъкид менамояд, ки ҷавониро беҳуда нагузаронанд, зеро инсон дар ҷавонӣ имконияти ҳама чизро доништа гирифтани ва аз бар кардан дорад. Касбу ҳунаре, ки инсон дар камолоту пиронсолӣ азбар менамояд, чандон самараро босифат дода наметавонад.

Рӯдакӣ дар андешаҳои педагогии хеш тарафдори ба фарзандон омӯзонидани касбу ҳунари авлодию аҷдодӣ мебошад. Аз бе касбу ҳунар ба воя расидани фарзандон ва ба донишу ҳунари авлодӣ пайравӣ накардан афсус меҳӯрад.

Хонандагону донишҷӯён дар асоси таъкиду огоҳуниҳои намоёндагони адабиёти классикии тоҷику форс бояд дарк намоянд, ки ҳунарҳои мардумӣ ва устоҳои ҳунарманд дар тамоми давраи замони сазовори ҳурмату эҳтироми беандозаи халқу давлат буданд. Кори устоӣ ва ҳунармандӣ дар навбати аввал кори бошараф ва ҳунарманд шахсияти хоксор ва илҳомбахши олами

маънавии инсоният мебошад, ки ҳамеша дар ҷустуҷӯи андешаҳои нав қарор гирифта, олами ботинии инсониятро дигаргун сохта, маънавиёту ахлоқро сайқал медиҳанд.

Мутобиқи таълимоти намоёндагони адабиёти классикии тоҷик инсон метавонад бо мол ба фиску факр расида, камбағал гардад, аммо касб, ҳунар ҳеҷ гоҳ шахсро ба камбағалӣ ва муҳтоҷӣ гирифта намегардонад.

Дар ҳаёти ҳаррӯза мо қисман асбобу анҷомҳоро вомехӯрем, ки бо меҳнати дастии устоҳои гулдаст омода карда шуда, бо нафосату зебогӣ ороишу зинат ёфта хонадонро зеб медиҳанд. Ба ин мисол шуда метавонад меҳнати заргарон, маснуотҳои хотиравӣ, ашёҳои рӯзгор, ҷиҳоз ва пӯшоку пойафзол, гилему намад ва сӯзаниҳои гуногун, ки имрӯз ҳам қимату арзиши худро гум накарда, дар ҳаёту рӯзгори мардум васеъ истифода бурда мешаванд.

Тавассути офаринишҳои ҳунармандон ҳаёти мо боз ҳам рангину наҷиб гардида, ҳисси зебопарастиро дар инсон бедор намуда, хоҳ - нохоҳ инсонро ба хушрафторӣ ва хушахлоқӣ ҳидоят менамоянд.

Тамоми намудҳои ҳунарҳои мардумӣ дар худ арзишҳои маънавий-маданӣ, зебопарастӣ- ахлоқиро фаро гирифта, таърихи маданияти миллиро ифода менамоянд.

Дар мамлакати мо яке аз қадимитарин ва маҳсулноктарин шакли ҳунарҳои дастии мардумӣ, шаклҳои гуногуни кандакорӣ дар ҷӯб, гачкорӣ, коркарди санг, устухон, металл, пласмас, сохтани асбобҳои миллии мусиқӣ, қошуқу кафлес, табақ ва дигар маводҳо мебошанд, ки дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ омӯхта мешаванд.

Инкишофи чунин ҳунарҳо: ба монанди ҳалқаҳои раҳакпеч (резба)-и ороишӣ, корҳои кулолгарӣ, ҳунари оҳангарӣ, қолинбофӣ, коркарди санг, маснуотҳои сафолӣ, заргарӣ, андоваи ороишӣ, дӯзандагӣ, сӯзангарӣ ба инкишофи санъати миллий дар таълиму тарбияи насли наврас такони назаррас бахшидааст [76 саҳ 37].

Ҳунарҳои мардумӣ аллакай аз даврони ҳукмронии шоҳ Ҷамшед моҳияти амалии хешро пайдо намуда буданд. Дар ривоятҳо гуфта мешавад, ки тахте ки подшоҳ Ҷамшед менишаст, аз ҷониби устоҳои гулдаст ба таври миллий зебу зинати аҷибе дода шуда буд, ки бо зебогӣ ҳамто надошт.

Аз рӯи сангҳои пайдошуда маълум мегардад, ки тарошидан ва коркарди санг ба миллати тоҷик аз даврони давлатдорӣ Юнониёну Бохтариён, идоракунии Кӯшониён, Сосониён ва Сомониён маълуму машҳур будааст. Сангҳои дар вилояти Фарғона пайдонамудаи археологҳо аз он гувоҳӣ медиҳад, ки аз асрҳои 2-юми пеш аз милод ин санъати коркарди санг ба ин миллати куҳанбунёд маълуму машҳур будааст ва дар даврони истиқлолият аз нав ба он рӯ овардем.

Қасбу ҳунарҳои мардумӣ дар архитектураи дертари даврони Темуриён боз ҳам бештар ривож ёфта, дар даҳлезҳо, дарҳо, деворҳо, қалъаю кушкҳо бо ороишу резбаҳо ифодаи равшани худро ёфтааст.

Дар ороиши қасру қалъаҳои Панҷакент, Ҳулбук, Шаҳристон ва дигар шаҳрҳо аз расми дарахтон, меваҳо, хӯшаҳои ангур, ҳайвоноту парандагон ниҳоят бо санъати баланди меъморӣ истифода бурдаанд, ки дар ин руҳия таълиму тарбия додани насли наврас зарур аст.

Анъанаҳои куҳна ва асрори ҳунари устоҳои ҳунарманд дар давоми бисёр асрҳо аз насл ба насл гузашта, ҳамчун ёдгории таърихӣ дар шакли хотираи иҷтимоӣ боқӣ монда омада истодаанд, ки заруриятро ба эҳё намудан пеш мегузорад. Дар замони мо ҳунарҳои мардумӣ дар асарҳои бадеии ҳунармандон ифода гардида, аз тарафи дигар, ҳамчун омили маданӣ- маишии устоҳои инфиродӣ хизмат менамоянд.

Дар шароити муосир дар асоси дастуру супоришҳои Пешвои миллат баргузор намудани чунин намоишҳо, озмунҳо оид ба дастоварди хонандагон ва гузаронидани чорабиниҳои устод - синф дар тамоми зинаҳои таълим дорои аҳаммияти калони фарҳангӣ мебошад. Баргузор намудани чунин чорабиниҳои фарҳангӣ- ҳунарий ва додани баҳои воқеӣ ба маҳороту малакаи

хонандагону донишҷӯён ҳам дар ноҳия, вилоят, ҷумҳурӣ аз манфиат хоӣ намебошад. Чунин чорабиниҳоро ҳатто дар дохили ҳар як муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ бо иштироки падару модарон гузарондан ниҳоят муфид ва манфиатовар мебошад.

Дар айни замон дар тамоми зинаҳои таълим барои баланд бардоштани сифати омӯзиши касбу ҳунарҳои мардумӣ шароити созгор мавҷуд аст, танҳо дилсӯзӣ лозим аст ҳалос. Ҳунарҳои мардумӣ дар ҳар минтақаи Тоҷикистон хусусиятҳои хоси хешро ноил буда, онро бо тамоми хусусиятҳои дар ҷавонон тарбия намудан зарур аст. Як ҳодиса дар хотирамон ҳаст, ки моҳи март соли 2017 оид ба раванди татбиқи “Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011- 2020” аз литсейи касби техникии Ёвон дидан ба амал овардем.

Хонандагони литсейии мазкур зери роҳбарии устои таълимӣ истеҳсоли Паллаев Ҳ. бо ихтироъкорию навоарӣ сару кор гирифта буданд. Онҳо ҳунарҳои мардумӣ, аз ҷумла бофтани сабадҳои гуногун, сохтани муқаддасоти миллиро аз ҳар гуна маснуот, кафшергарӣ, дӯзандагӣ, дарвозаю катсозӣ, қолинбофӣ, тоқию ҷӯроббофиро ба маърази тамошо гузоштанд.

Инчунин онҳо ихтироъотиҳои хешро, бигузор бачагона бошад, намоиш дода тавонишанд, ки ин ниҳоят хубу дилҷалбкунанда буд. Ғайр аз касбу ҳунарҳои дар муассиса меомӯхтагӣ ҷавонон ҳунарҳои мардумиро аз худ намуда, маҳорат пайдо карда, ояндаи зиндагонӣ ва буҷаи оилавиرو метавонанд тавоно гардонанд. Ин пеш аз ҳама, талаботи бозори ҷаҳонии меҳнат ва муносибати босалоҳият ба таълиму тарбияи насли наврас мебошад.

Тарбия аз таълим муқаддамтар буда, барои рушду нумуи насли ҷавон ва аз бар намудани касбу ҳунар амри зарурӣ мебошад. Тарбия тамоми ҷанбаҳои зиндагии инсонро дар бар мегирад. Тарбияи дурусти маънавӣ- ахлоқӣ барои ба осонӣ аз худ намудани илму маърифат, интиҳоби касбу ҳунар кумак менамояд. Гуфтан зарур аст, ки тамоми асарҳои ҳикояҳои пандомези ниёгон, зиндагонии ибратбахши гузаштагон, китобҳои осмонӣ рисолати пайғамбарон, барои

тарбияи дурусти башарият ва берун баровардан аз вартаи ҷаҳолату нодонӣ ва интиҳоби роҳи пурнуру босаодат кумак хоҳад намуд.

Аз таърихи гузашта дар давраҳои гуногун бармеояд, ки педагогҳои пешқадам ва мутафаккирони намоён барои рушди маънавӣ- ахлоқии насли ҷавон бисёр андешаҳои самарабахши педагогӣ пешниҳод намудаанд: аз ҷумла, В.И.Ленин таълимӣ метод, ки ҳангоми бунёди ҷамъияти сотсиалистӣ ва маданияти он аз таҷрибае, ки инсоният ба даст овардааст, сарфи назар намекунад, балки аз ин таҷриба ҳама ҷиҳатҳои қимматбаҳо ва ғоиданокашро истифода намуда, ҷиҳатҳои бади онро мебарояд [74 саҳ 36].

Бо ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ғайрияти ҷавонон миёни аҳли ҷомеа торафт ғайр гардида, онҳо дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ фарҳангии мамлакат иштироки ғайрӣ доранд. Тарбия ва таълими дурусти наврасону ҷавонон яке аз самтҳои афзалиятнок ва муҳими Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даври соҳибистиқлолии кишвар буда, дар ин ҷода ҳуҷҷату санадҳои муҳим, аз қабили Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” (соли 1994), “Консепсияи мактаби миллии Тоҷикистон” (соли 1995), Низомномаи намунавӣ муассисаи таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1996), Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1996), Қонун “Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд” (соли 2011) самарҳои неқ дар беҳдошти тарбияи наврасону ҷавонон ба бор овард.

Барои соҳибкасб намудани ҷавонон мавқеи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ муассир буда, ҷавононе, ки маълумоти миёнаи касбӣ доранд, имконияти идомаи таҳсилро дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мувофиқи ихтисос пайдо менамоянд. Азнавсозии муассисаҳои таълимӣ дар мамлакат талаб менамояд, ки сифат ва самарҳои корҳои касбомӯзии писарону духтарон боз ҳам баланд бардошта шавад.

Соатҳои тарбиявӣ ва машғулиятҳои беруназаудиторӣ ва ҷорабинҳои фарҳангӣ се вазифаи асосиро иҷро менамоянд:

- вазифаи маърифатии соати тарбиявӣ аз он иборат аст, ки донишҷӯёро аз он фанҳое, ки дар барномаҳои таълимӣ пешбинӣ нашудаанд, ба монанди ахлоқ (этика), зебопарастӣ (эстетика), равоншиносӣ (психология) донишашонро васеъ менамояд.

-вазифаи дигари дарсҳои тарбиявӣ самтҳои муносибатҳои муайяни донишҷӯёро ба дониستاني асрори олами атроф тарбия менамояд. Агар вазифаи маърифатӣ азбар намудани дониши бештар дар бораи асрори ҳастӣ бошад, пас самтҳои барои дунё ва ҳодисаҳои он доштани иқтидору тавоноии баҳо дода тавонистани донишҷӯён мебошад.

- вазифаи сеюм – ҳидоят мебошад, ки он барои муошират дар ҳаёти воқеии донишҷӯён ёрӣ мерасонад. Ҳамзамон соати тарбиявӣ метавонад ҷаҳонбинӣ ва шахсияти донишҷӯёро ташаккул диҳад.

Тарбияи маънавӣ - ахлоқии донишҷӯён дар сурате самарабахш мегардад, ки агар тарбия бо қонунҳои рушди он мувофиқат намояд. Рушди маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён, пеш аз ҳама, аз тағйироти сифатӣ дар фаъолияти психикӣ, дар пайдоиш ва ташаккули сифатҳои нави шахсият, дар зоҳирҳои онҳо, дар таҷриба, дар мустаҳкамӣ устувор намудани рафтори маънавӣ - ахлоқӣ ифода меёбад.

Тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавонону наврасон аз фаъолияти муттамарказӣ омӯзгорон, донишҷӯён ва мақомоти худидоракунии онҳо, волидайн, аҳли ҷомеаи ҷомеаи сомон дода мешавад. Дар ин маврид К. Д. Ушинский таъкид менамояд: “Агар мақсади илми педагогика инсони ҳаматарафаро тарбия намудан бошад, пас бояд, ки ўро ҳаматарафа мавриди омӯзиш қарор диҳад” [156 саҳ 274].

Омӯхтани донишҷӯён аз тарафи сарпарастии гурӯҳ аз рӯзи аввал, ҳафтаи аввали омаданашон ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд оғоз гардад. Зеро ин давраро даврони одаткунӣ ба ҳаёти донишҷӯӣ меноманд ва дар ин давра хислату рафторҳои донишҷӯён ва тарзи корбарӣ бо онҳо ошкор карда

мешавад. Дар давраи омӯхтани донишҷӯ аз методҳои гуногун: таҳлили ҳуҷҷатҳо, суҳбати инфиродӣ, мушоҳида, анкета истифода бурдан зарур аст.

Чунин мушоҳида ва омӯзиш ба сарпарастии гурӯҳ имкон медиҳад, ки шахсияти донишҷӯёро муайян намуда, методҳои корро бо онҳо интихоб намуда, номзадҳои арзандаро ба мақомоти худидораи донишҷӯён интихоб намояд [72 саҳ 12].

Набояд фаромӯш кард, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар баробари писарон духтарон низ таҳсили илм ва омӯзиши касбу ҳунар менамоянд ва ҳамин таҳсили якҷояи писарону духтарон то як андоза ба маънавиёту ахлоқ таъсир дошта метавонад. Дар ин маврид рушди маънавӣ-ахлоқии онҳоро ба инобат гирифта духтарони фаъолу аълохонро ба мақомоти худидоракунӣ пешниҳод намудан зарур аст, то донишҷӯёни гурӯҳ ташаккули шахсиятӣ ёбанд. Ин методе, ки Х. Ширер оид ба тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ дар ташаккули сифатҳои шахсиятӣ пешниҳод намудааст, ҷолиби диққат мебошад [149 саҳ 195].

Методикаи банақшагирии рушди маънавӣ- ахлоқии шахсиятро ба се давра тақсим кардан мумкин аст: якум – коркарди афкори педагогӣ, яъне давраи қаблӣ, ибтидоии ташкили кори мақсаднок; дуюм- роҳбарии бевосита ба рушди шахсият тавассути корҳои тарбиявӣ ва беруназсинфӣ; сеюм – муайян сохтани натиҷаҳои бадастовардашуда.

Моҳияти аввалиндараҷаро дар кори тарбиявӣ, беруназаудиторӣ сифати идеявӣ ахлоқи ташкил медиҳад, ки бояд хониши шахсӣ ва коллективиро ба назар гирад. Объекти асосии таҳқиқоти сарпарастии гурӯҳ шахсият ва коллективи гурӯҳ мебошад. Омӯхтани қимати интихоб, одатҳо, муносибатҳои воқеии донишҷӯён, махсусан дар интихоби касб, хониш, меҳнат, корҳои умумӣ муҳим мебошад.

Омӯзгор барои муайян намудани шахсияти донишҷӯён, ба донишҷӯён супоришҳои муваққатӣ медиҳад ва онро дар амал месанҷад. Хусусиятҳои ақлӣ, маҳорати ташкилотчигӣ, ростқавлӣ, ҳушахлоқӣ, таҳаммулпазирӣ бо сабру

тоқатии онҳоро оҳиста – оҳиста ошкор намуда, нуқсону камбудиҳои мавҷудан онҳоро ошкор намуда, тарзи муносибатро муайян менамояд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳангоми таҳлили гурӯҳҳои академӣ диққатро асосан ба фаъолияти мақомоти худидоракунии муассиса дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон равона намудан зарур аст.

Барои дарсҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторию чорабиниҳои фарҳангии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ маводҳои интихоб карда шаванд, ки дорои мазмуни баланди маънавӣ- ахлоқӣ бошанд. Дар ин раванд К. Д. Ушинский қайд менамояд: “Тарбия бе малакаю одат, ин ба биное шабоҳат дорад, ки дар болои рег сохта шудааст” [156 саҳ 247].

Дар ҳикмати халқ оварда мешавад, ки ба як ҷавон чил ҳунар кам аст, адбатга дуруст аст, аммо дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ҷавонписару ҷавондухтарон ҳеҷ набошад, ду, се, панҷ ҳунар дошта бошанд, ин боиси пойдор будани оила ва рӯзгори ҷавонон мебошад, ки Фирдавсии Тӯсӣ фармудааст:

Туро бо ҳунар гавҳар асту хирад,
Равонат ҳаме аз ту ромиш барад.

Дар таълимоти педагогии Фирдавсӣ таъкид карда мешавад, ки инсон бояд табиати ҷӯяндагӣ дошта бошад. Дар ин раванд Нуриддин Абдурахмони Ҷомӣ низ ба насли наврас таъкид менамояд:

Қонёи нашавӣ ба ҳар чӣ ёбӣ,
Аз хуб ба хубтар шитобӣ.

Махсусан ин гуфтаи Абдурахмони Ҷомӣ ба духтарон дахл дорад, ки бо як ёд гирифтани об пошию хонарӯбӣ қонёи нашаванд, балки пухтупаз, шустушӯ, дӯхтан, буриданро аз худ карда, ба илму дониш ва касбу кор низ машғул шаванд. [76 саҳ 154].

Дар андешаҳои педагогии Саъдии Шерозӣ танбалӣ ва нафспарварӣ маломат карда мешавад ва таъкид менамояд:

*Мардон ба сажю ранҷ ба ҷое расидаанд,
Ту беҳунар кучо расӣ аз нафспарварӣ.*

Саъдӣ таъкид менамояд, ки марду занҳо бо ранчу машаққат ба ҷое мерасанд. Дар ҳолате агар сабру тоқат дошта бошанд, лекин агар ғуломи нафс, хӯру хоб бошанд, ба ягон дастовард ноил гардида наметавонанд. Худи ин гуфтаҳо сар то по барои ҷавондухтарон дорои арзишҳои маънавӣ- ахлоқӣ мебошанд, ки тавассути корҳои беруназаудиторӣ дода мешаванд.

Дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ вобаста ба занон андешаи ҷолибе пешниҳод гардидааст:

Занонро бас аст ҳамин як ҳунар,

Ки шинанду зоянд шерони нар.

Албатта, ин андешаи Фирдавсӣ ба замони ӯ мувофиқ буд, аммо дар шароити муосир, ки дар ҷамъият тақсимои васеи меҳнат рӯй додааст, вазифаю уҳдадорӣҳои зан васеъ гардидаанд. Зеро дар гардани зан ғайр аз зоидан рисолати модарӣ, занӣ, соҳибхонагӣ, маърифатнокӣ, маданияту фарҳанги баланд доштан ва вазифаҳои давлатию ҷамъиятиро иҷро намудан меистад.

Шайх Саъдӣ меорад, ки арабиро дидам, ки писареро ҳамегуфт: «Туро пурсон хоҳанд шуд, ки амалат чист, нагӯянд падарат кист?». Ин маънои онро дорад, ки ҳар як инсон фарзандро бояд насихат диҳад, ки бо мартабаю мавқеи падарон саргарм нашуда, заҳмат кашида касбу коре омӯзад. Зеро падару модар ҳамеша дар мансабу вазифа буда наметавонанд ва мувофиқи қонуни диалектикӣ ҳама чиз дар ивазшавӣ ва инкор қарор мегиранд [58 саҳ 213].

Дар корҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ, дар нишастҳои бадеӣ ва маърифатӣ ба донишҷӯён таъкид намудан зарур аст: «Ҳакиме писарону духтаронашро панд медиҳад, ки ҷонони падар ҳунар омӯзад, ки мулку давлати дунё эътимод надорад ва симу зар дар маҳаллаи хатар аст, ё дузд ба як бор бибарад, ё хоҷа ба тафориқ бихӯрад. Аммо ҳунар чашмаи зоянда ва давлати поянда аст». Дар атрофи ин гуфтаҳо чандин корҳои тарбиявиро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ анҷом додан мумкин аст, ки муҳаббати ҷавонон ба касбу ҳунар ва муҳиммияти он дар шароити муосир кушода шавад.

Шайх Саъдӣ дар андешаҳои педагогии хеш ба давлату давлатдорон таъкид менамояд, ки касбу ҳунарро дар мамлакат ривоч диҳанд ва ба қадри илму ҳунар бирасанд, зеро аз ҳунаrmандӣ «мамлакатро ҷамол биафзояд», ки мисоли равшани он ин мисраъҳоянд:

Доно ба ҳар диёр азизу мукаррам аст,

Лаънат бар он диёр, ки нодон бувад азиз [147 саҳ 49].

Имрӯз мо аз он ифтихор дорем, ки дар Тоҷикистон барои омӯхтани касбу ҳунар тамоми шароитҳо фароҳам оварда шудаанд ва ҳусну ҷамоли Тоҷикистон дар навшавӣ ва зебошавӣ қарор гирифтааст. Дар ин ҷо дар дарсҳои тарбиявӣ ва корҳои беруназсинфӣ ба донишҷӯён фаҳмонидан зарур аст, ки агар шумо фаҳмед, ки ҷоҳилӣ нишонаи бадбахтии шумост, чаро мегузored, ки он аз болои ақлу тавоноии шумо ғалаба кунаду шуморо бадбахт гардонад. Ҳунарро омӯzed, домони амали ҳалолро бар гиред ва бо ҳамин коҳилӣ аз ҷисми шумо дур мегардад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ донишҷӯён, баҳусус духтаронро дар руҳияи муомилаю муросо, ширинзабонию хушгуфторӣ бояд тарбия намуд, ки яке аз омилҳои пайдории оила мебошад. Дар ашъори Ҳофизи Шерозӣ омадааст: «бо дӯстон мурувват, бо душманон мадоро», ки моҳияти баланди педагогӣ- психологиро доро мебошад.

Мавриди таҳқиқ қарор додани ҷанбаҳои тарбияи ахлоқӣ ва таъмини рушди камолоти маънавии насли имрӯзаро бидуни афкори пурғановати педагогии ниёгон ва ин ё он мутафаккир тасаввур кардан ғайриимкон мебошад. Омӯзиши афкори бузургони Шарқ, баҳусус, ҷанбаҳои тарбиявӣ ва истифодаи анъана, расму оини ниёгон танҳо тавассути дарсҳои назариявӣ номумкин мебошад. Барои васеътар фаро гирифтани ин ҳазинаи қиматбаҳо дарсҳои тарбиявӣ, ҷорабиниҳои муассиса, корҳои беруназсинфиро ба он равона намудан зарур аст.

Бояд зикр намуд, ки барои расонидани таъсири маънавӣ ба ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ махфилҳои фаннӣ,

шабнишиниҳои саволу ҷавоб, семинару конференсияҳоро ҷоннок намудан зарур аст ва китоби дахлдорро барои хониши мустақилона бештар бояд тавсия намуд.

Дар ин робита, бояд зикр намуд, ки таҳкурсии бунёди тарбия, бахусус тарбияи омӯхтани касбу ҳунар аз айёме, ки инсон ба шинохтани хеш оғоз менамояд, сар шуда, то охири умр давом мекунад. Воқеан тарбия аз замоне, ки инсон худро ҳамчун мавҷудоти иҷтимоӣ шинохтааст, шуруъ гардида, то имрӯз роҳу равиши тулониро сипарӣ кардааст. Масалан, осори бузургтарини мардуми ориёинаҳд, ки масоили тарбиявию ахлоқиро дар бар мегиранд ва ҳар банди он аз андешаҳои тарбиявӣ таркиб ёфтааст, то имрӯз қиммати худро гум накарда, ҳамчун сарчашмаи асосӣ барои тадқиқоти тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ пазируфта мешаванд. Ба ин осори пурарзиш така намуда, шоирону нависандагон низ назари худро дар бораи беҳтарин ҷанбаҳои тарбияи инсон дар ашъорашон ҷой додаанд.

Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ аз зумраи чунин мутафаккиронест, ки бо осори пурарзиши хеш дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии на танҳо тоҷикон, балки аҳли башар нақши босазо гузоштааст. Ин мутафаккири бузург аз вассофони ахлоқи ҳамидаи инсонӣ пазируфта шуда, саҳми ӯ дар тарбияи камолоти маънавии инсон дар ҳеҷ давраи замон фаромӯш нахоҳад шуд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ, ки ҳамаи минтақаҳои олам, аз ҷумла Тоҷикистонро фаро гирифтааст, таваҷҷуҳ зоҳир намудан ба ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳҳои рушди ҳувияти миллӣ ва эҳёи сифатҳои ахлоқию башардӯстӣ бештар масъалаи рӯз гардидааст.

Мактаби Мавлоно яке аз чунин макотиби бузургест, ки барои баланд бардоштани мавқеи инсон дар ҷомеа заминагузор пазируфта шуда, чун ахтари тобандае дар самои фароҳи илму фарҳанги асри миёна асрҳои минбаъда низ равшанӣ меандозад. Осори гаронмояи Мавлоно ганҷинаи нотақрорест дар тамоми адабиёти илму фарҳанги мамолики Машриқу Мағриб ва андешаҳои тарбиявиаш роҳнамои ҳар як инсони комил дар ҳама давраи замон доништа

мешавад. Аз ин рӯ, муайян сохтани таъсироти афкори Чалолиддини Балхӣ дар илму фалсафа чи дар замони куҳан ва чи дар замони нав барои бартараф сохтани камбудиҳои тарбиявӣ аҳаммияти беандоза бузурге дорад [62 саҳ 211].

Яке аз бузургтарин ва арзишмандтарин осори Мавлоно ки мавриди таҳқиқи ҳазорон мавлавишиносон қарор гирифтааст, ин «Маснавии маънавӣ»-и ӯ мебошад, ки ҳамчун хазинаи маънавиёту ахлоқ шинохта шудааст. Воқеан, ҳамаи халқиятҳо дорандаи фарҳангу маданияти худ буда, қиссаҳо ва ҳикояҳои дорои мазмуни маънавӣ- ахлоқӣ доранд. Ҳикоя як жанри адабиест, ки шоир ё нависанда онро бо мақсади муайяне иншо менамояд, ки кӯдак, навҷавонон, ҷавонон ва ҳатто калонсолон аз шунидани он лаззат бурда, хулосаи зарурӣ мебароранд.

Ҳар як ҳикоя, қисса вобаста ба синну сол эҷод гардида, ба дили хонанда ҳавою ҳаваси пайравӣ ва тақлидро бедор менамояд. Аз давраҳои қадим мардум ба қиссагӯйию қиссахонӣ шавқи беандоза доштанд ва таваҷҷуҳ ба он ба ҳадде зиёд буд, ки муҳтавои ҳар асари ҳунарий ба далели огоҳӣ аз қудрату бузургии инсон ҳикоя менамуд.

Гарчанде ки бештар ҳикоя ба жанрҳои асотирӣ дохил шавад ҳам, аммо баъзе паҳлуҳои он ба рӯзгори инсон вобастагӣ дорад. Ҳикоя бештар бо санъати ташбеҳ офарида мешавад, вале дар осори Чалолиддини Балхӣ, бахусус , дар «Маснавии Маънавӣ» шахсиятҳои ҳастанд, ки инсонро аз ҳар ҷиҳат қудрату тавоноии тарбия қардан дорад.

Аз ҷиҳати дигар, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба ҷавондухтарон тавсия додани ҳикояҳо аз «Маснавии маънавӣ» барои хониши мустақилона ниҳоят муҳим мебошад. Зеро ҳикоя баёнгари ҳолатҳои инсонӣ буда, робитаи байни як ҷомеа ё гурӯҳи инсонҳоро, ки аз нигоҳи миллату фарҳанг гуногунанд, дар қолаби образҳо, рамзҳо ва қаҳрамонони ҳаракатҳои иҷтимоӣ ба ҳам тавъам месозанд:

Ба андешаи мо таҳқиқгарон, наврасону ҷавонон ҳамеша аз дунболи намунаҳои ҳастанд, ки дар осори ниёгон меҷӯянд, меёбанд ва ба он баробар

гаштан меҳоханд. Ҷавонписарону духтарон дар зерӣ таъсири мероси ниёгон зиндагии худро ба кулӣ тағйир дода, аз пайи бартараф намудани камбудии ҳеш мегарданд. Дар ҳамин ҳолат ҳикояҳои «Маснавии маънавӣ» метавонад ҷаҳони маънавии хонандаро тағйир диҳад. Образҳои офаридаи шоир метавонанд устои зиндагии насли наврас гарданд.

Дар ҳикояҳои «Маснавии маънавӣ» ду шоҳи ба ҳам зид, яъне хуб ва бад ё ба ибораи дигар, мусбату манфӣ ба сурати хубӣ ва бадӣ амали инсонӣ метавонанд ҷилвагар гарданд. Аз ҳамин ҷост, ки хонанда, донишҷӯ хубӣ ба бадӣ ҳешро дар он ба мисли оина мебинад ва аз пайи ислоҳ гашта, тарбия меёбад [58 саҳ 134].

Дар ҳар як ҳикоя образҳои гуногун офарида мешаванд ва ҳар як ҳикоя метавонад дар қорҳои берунасинфӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар як самти тарбияи донишҷӯён замина гузорад. Ҳикоя ифшокунандаи ниёзи насли наврас буда, метавонад неруи вайро аз мушкилот ё бадбахтиҳо эмин нигоҳ дорад.

Ба андешаи мо, ҳар як муҳаққиқ дар баробари таҳқиқоти ҳеш яке аз муҳимтарин ва пурарзиштарин ҷанбаи осори ниёгонро ошкор месозад ва аз он паҳлуҳои муҳимтаринро дар бораи муҳимияти касбу ҳунар дар рӯзгори зиндагии насли наврас мавриди истифода қарор медиҳад .

Орифи бузург бо истифодаи рамзу киноя дар ҳикояҳои ба монанди «Подшоҳ ва канизак», «Дидорбинии марди кар аз ҳамсои бемораш», «Луқмони ҳақим ва ғуломон», «Марди суфӣ ва ходими хонақоҳ» ва ғайраҳо масъалаи ахлоқро орифона баён намуда, ҳар яки онҳо дар таълиму тарбияи инсон нақши созгоре доранд.

Муҳтавои қиссаҳои «Маснавии маънавӣ» андешарониро кӯтоҳ намуда, зуд ба ҷанбаи тарбиявӣ ахлоқӣ гузаштан мебошад. Гарчанде баъзе аз ҳикояҳои «Маснавӣ» маънои ирфонӣ доранд, лекин дар умқи маънои ирфон низ ахлоқи ҳақидаи инсонӣ ниҳон аст. Андешаҳои педагогӣ ва фалсафии Мавлоно,

саршори суханони орифона ва тарбиявӣ буда, барои тарбияи ахлоқӣ, меҳнатӣ, башардӯстию касбдорӣ, ҳунармандию моҳирӣ воситаи хубе хоҳанд буд.

Ҳикояҳои «Луқмон ва ғулом», «Марди баққол ва тутӣ» ифодакунандаи маънавият ва ахлоқи ҳамидаи инсонӣ буда, шоир ҳаёти воқеии мардумро, ки бо чашми худ дида буд, ба воситаи ҳикояҳояш ифода намуда, кӯшиш ба ҳарч додааст, ки халқ осудаву ором зиндагӣ намояд, одамон якдигарро дӯст доранд ва аз инсон буданашон ифтихор намоянд.

Дар андешаҳои педагогии Абдурахмони Ҷомӣ ва Мавлонои Балхӣ адолат ҳамчун муносибати хайрхоҳона ва накукорона эътироф гардида, аз рӯйи ҳақиқат ва масъулияти имониву вичдонӣ рафтор кардани шахсро нисбат ба одамон, ҷомеа, муҳити атроф, ҳаводису воқеоти табиат муҳим мешуморанд. Дар андешаҳои педагогии Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ «кӯшиши беҳуда- беҳ аз хуфтагӣ » доништа мешавад, ки дар андешаҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Сайидо ва дигар бузургон ҷойгаҳи хосса дорад. Тавре Мавлоно мефармояд:

Даст додаст Худо, коре бикун,

Мақсабӣ кун, ёре ёрӣ бикун.

Андарин раҳ метарошу мехарош,

То дами охир даме фориғ набош.

Ин гуфтаҳоро мефаҳмед «даст доред, коре бикунед, то дами охири ҳаёт хӯрдан зарур аст, баҳри пайдо намудани ризқ фориғ набошед, ҷунбед ва донед, ки барои ҷунбидану ризқ пайдо намудан омили беҳтарин касбу кор мебошад». Дар доираи ин гуфтаҳо чандин корҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ баргузор намуда, ба донишҷӯён таъсири маънавӣ- ахлоқӣ расонидан мумкин аст.

Дар бораи касбу ҳунар ва аҳамияту муҳиммияти он барои инсон Сайидо мегӯяд:

Сайидо аҳли ҳунар иззати дигар дорад,

Нарасада оҳуи ваҳшӣ ба ғизоли хутанӣ.

Дар ин росто Сайидо таъкид менамояд, ки иззату эҳтироми инсон аз касбу ҳунар мебошад. Ҳатто рӯзӣ насиби кас ба нишастан намешавад,

истироҳат кардан, касбу ҳунар наомӯхтан, инсонро соҳибризқ намегардонад. Дар таълимоти педагогии хеш Сайидо баҳри ба даст овардани ризқу рӯзӣ инсонро зарур медонад, ки монанди осиеб ҳамеша дар ҷунбиш бошад [58 саҳ 162].

Дар таълимоти педагогии Муҳаммад Ҳиҷозӣ ишора мегардад, ки инсон бояд ба касбу ҳунар ошиқ бошад. Дар зери мафҳуми ошиқ ӯ дилбастагиро дар назар дорад, ки ниҳоят ба ҷойи нишонрас ишора гардидааст. Муҳаммад Ҳиҷозӣ мегӯяд: «Ҳунарманде, ки ошиқ набошад, чароғе аст, ки бе равшан месӯзад». Аз дасти ҳунарманди ошиқ асбобу анҷом ва чизу чораҳое мебароянд, ки зебо, дилкаш ва дорои хусну тароватанд. Ҳунармандон ба ду чиз эҳтиёҷ доранд: ба озоӣ ва муҳаббат, касе набояд ба озоии интиҳоби ӯ даҳлат намояд, ё муҳаббати ӯро аз касби интиҳобнамудааш хунук намудан хоҳад. Агар беҳунарон дар пайи хезонидани фитнаю нотинҷӣ бошанд, ҳунарманд ҳамеша аз пайи эҷод ва хизмати софдилона ба мардум мебошанд [58 саҳ 64].

То солҳои 30-юми қарни гузашта касбу ҳунарҳои аҷдодӣ ниҳоят равнақ ёфта буд, аммо намедонем бо кадом сабабе ба фаромӯшӣ рафт. Дар шароити муосир пас аз соҳибистиқлол гардидани Тоҷикистон, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зери роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин самт диққати хосса зоҳир намуданд.

Дар ёддоштҳои Мирзо Турсунзода то чӣ андоза касбу ҳунар дар деҳоти мо ривож дошт, оварда шудааст. Ӯ мегӯяд: «Деҳаи мо аз қадим бо ҳунармандони гулдасти худ шуҳрат дошт. Дар деҳаи мо кирмакпарварӣ, чармгарӣ, кулолгарӣ равнақ ёфта буд. Бофандагон матоъҳои рангоранг, шохивориҳои ҳисорӣ тайёр мекарданд, ки берун аз ҳудуди аморати Бухоро овоза пайдо карда буд. Маснуоти кулолии Қаратоғ дар Бухоро, Самарқанд харидорони зиёде дошт ва ҳатто дар бозорҳои Ҳиндустон ба савдо мерафтанд» [58 саҳ 144].

Мирзо Турсунзода дар андешаҳои педагогии хеш ба тамоми касбу ҳунар ба монанди Л.Н.Толстой як хел арҷгузорӣ менамуд. Дар андешаи ӯ ҳунарманд хоҳ косиб бошад, хоҳ куҳнадӯз, хоҳ гилкору, чармгар, кирмакпарвару кулолгар, ҳеҷ гоҳ баҳри ноне обрӯяшро намерезад. Тавассути ҳунар нонашро дар ҷое набошад, меёбад. Ба донишҷӯён дар раванди дарсҳои тарбиявӣ ва корҳои беруназаудиторӣ фаҳмонидан зарур аст, ки шахси беҳунар, агар султон бошад ҳам, дар муҳити номусоид, муҳтоҷӣ мекашад, гурусна мемонад.

Ин андешаҳоро Шайх Саъдӣ низ дар чунин шакл тасдиқ менамояд:

Гар ба ғарибӣ равад аз шаҳри хеш,

Сахтӣву меҳнат набарад тинадӯз.

В-ар харобӣ ғитад дар мамлакат,

Гурусна хуспад малики Нимрӯз [147 сах 94].

Агар ҳунарманд аз ҷойи зисти хеш берун раваду ҳеҷ набошад ҳунари куҳнадӯзӣ дошта бошад, ба меҳнату сахтӣ гирифтор намегардад. Мо шахсиятҳоро медонем, ки дар замони Шуравӣ дар Тошканд, Москва, Ленинград таҳсил намуда, соҳиби ҳунарҳои зебо гардиданд, ки Тоҷикистон ба он касбу ҳунарҳо эҳтиёҷ дорад. Лекин баъди гузаштани на чандон вақти тулонӣ аз касбу ҳунар берун гардида, ба бозор рӯ оварданд. Маълум мешавад, ки онҳо муҳаббати самимӣ надоштанд.

Дар андешаҳои педагогии хеш Муҳаммади Ҳиҷозӣ оид ба тарбияи касбу ҳунар қайд менамояд:

Бе азми дурусту саъйи комил,

Касро нашавад мурод ҳосил.

Дар ҳақиқат, Муҳаммади Ҳиҷозӣ дуруст мегӯяд, дар раванди корҳои озмоишӣ ва саволномаҳо дар муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ ошкор мегардад, ки аксарияти донишҷӯён мақсаду муҳтавои касб, ихтисосе, ки вориди онанд, намефаҳманд. Оянда кӣ шудан ва кадом вазифаҳоро иҷро намуданашонро намедонанд. Ба касбу кор кӯр-кӯрона дохил шудаанд ва ба он майлу хоҳиш надоранд. Сабаби асосии дар зиндагӣ мурод

ҳосил карда натавониستاني онҳо дар он мебошад, ки бе азми дурусту саъю кӯшиш ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дохил шудаанд ва худомӯзию базаи таҷрибаомӯзӣ мавҷуд нест, ки майлу хоҳиши онҳо беш гардад.

Дар раванди дарсҳои тарбиявӣ ва чорабиниҳои беруназсинфӣ ба донишҷӯён мақсаду муҳтавои зиндагиро фаҳмонидан зарур аст. Онҳо бояд фаҳманд, ки мақсади зиндагӣ аз хӯрдану хоб рафтан иборат нест. Агар мақсади зиндагӣ хӯрдану маишат кардан бошад, ин бадбахтист. Лекин агар хӯрдан бо мақсади зистану манфиат овардан бошад, ин айни муддаост [72 саҳ 64].

Ин андеша аз ҷониби дигар дар таълимоти Умари Хайём ҷойи асосиро ишғол менамояд, ки фармудааст:

Як қатраи об буд, бо дарё шуд,

Як зарраи хок бо замин якто шуд.

Омад шудани ту андарин олам чист?

Омад магасе надидау напайдо шуд [86 саҳ 21].

Дар ин мисраъҳо Хайём саволеро мегузорад, ки ҳар як инсонро ба андеша водор менамояд. Донишҷӯён дар зерин таъсири ин савол маҷбур мешаванд, андеша намоянд, ки сабаби омадшавии онҳо дар ин олам чист? Зеро омадану рафтани баъзе ҷавонон ба омадурафти магас шабоҳат дорад. Онҳо бо мақсади ба неъматии тайёри дунё часпидан, аз он истифода бурдан меоянду дар олам аз худ ягон нишони хуб боқӣ намегузоранд.

Як андешаи баланди тарбиявӣ, ташвиқи касбу ҳунар, покию покизагӣ дар эҷодиёти А. Лоҳутӣ мушоҳида карда мешавад, ки донишҷӯёнро дар руҳияи баланди ахлоқӣ тарбия намудан мумкин аст:

Бе заҳмату кор нон намебояд хӯрд,

Як луқма ба ройгон намебояд хӯрд.

Ноне, ки бувад ҳосили ранҷи дигарон,

Гар ҷон биравад, аз он намебояд хӯрд.

Лоҳутии оташбаён дар ин чор мисраъ тамоми рисолати инсониро тавонистаст ба андешаи пешқадами педагогӣ кашад. Тавассути ин мисраъҳо насли наврас ба шинохти ҳалолу ҳаром, савобу носавоб ворид мегардад. Мефаҳмад, ки аз ранҷи меҳнати касе суйистеъмол кардан сифати бади инсонист. Тавассути баёни ин мисраъҳо ва таҳлили он ва муқобилгузори бо ҳаёти имрӯза насли наврас дар руҳияи меҳнатдӯстӣ, қадр кардани нону неъмат, ҳалол зистан, қаллобию фиребгарӣ накардан тарбия меёбанд.

Дар раванди корҳои тарбиявӣ, беруназсинфӣ ва чорабиниҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ кореро анҷом додан зарур аст, ки насли наврас аз ҷумла, духтарон ба китобхонӣ ҳавасманд гарданду хоҳиш пайдо намоянд. Дар раванди чорабиниҳои беруназсинфӣ ба донишҷӯён супориш дода мешавад, ки ин чаҳор мисраъро шарҳу эзоҳ диҳанд:

Зиндагиро аз ҳисоби рӯзгор омӯхтам,

Ишқи меҳнатро зи авҷи касбу кор омӯхтам.

Дар ҷаҳони хоксорӣ ёфтам қадри баланд,

Сархамиро аз дарахти мевадор омӯхтам [45 саҳ 176].

Рӯзгору зиндагии ҳаррӯза мактабест, ки насли наврас дар заминаи он тарбия меёбад, меҳнат карда аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмонӣ обутоб меёбад. Инсон танҳо тавассути хоксорӣ қадру қиматаш афзуда, сархамию сабуриро ба насли наврас пурбории дарахти мевадор меомӯзад.

Дар ин росто Лоиқ Шералӣ низ таъкид менамояд, ки “Зиндагӣ, гар устои мо туй, бе парда гӯй, аз чӣ шогирдони як мактаб ҳама оқил нашуданд?” Пардари аз чашми донишҷӯён бардоштан зарур аст, то фаҳманд, ки сабаби соҳибкасб нагардидани онҳо чист. Дар шароити муосир ҷамъият ба кадом касбу ҳунаро бештар талабот дорад, бояд аз ҷониби донишҷӯён бошуурона дарк карда шавад. Вақте инро бошуурона дарк намуданд, маълум мегардад, ки онҳо ба фаҳмидани талаботи ҷамъият оғоз кардаанд ва зиндагӣ ва талаботи он ба устоде табдил ёфтааст, ки моро роҳнамоӣ менамояд.

2.3. Корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ оид ба тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавассути корҳои беруназсинфӣ

Қисми муҳимтарини кори диссертационии моро баҳри муайян намудани ҳолати маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ- корҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ бо роҳи мушоҳида ва озмоишҳои педагогӣ ошкор месозад. Ба ҳеҷ кас пӯшида нест, ки дар шароити муосир дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари писарон духтарон низ таҳсили илм ва касб менамоянд.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо мушоҳидаҳо собит менамояд, ки маънавиёт ва ахлоқи насли наврас торафт ба косташавӣ рӯ ба рӯ гардида истодааст. Бояд қайд намуд, ки насли наврас ва ҷавони Тоҷикистон захираи бебаҳои стратегияи миллат маҳсуб меёбанд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, мактабу маорифро муваззаф менамояд, ки маънавиёт ва ахлоқи ҷавононро аз косташавӣ пешгирӣ намоянд ва барои ташаккули он тамоми тадбирҳои заруриро андешанд.

Махсусан, солим нигоҳ доштани менталитети миллат аз зан, модар, духтарон саҳт вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ, дар тамоми зинаҳои таҳсилот, махсусан дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ дар корҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ бештар ба мероси педагогии ниёгон рӯ оварда, пеши роҳи косташавии маънавиёт ва ахлоқи ҷавондухтарон, ҳамроҳшавии онҳо ба гурӯҳҳои экстремистӣ, террористӣ ва ҷангиёни Арабистону Афғонистон бояд гирифта шавад.

Агар дигархелтар карда гӯем, ҷавонон ва наврасон на танҳо нақши объектро ба ҷо меоранд, балки онҳо субъект низ мебошанд. Онҳо меросхӯрони маданияти баланди халқи тоҷик мебошанд, ки онро нигоҳ дошта, ғани гардонида, ба наслҳои оянда мерос мегузоранд. Аз ин рӯ, ояндаи

кадом давлате набошад, ҳокимияте набошад, аз шахрвандони обутобёфта ва фаъол вобастагии канданашаванда дорад.

Дар мероси педагогии Сайидои Насафӣ ба синну соли ҷавонӣ нигоҳ карда таъкид карда мешавад:

Дар оғози ҷавонӣ тавба иқболи дигар дорад,

Насими файз дар бўстон ба вақти бомдод ояд.

Сайидо дар ин гуфтаҳои хеш диққати асосиро ба оғози ҷавонӣ, даст задан ба корҳои нек ҷалб менамояд. Агар аз ҷавонию наврасӣ тавонем инсонро ба корҳои рости беолоиш одат кунем, ояндаи ҷавонон равшану бе олоиш мегардад. Ё ба ҷавонон таъкид менамояд, ки тамоми бурду боҳти инсон аз ҷавонӣ вобаста мебошад ва файзу баракати бўстон ҳам аз бомдод маншаъ мегирад. Вақти бомдод ҳам ифодакунандаи ҷавонӣ мебошад, ки онро инсон набояд бесамар нагузаронад, аз ҳар лаҳзаи он агар инсон пурсамар истифода барад, ба ҳама мақсадҳояш мушарраф мегардад. Ин ду мисраи ташвиқкунандаи касбу ҳунари Сайидои Насафӣ маънои зиёде дошта, ҷавононро ба ҳушёрхобӣ, пагоҳхезӣ, файзу баракати зиндагӣ ҳидоят менамоянд.

Соҳти ҷавмъияти муосири мо, ки рӯ ба мерос ва арзишҳои педагогии ниёгон дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас овардааст, умраш дароз ва ояндааш дурахшон мебошад. Тамоми сохтори ҷамъиятӣ, ба замонавӣ буданаш нигоҳ накарда, майл ба афтидан пайдо менамояд, вале ҷомеаи моро аз афтидан ҳамеша арзишҳои педагогии мероси ниёгон нигоҳ медорад. Вобаста ба тағйиротҳои рӯйдода дар ҷомеа арзишу қиматҳо низ тағйир меёбанд.

Дар шароити муосир ин ҷараён ҳар чи бештар тамоми зинаҳои таҳсилотро фаро мегирад. Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бо мақсади самаранок гардонидани корҳои тарбиявӣ, корҳои беруназаудиторӣ, чорабиниҳои маърифатӣ, маҳфилҳо, шабнишиниҳо, семинару конференсияҳо бояд ҳарчи бештар аз мероси педагогии ниёгон истифода баранд.

Яке аз методҳои беҳтарини кор бо ҷавондухтарон дар раванди корҳои беруназаудиторӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавсия намудани адабиёти бадеӣ барои хониши мустақилона мебошад. Барои назорат аз болои донишҷӯён супориш додан зарур аст, ки аз рӯи китоби хондашон нақли хаттӣ ё иншо нависанд.

Пас аз тафтиши нақли хаттӣ ва иншои донишҷӯён, то кадом андоза пухта ё рӯякӣ шинос будани донишҷӯён бо асари бадеӣ аз ҷониби омӯзгор ошкор мегардад. Бо мақсади пухтатар шинос гардидани донишҷӯён бо китоби хондашон, боз аз нав китоби хондашударо ба донишҷӯ тавсия намудан зарур аст, ки ҷамъбаст ва натиҷагирӣ карда шавад.

Мушкилот дар ин раванд дар он зоҳир мегардад, ки бисёр донишҷӯён такроран хондани китобро бе ранҷиши хотир қабул намеkunанд. Ба таври боварибахш онҳоро бовар кунонидан зарур аст, ки асареро, ки мо мақсаду муҳтавоашро нафаҳмида бошем, ба мо дар ягон соҳа лозим шуда наметавонад. Аз ин рӯ шумо асарҳоро барои зиёд кардани номгӯяшон не, балки бо мақсади бошуурона дарк кардан хонед, то дар ҷои зарурӣ иқтибос оварда, фикратонро баён карда тавонед.

Ба ҳамаи шумо маълум аст, ки Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ аз ҳама бештар ба муқобили онҳое дар ҷанг буд, ки китоби зиёдро дар хонаҳояшон нигоҳ медоштанду аз он огаҳӣ надоштанд.

Дар яке аз саволномаҳои шабнишиниҳои саволу ҷавоб бо ҷавондухтарони коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Х. Махсумоваи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, ҷаҳор мисраъ шеърӣ Зафарзодаро дар чунин шакл ба муҳокима пешниҳод намудем:

Ҳар чиз, ки бурун зи хок шуд, зар нашавад,

Ҳар гул, ки шукуфт, зиннати сар нашавад.

Ҳар духтари хубрӯй дилбар нашавад,

Ҳар зан, ки бидод шир, модар нашавад.

Сабринаи Аҳмад оид ба мисраи якум иброз намуд, ки вақте заминро мекобем, тамоми чизҳое, ки аз замин берун меоянд, ҳамаи онҳо зару зевар, тиллою металлҳои қимат нестанд.

Гулдастай Маҳмуд дар ҷавоб ба мисраи дуюм гуфт: дар табиат гулҳо бисёранд, аммо ҳама гулҳо зиннати сару баногӯш шуда наметавонанд. Оид ба мисраи сеюм Садбарги Сулаймон қайд намуд, ки Зафарзода онро дар назар дорад, ки Тоҷикистон пури духтарони зебою қашанг аст, аммо на ҳама духтарон дилбар мешаванду хонадонеро обод менамоянд. Саодати Мухтор қайд намуд, ки табиатан зан зан аст, ҳомиладор гардида, фарзанд тавлид менамояд, шир медиҳад, аммо на ҳама занҳо ба рисолати модарӣ сазовор буда метавонанд.

Мақсади асосии мо, муайян намудани роҳҳои самарабахши тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон тавассути чорабиниҳои беруназаудиторӣ дар мероси педагогии нигон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мебошад. Бо ин мақсад ба озмоиш беш аз 300 нафар донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Х.Махсумоваи ДДОТ ба номи С. Айнӣ, коллеҷи техникии ДТТ ба номи М. Осимӣ, коллеҷи муҳандисӣ- омӯзгорӣ ноҳияи Рӯдакӣ ҷалб карда шуданд. Аз онҳо 150 нафар иштирокчиёро ба гурӯҳи озмоишӣ, 150 нафарро ба гурӯҳи назоратӣ фаро гирифтем.

Дар марҳилаи аввал мо барномаи озмоишро омода намудем ва дар раванди омода намудани он мо ба методҳои педагогии (боваркунонӣ, бедорнамоӣ, талабот, ҷазо, ҳавасмандгардонӣ, инкорнамоӣ ва ғайра) истифода намудем.

Дар зери мафҳуми методҳои педагогӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ чиро мо дар назар дорем? Барои ин мо бояд аввал мафҳуми тарбияро дар ташаккули сифатҳои маънавӣ- ахлоқии донишҷӯёни

муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар ҷараёни корҳои таҷрибавӣ-озмоишӣ донем.

Дар ин ҳолат, дар зери мафҳуми «таъсиррасонӣ»-ҳо бояд шаклҳои инфиродӣ ва коллективии корҳои тарбиявӣ, шабнишинӣ, семинар, конференсия, мусоҳиба, баҳс ва иштирок дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Тоҷикистон ватани азизи ман» ва ғайраҳо фаҳмида шавад.

Фарзияи озмоишро- роҳҳои самараноки тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавассути корҳои тарбиявӣ, беруназсинфӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ ва ғайра ташкил медиҳад.

Дар ҷараёни озмоиш вазифаҳои зеринро ҳал намудан зарур меояд:

- муайян намудани моҳият ва мазмуни тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназаудиторӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ;

- муайян намудани имкониятҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар самти тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон;

- ошкор намудани меъёр ва нишондодҳои тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназаудиторӣ;

- илман асоснок намудани шароитҳои педагогии ташаккули сифатҳои маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавассути озмоиш ва таҷрибаҳои педагогӣ;

Ҳамин тавр, озмоиш дар худ қисматҳои зеринро фаро мегирад:

- омӯзиш ва муоинаи мушкilotи шароити ҷавондухтарон дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ;

- омӯзиши ҳолати муосири тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва андешидани тадбирҳои пешгирикунандаи косташавии маънавиёт ва ахлоқ;

- ҷамъбаст ва хулосабарорӣ аз натиҷаи озмоиш;

- муайян намудани меъёр ва нишондодҳои дараҷаи тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназаудиторӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзандон».

Дар ҷараёни озмоиш мо аз методҳои зерини педагогӣ васеъ истифода намудем: методи муҳокима (муоина, ба қисматҳо ҷудо намудан, муқоиса) ва методи пурсиш (саволномагузаронӣ, суҳбат, мусоҳиба). Ғайр аз ин методҳо баҳри баланд бардоштани самаранокии кори таҳқиқотии ҳеш аз методҳои муоина, мушоҳида, амсилави ба таври васеъ истифода намудем.

Озмоиши мо бо донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар раванди дарсҳои тарбиявӣ, корҳои беруназаудиторӣ, чорабиниҳои фарҳангӣ, оммавӣ ва варзишӣ, семинар, озмунҳо, маҷлиси волидон ва ғайра баргузор карда мешавад. Инчунин дар рӯзҳои ид, ҷашнвораҳои давлатӣ, иди анъанаҳои миллӣ ва чорабиниҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ баргузор карда мешавад.

Инчунин дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба ҳукми анъана ворид гардидааст аз ҷониби донишҷӯён бо омадагии баланди маънавӣ-ахлоқӣ ҷашн гирифтани «Наврӯз», «Ваҳдати миллӣ», «Истиқлолияти давлатӣ “Суруди миллӣ”, «Рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Парчами миллӣ», «Рӯзи Президент» ва ғайраҳо. Дар ин раванд муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд тамоми тадбирҳои асосиро андешанд, ки ин тадбирҳо дар сатҳи баланд баргузор карда шаванд.

Корҳои таҷрибавӣ- озмоишии мо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бештар аз 3 сол давом намуда, 3 давраро дар бар мегиранд. Дар солҳои аввал дар доираи давраи якум, аз имкониятҳои муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар самти тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон мушоҳидаю озмоиш оғоз намудем. Соли аввали озмоиши мо равона гардида

буд ба ноил гардидани донишҷӯён ба дониш дар бораи мафҳуми арзишҳои маънавӣ- ахлоқӣ, тавассути мероси педагогии нигон.

Дар раванди баргузор намудани чорабиниҳо, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷавондухтарон ширкати бевосита варзида, ҳисси маънавӣ- ахлоқӣ дар онҳо бедор гардида, андешаҳои инсонро инсонгароӣ ташаккул ёфта, маънавиёт ва ахлоқ ташаккул меёбад. Бояд қайд кард, ки давраи аввали озмоиш давраи омодагӣ ба ташаккулёбии сифатҳои маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён номида мешавад.

Давраи дуюм дар худ пайдошавии арзиш, андеша, мавқеи донишҷӯёро ба мероси педагогии нигон нисбати тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ дар бар мегирад, ки донишҷӯён чи тавр хешро дар коллектив ва ҷамъият нишони дода тавонанд. Дар ин давра мо аз тарзу усулҳои гуногуни педагогӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон баҳри пурқувват гардонидани кори хеш истифода намудем.

Дар марҳилаи сеюм тамоми талоши мо ба он нигаронида шуда буд, ки сифатҳои маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназаудиторӣ ташаккул дода шуда, онҳо ба ҳаёти ҷамъиятӣ хубтар омода карда шаванд. Ин маънои онро дорад, ки ҷавондухтарон дар ин давра дараҷаи зарурии тарбияи маънавӣ- ахлоқиро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавассути корҳои тарбиявӣ, беруназсинфӣ, чорабиниҳои умумӣ ноил мегарданд.

Онҳо акнун бошуурона ба дарк намудани мазмуни ҳаёт ворид гардида, мефаҳмиданд, ки танҳо маънавиёт ва ахлоқи шоиста метавонад ҷомеаи инсониро зинат бахшад. Ҳоча Ҳофизи Шерозӣ муҳимияти илму адабро ниҳоят баланд арзёбӣ намудааст:

Ҳофизо, илму адаб варз, ки дар маҷлиси шоҳ

Ҳар киро нест адаб, лоиқи суҳбат набувад [46 саҳ 143].

Донишҷӯён дар ахлоқ, арзишу қиматҳои миллӣ, давлатӣ, динӣ, анъанаҳои гузаштаю муосири миллати куҳанбунёдро дарк менамоянд. Он

мақсадҳое, ки онҳо дар назди худ гузошта буданд, акнун ба он расидан чандон душвор нест. Ҳама тадбирҳои дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ андешидашаванда ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондӯхтарон тавассути корҳои тарбиявӣ мутобиқат менамоянд.

Аз рӯи саволномаҳои баргузорнамуда фаҳмиши донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбиро нисбати дарки маънавӣ- ахлоқӣ чунин баҳогузорӣ намудем: дараҷаи баланд, дараҷаи миёна, дараҷаи паст. Дар зери мафҳуми дараҷаи баланд, он донишҷӯёне баҳогузорӣ карда мешаванд; ки:

- иқтидори баланди дарк намудани мафҳуми маънавиёт ва ахлоқро доранд;

- моҳият ва мазмуни маънавиёт ва ахлоқро дуруст муайян менамоянд;

- фаҳмиш дар бораи вазифаҳои тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ доранд;

- арзишҳоро асоснок намуда метавонанд;

- ба иқтидори мустақилона интиҳоб намудани шакли рафтор, ахлоқ, амал дар ҳолатҳои гуногун ноиланд.

Дар зери мафҳуми дараҷаи миёна, он донишҷӯёнеро ворид намудем, ки:

- на ҳамеша ба андешаҳои хеш пайравӣ менамоянд;

- моҳияти тарбияи маънавӣ- ахлоқиро дарк менамоянд, лекин тавассути дигарон;

- андешаҳои хешро дар пайравии нуқтаи назари дигарон баён менамоянд;

- на ҳамеша талаботи педагогиро нисбати тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ дарк менамоянд;

- баъзан интиҳоби хешро асоснок карда наметавонанд; зарурияти ширкат дар ҷорабиниҳои тарбиявии муассисаро дарк менамоянд.

Дар зери мафҳуми дараҷаи паст мо он иштирокчиёнеро дохил намудем, ки:

- ба ҷорабиниҳо чандон мароқ надоранд, агар дошта бошанд, ҳам дар дараҷаи кунҷқобӣ;

- бошууруна мафҳуми маънавиёт ва ахлоқро дарк наменамоянд;
- иқтидори муайян намудани андешаҳоро дар бораи арзишу қимат надоранд;
- шаклҳои нодурусти рафтор ва амалро интиҳоб менамоянд ва онро асоснок карда наметавонанд;
- бо ҳамкурсҳо ва ҳамсиннусолҳо сушт муошират менамоянд;
- иштироки хешро дар чорабиниҳо ба танзим дароварда наметавонанд.

Саволномаҳое, ки оид ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ сохта шуда буданд ба гурӯҳи озмоишӣ ва гурӯҳи назоратӣ тақсим карда дода шуд ва бо онҳо корро дар доираи талаботҳои педагогӣ дар чунин шакл ба роҳ мондем: «Шумо аз фаъолияти муассиса оид ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён розӣ ҳастед?».

Дар раванди баргузор намудани саволнома мо бояд муайян намоем, ки чанд нафари донишҷӯён ризоияти хешро баён менамоянд ва чанд нафари онҳо норозигӣ баён карданд. Оё онҳо метавонанд роҳҳои беҳдошти корҳои тарбиявӣ беруназсинфиро пешниҳод намоянд?

Диаграммаи 1. Нишондиҳандаи қаноатмандии донишҷӯён аз фаъолияти муассиса оид ба тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ

Аз диаграммаи № 1 бармеояд, ки дар раванди баргузор намудани озмоиш донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ ва назоратӣ ба саволнома ҷавобҳои гуногун пешниҳод намуданд. Мушоҳидаи педагогӣ собит намуд, ки онҳо арзишҳои маънавӣ- ахлоқиро дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондустарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ пурра дарк накардаанд. Иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ, ки аз 150 нафар иборат буд, ба саволи пешниҳоднамудаи мо: «Шумо аз фаъолияти муассиса оид ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён розӣ ҳастед?»

79 нафар, яъне 51,3% ҷавоби ризо будани ҳешро «ҳа» ва 71 нафар ё 48,7% ҷавоби «не»-ро интихоб намуданд. Дар раванди кор фикру андешаҳои ҳешро оид ба чӣ гуна гузаронидани чорабиниҳои тарбиявӣ пешниҳод намуданд, ки он ба инобат гирифта мешавад.

Иштирокчиёни гурӯҳи назоратӣ, ки аз 150 нафар иборатанд, ба саволи пешниҳоднамуда 68 нафар, ки 46,6%-ро ташкил медиҳад, «ҳа» гуфта ҷавоб гардониданд, аммо 78 нафар иштирокчиён «не» гуфта ҷавоб доданд, ки 53,4% - ро ташкил медиҳад.

Вақто ин саволро дар соли сеюми озмоиш аз нав пешниҳод намудем, ҳам дар гурӯҳи озмоишӣ ва ҳам дар гурӯҳи назоратӣ афзоиш ёфтани фоизи ҷавобҳо оид ба розӣ буданашон «аз фаъолияти тарбиявии муассисаҳо оид ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён», ба таври назаррас мушоҳида гардид.

Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки амсилаи педагогии сохтаи мо самарайи дилхоҳ ба бор овард. Саволи дигари пешниҳоднамудаи мо ба гурӯҳҳо чунин буд: «Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ кадом тадбирҳои тарбиявӣ барои Шумо диққатҷалбкунанда мебошанд?».

Ҷадвали № 1. Диққатҷалбкунандагии тадбирҳои тарбиявӣ барои донишҷӯён

Шакл ва тариқи корҳои тарбиявӣ	Гурӯҳи озмоишӣ		Гурӯҳи назоратӣ	
	Теъдод	Фоиз %	Теъдод	Фоиз %
Дарсҳои тарбиявӣ	42	27,3	38	26,0

Хониши китоби илмӣ ва бадеъӣ	11	9,7	10	4,1
Хонишҳои мустақилонаи китоб	3	1,9	12	7,4
Маҳфилҳои фанӣ	26	16,9	20	13,8
Шабнишиниҳои саволу ҷавоб	26	17,8	21	15,0
Ширкат дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ	11	7,1	24	10,7
Бозӣ дар мусобиқаҳои варзишӣ	40	27,3	35	23,0
Ҳамагӣ:	150	100,0	150	100,0

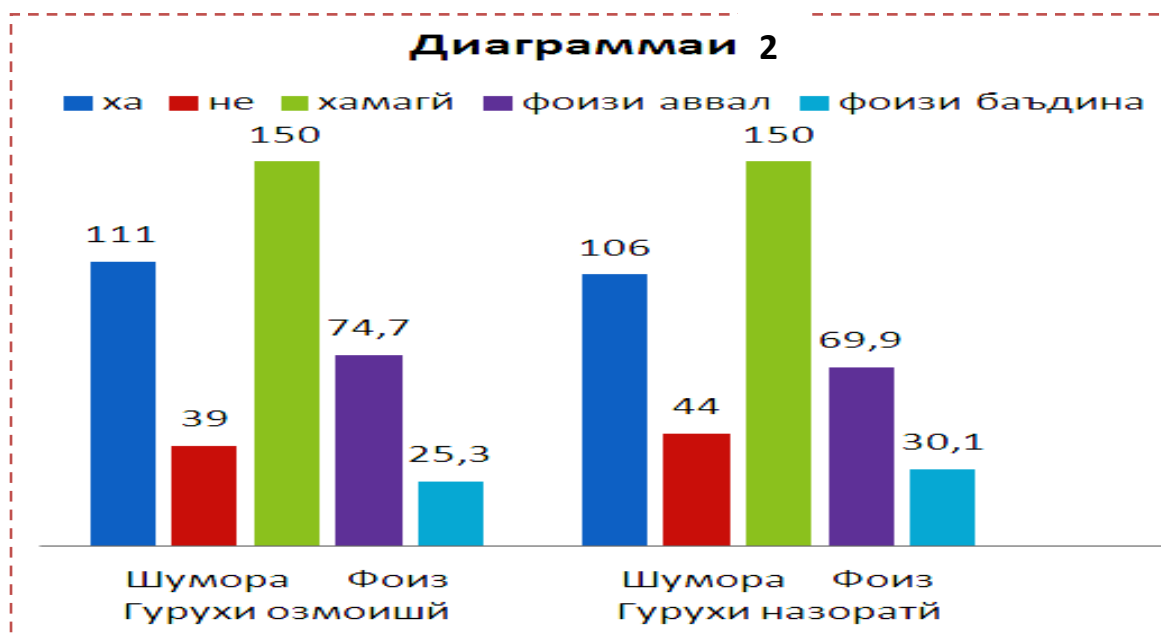
Агар ба ин ҷадвал назар афканем (нигаред ба ҷадвали 1), метавонем мушоҳида намоем, ки аксари ширкаткунандагони озмоиш ба дарсҳои тарбиявӣ мароқ зоҳир намуданд. Дар ҳақиқат дар коллеҷи омӯзгорӣ ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ ба номи С.Айнӣ ва коллеҷи техникии ДТТ ба номи М.Осимӣ дарсҳои тарбиявӣ дар ҷадвали дарсӣ дарҷ ёфта, мавзӯҳои дарсҳои тарбиявӣ бештар аз мероси ниёгон гирифта шудаанд, рангин баргузор карда мешаванд. Теъдоди донишҷӯён дар дарсҳои тарбиявӣ хоҳиши мунтазам ширкат варзидан дошта, дар гурӯҳи таҷрибавӣ 42 нафар, ки 27,3% - ро ташкил медиҳад, аз гурӯҳи назоратӣ бошад, 38 нафар 26,0% ширкатро дар дарсҳои тарбиявӣ интихоб намуданд.

Дар ҷойи дуюм ширкат варзидани донишҷӯён дар бозиҳои варзишӣ ва мусобиқаҳои варзишӣ меистад. Хоҳишмандони ширкат варзидан дар мусобиқаҳои варзишии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар гурӯҳи озмоишӣ 40 нафар, (27,3%) ва дар гурӯҳи назоратӣ 35 нафар (23,0%)- ро ташкил медиҳанд.

Дар ҷои сеюм ширкат дар маҳфилҳои фанӣ ва шабнишиниҳои саволу ҷавоб барои донишҷӯён муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ қарор гирифт, ки аз гурӯҳҳои озмоишӣ бештар аз 26 нафар донишҷӯ (17,8%) ва аз гурӯҳи назоратӣ 20-26 нафар (13,0%- 14 %) хоҳиши доимӣ ширкат варзидан намуданд. Аммо онҳо иброз доштанд, ки агар омӯзгорон аз китоби иловагӣ бештар супориш медоданд беҳтар мебуд.

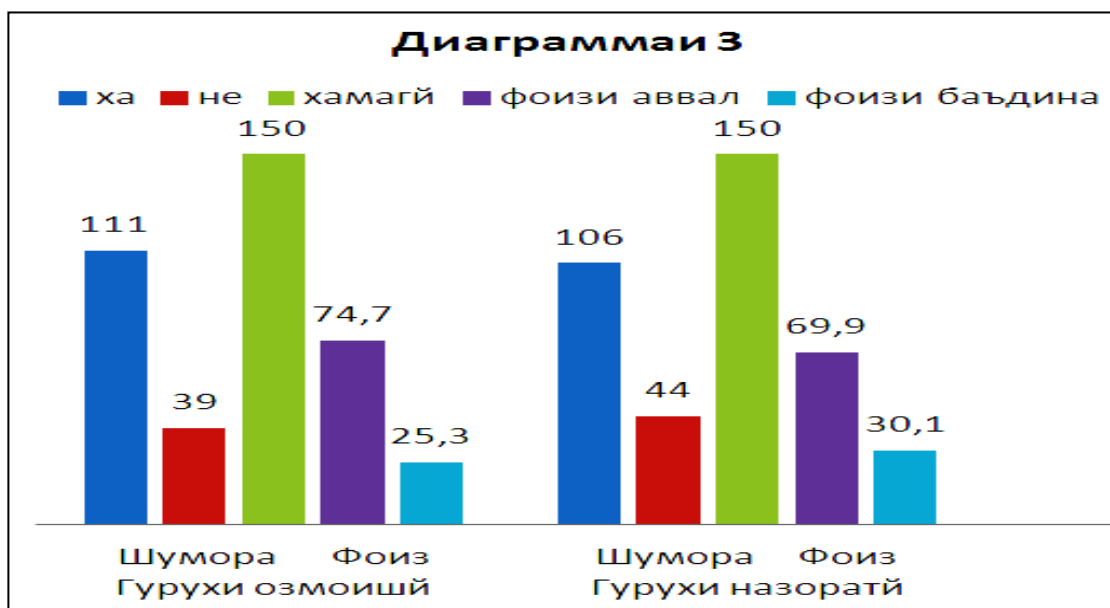
Бояд қайд намоем, ки дар шароити муосир бо мақсади ширкат намудани донишҷӯён дар озмуни ҷумҳуриявӣ «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Тоҷикистон - ватани азизи ман» ҷавонону духтарон рӯ ба мутолиаи

китоб ва аз ёд кардани шеър овардаанд. Ин омил дар байни донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бараъло ҳис карда мешавад. Дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ин иқдоми пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бетаъсир намоёнад ва чараёни одаткунии онҳоро ба китоб қавӣ мегардонад. Дар ин раванд ба диаграммаи №2 нигаред.

**Диаграммаи 2. Нишондиҳандаи ширкати
донишҷӯён дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ**

Бояд қайд намоем, ки дар шароити муосир бо мақсади ширкат намудани донишҷӯён дар озмуни Ҷумҳуриявии «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст...», «Тоҷикистон ватани азизи ман» ҷавобгӯи духтарон рӯ ба мутолиаи китоб ва аз ёд кардани шеър овардаанд. Ин омил дар байни донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бар аъло ҳис карда мешавад. Дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ин иқдоми пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бе таъсир намоёнад ва чараёни одаткунии онҳоро ба китоб қавӣ мегардонад. Дар ин раванд ба диаграммаи №3 нигаред.

Тавассути ин диаграмма муайян намудан мумкин аст, ки дар озмоиш чанд нафар ҷавон ва ҷавондухтарон фаъолона ширкат варзидаанд. Дар гурӯҳи озмоишӣ ҷавонписарон 111 нафар 74,7% ва духтарон 39 нафар ширкат варзиданд, ки 25,3% - ро ташкил медиҳад.

Дар гурӯҳи назоратӣ бошад, ҷавонписарон 106 нафар 69,9% ва ҷавондухтарон 44 нафар ё 30,1% ширкат варзиданд.

Ба онҳо саволномаҳо дар шакле, ки дар кор мавҷуд аст, бо панҷ намунаи ҷавобҳо пешниҳод намудем. Онҳо бояд оромона фикрашонро муттамарказ намуда, ба саволномаи пешниҳоднамудаи мо аввал донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ ҷавоб гардонанд. Савол дар чунин шакл ба онҳо пешниҳод гардид: «Қадам шакли фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ метавонад дар ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён бештар таъсир дошта бошад?». Мо ба донишҷӯён панҷ намунаи ҷавобҳоро пешниҳод намудем, ки дар ҷадвал оварда шудаанд. (Ба ҷадвали №2 нигаред).

Ҷадвали №2. Таъсири шакли фаъолияти муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ дар ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён

Намуна, шаклу намуди тадбирҳо	Гуруҳи озмоишӣ	Гуруҳи назоратӣ
-------------------------------	----------------	-----------------

	Теъдод	Ғоиз %	Таъдод	Ғоиз %
Пузӯр намудани назорати пагоҳӣ ба дарсҳо ҳозиршавии донишҷӯён бо муҳокима ва мучозот.	15	10,0	10	7,2
Ғаъол гардонидани кори матбуоти даврии муассиса ва газетаҳои деворӣ оид ба хониш ва ахлоқ	55	38,3	50	35,0
Ҷоннок гардонидани дарсҳои тарбиявӣ ва ҷорабиниҳои оммавӣ	25	16,9	39	26,1
Ташкил додани ваҳӯрӣ бо оилаҳои намунавӣ ва собиқадорони меҳнат	7	4,5	6	2,7
Ташкил додани суҳбат дар бораи оила ва маданияту фарҳанги оиладорӣ.	48	31,2	45	30,0
Всего:	150	100,0	150	100,0

Агар ба ҷадвали мазкур назар андозем, мебинем, ки донишҷӯён дар ташаккул ёфтани маънавиёт ва ахлоқашон ҷои аввалро ба ғаъол гардонидани кори матбуоти муассиса доданд, ки дар ҳақиқат, таъсири калон расонида метавонад. Воқеан дуруст ба роҳ мондани ғаъолияти матбуоти муассиса: рӯзномаи деворӣ, радиои дохилӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон таъсири бузург расонида метавонад. Аз ин рӯ, аз 150 нафар иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ 55 нафар (35,0 %) ин шаклро омили таъсиррасон ба ташаккули сифатҳои маънавӣ- ахлоқӣ интихоб намуданд.

Дар натиҷаи саволнома маълум гардид, ки донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар ташаккул ёфтани сифатҳои маънавӣ- ахлоқӣ ҷои дуюмро ба ташкил намудани суҳбат дар мавзӯи оила ва маданияту фарҳанги оиладорӣ медиҳанд. Аз теъдоди умумии ширкаткунандагони гурӯҳи озмоишӣ, 48 нафар (31,2%) чунин меҳисобанд, ки маърифати баланди донишҷӯён дар бораи оилаю оиладорӣ омили асосие мебошад, ки маънавиёт ва ахлоқи баландро талаб менамояд. Аз гурӯҳи назоратӣ оиди ин масъала 45 нафар, (30 %) ширкат варзида мавқеи хешро муайян намуданд.

Ҷои сеюмро донишҷӯёне ишғол намуданд, ки баҳри тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҷоннок

гардонидани дарсҳои тарбиявӣ ва чорабиниҳои оммавино дар муассиса пешниҳод намуданд. Ин андешаро аз гурӯҳи озмоишӣ 25 нафар пурсидашудагон (16,9%) ва аз гурӯҳи назоратӣ 39 нафар (26,1 %) донишҷӯён пайравӣ намуданд.

Аз ҳама пешниҳоди донишҷӯён ба мо бештар пешниҳоди якум маъқул омад. Дар ташаккули тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён онҳо пурзӯр намудани назорати пагоҳии ба дарсҳо ҳозиршавии донишҷӯёно пешниҳод намуданд. Ин пешниҳод ҳатто характери навгонӣ дорад ва маҳсули андешаи соҳибистиқлолии Тоҷикистон мебошад, ки дар он аз гурӯҳи озмоишӣ 15 нафар (10,0 %) ва аз гурӯҳи назоратӣ 10 нафар (7,2 %) фаъолият нишон доданд. Имрӯз ба касе пӯшида нест, ки кор дар ин самт суст ба роҳ монда шудааст. Чун анъана пагоҳӣ маъмурият, мақомоти худидоракунии донишҷӯён ва омӯзгори навбатдори муассиса донишҷӯёни дермондари қатор карда дар журнал ба қайд мегиранд, пас декану мудири кафедраҳо даъват намуда, донишҷӯёнашонро ба онҳо барои андешидани чора месупоранд. Дар давоми рӯз маъмурияти муассиса аз онҳо чораи андешидари хоҳон мегардад ва ин тадбир метавонад муассисаро аз дермонӣ ба дарс раҳо бахшад.

Масъалаи дигари саволнома ба тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён чунин буд: «Оид ба ташкил додани вохӯрии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бо оилаҳои намунавӣ ва собиқадорони меҳнат чӣ андеша доред? Он метавонад ба маънавиёту ахлоқи донишҷӯён таъсир расонад?». Донишҷӯён дар ҳалли ин масъала низ фаъолияти ниҳоят баланд зоҳир намуданд.

Саволи дигари навбатие, ки мо ба донишҷӯён пешниҳод намудем, чунин буд: «Қадам тадбири омилҳо метавонанд дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас таъсиррасон бошанд?». Ин саволро дар чунин шакл барои он пешниҳод намудем, ки то ҳол аксари донишҷӯён омилҳои таъсиррасонро ба ташаккули сифатҳои маънавӣ - ахлоқии ҷавонон, ба хусус,

духтарон наредонанд. Аз ин рӯ, ба донишҷӯён таъкид намудем, ки саросема нашуда, пухта фикр карда, андешаҳои хешро дар саволномаҳо дарҷ намуда, ба таҳқиқотчиён пешниҳод намоянд.

Ҷадвали 3. Тадбири омилҳои таъсиррасон ба тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас

Намуна, шаклу намуди тадбирҳо	Гурӯҳи озмоишӣ		Гурӯҳи назоратӣ	
	Таъдод	Ҷоиз %	Таъдод	Ҷоиз %
Саҳми муассисаҳои маданӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавонон	60	40 %	55	36,3 %
Муассисаҳои томақтабӣ ва мавқеи онҳо дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии духтарон	15	10,0	13	9,0
Таъсири оила дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии фарзандон	25	16,6	20	12,2
Муҳити муосир ва таъсири он дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас	4	2,6	20	13
Таъсири рафиқон дар ташаккул ёфтани маънавият ва ахлоқи ҷавонон.	8	5,3	8	5,3
Хондани китоб, газетаю маҷла ва барномаҳои радиою телевизион	18	12,2	16	12,1
Тамошои киноҳои бадеӣ ва намоишҳои театри	20	13,3	18	12,1
Ҷамағӣ:	150	100,0	150	100,0

Дар ҷадвали №3 аксарияти иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ва назоратӣ дар масъалаи ташаккул додани сифатҳои маънавӣ- ахлоқии насли наврас муассисаҳои маданӣ- театру кино ва намоишҳои бадеикунонидашударо ишора намуданд. Онҳо инчунин қайд намуданд, ки ба барномаҳои телевизион ва радиои кишвар таваҷҷуҳи хосса зоҳир менамоянд, аммо на ҳама барномаҳо дар сатҳи баланди маънавӣ- ахлоқӣ мебошанд.

Аз 150 нафар иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ, 60 нафар (40%) ва аз 150 нафари гурӯҳи назоратӣ 55 нафар (36,6 %) саҳми муассисаҳои маданӣ - равшаннамоиро дар ташаккули сифатҳои маънавӣ- ахлоқии насли наврас тарафдорӣ намуданд. Ин албатта, дуруст аст, аммо дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас ягон муассиса ҷои муассисаҳои томактабӣ, синфҳои ибтидоӣ, асосӣ, миёнаи умумӣ ва касбиро гирифта наметавонад. Аммо муассисаҳои маданӣ низ мавқеашон дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии тамоми наслҳо калон мебошад.

Пурсидашудагон дар ҷои дуюм дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон аз гурӯҳи озмоишӣ 25 нафар (16,9 %) ва аз гурӯҳи назоратӣ 20 нафар (10,4 %) мавқеи оиларо ишора намуданд, ки дар ҳақиқат дуруст аст. Лекин зинаи ибтидоии тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ, башардӯстӣ, миллӣ ва худшиносиро дар насли наврас бештар муассисаҳои таълимӣ мерасонанд. Оила ячейкаи ибтидоии ҷамъият маҳсуб ёфта, шахсият дар он ташаккул меёбад. Дар ҳаёти насли наврас волидон василаи асосии ифтихор ва тақлид мебошанд. Рафтори волидон дар оила омили тарбияи фарзандон мебошад. Тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавонон дар оила аз дарк кардани хуб ва бад оғоз мегардад. Дар таълимоти педагогии Газолӣ, Имоми Аъзам, Саъдӣ, Ҷомӣ бештар он чиз вохӯрда меистад, ки аз падару модари бе амонат, бадгуфтор, бадрафтор ҳеҷ гоҳ фарзандони солаҳ ба ҳастӣ намеояд.

Дар ҷои сеюм 20 нафар донишҷӯёни гурӯҳи озмоишӣ (13,3%) ва аз гурӯҳи назоратӣ 18 нафар (12,1%) дар тарбияи маънавӣ - ахлоқии насли наврас тамошои кинои бадеӣ ва намоишҳои театриро афзалият доданд, ки мо низ ба ин андеша муқобил нестем.

Донишҷӯёни гурӯҳҳои озмоишӣ 18 нафар (12,2%), аз гурӯҳи назоратӣ 16 нафар (12,1%) дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас хондани китоб, рӯзнома ва маҷаллаҳоро низ муҳим мешуморанд, ки дар андешаҳои педагогии Абдурахмони Ҷомӣ ҷойгоҳи хосро ишғол менамояд. Хонданро дар мероси педагогии ниёгон аз ғаҳвора то гӯр фармудаанд, ки барҳақ дуруст

аст. Дар қонунҳои диалектика низ ҳаракат, хондан, мутолиа намудан асоси ҳастӣ доништа мешавад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки дар Тоҷикистон баъди ҳодисаҳои сиёсӣ ҷавонон ба хондани китоб чандон ҳавас надоштанд, лекин аз солҳои 2018-2019 бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон озмунҳо бо ҳавасмандгардонии иштирокчиён баргузор карда шуданд, ки тамоми сокинони ҷумҳурӣ ба омӯختани китоб рӯ оварданд.

Агар дар Аврупо як одам ба ҳисоби миёна дар як сол 35 китобро меҳонда бошад, холо хонандаи синфи 7-8 барои ширкат дар озмун бештар аз 100- ҳо китобро мутолиа менамояд, ки дар оянда ба одат табдил меёбад.

Барои муайян намудани ташаккули сифатҳои маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназаудиторӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мо ба гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ чунин саволро пешниҳод намудем: «Аз рӯи андешаи Шумо кадом чорабиниҳои муассиса дар ташаккули сифатҳои маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён бештар таъсиррасон мебошад?» Ба саволи гузошташуда пурсидашудагон чунин ҷавоб доданд (ба ҷадвали №4 нигаред).

Ҷадвали 4. Чорабиниҳои муассиса, ки дар ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии донишҷӯён бештар таъсиррасонанд

Намуна, шакли намуди чорабиниҳо	Гуруҳи озмоишӣ		Гуруҳи назоратӣ	
	Тедод 150	Ҷоиз %	Тедод 150	Ҷоиз %
Ҷаласаҳои шӯрои духтарони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ	14	9,9	31	20,1
Воҳӯри бо одамони наҷиб: олимон, санъаткорон ва шоирону нависандагон.	24	16,2	21	14,9
Баргузор намудани шабнишиниҳои бадеӣ, шабнишиниҳои саволу ҷавоб	38	25,3	35	21,3
Ҷашни идҳои давлатӣ. Ва омодагӣ барои ширкат дар озмунҳои «Фурӯғи субҳи доноӣ» ва «Тоҷикистон ватани азизи ман аст».	74	47,3	63	43,7
Всего	150	100,0	150	100,0

Дар ин ҷадвал 4 намунаи ҷавобҳо ба саволҳои гузошташуда пешниҳод гардидаанд. Агар ба ҷавобҳои пурсидашудагон назар афканем мебинем, ки аксари онҳо дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ ба ҷашнҳои давлатӣ, озмунҳои ҷумҳуриявӣ ҷойи хоссаро ишғол менамоянд. Аз 150 нафар пурсидашудагони гурӯҳи озмоишӣ 74 нафар (47,3%) чунин меҳисобанд, ки ҷашнвораҳои давлатӣ дар ташаккули сифатҳои маънавӣ- ахлоқии насли наврас мавқеи арзандаро ишғол менамоянд. Умуман гуфтан мумкин аст, ки ғаёлолони ҳама ҷашнвораҳои давлатӣ ҷавонон мебошанд ва дар зери таъсири он тарбия меёбанд.

Масалан, агар ҳуди ҳамагон соли 2021-ро гирем, 30- солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Рӯзи Парчами миллий», «Рӯзи Президент», ҷамъбасти озмуни «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст», «Тоҷикистон - Ватани азизи ман» ва ғайраҳо баргузор карда шуд, ки дар ташаккули сифатҳои маънавӣ- ахлоқии насли наврас таъсири ниҳоят хуб бахшидаанд.

Бояд қайд кард, ки чунин ҷамъомадҳо характери оммавӣ дошта, тавассути радио, телевизион такроран намоиш дода шуда, дар рӯзномаю маҷалла дар шакли мақола дарҷ гардида ва қудрати таъсиррасонӣ ба маънавиёт ва ахлоқро пайдо намуда, ба дигар унсурҳои тарбияи миллий таъсон мебахшад.

Аз гурӯҳи озмоишӣ 38 нафар (25,3%) ва аз гурӯҳи назоратӣ 35 нафар (26,0%) дар муассиса баргузор намудани шабнишиниҳои сифатноки саволу ҷавобро дар бораи тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ тарафдорӣ намуданд. Рафти омодагӣ ба шабнишинии саволу ҷавоб дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ омодагии пухтаро талаб менамояд ва бояд муассиса тадбирҳои ҳавасмандкунонро андешад, то донишҷӯён ба он омодагии ҷиддӣ бинанд.

Дар ҷойи сеюм аз гурӯҳи озмоишӣ 24 нафар (18,2%) ва аз гурӯҳи назоратӣ 21 нафар (17,9%) дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ ташкил додани вохӯрӣ бо одамони наҷиб, олимон, санъаткорон ва шоирону нависандагонро

тарафдорӣ менамоянд. Дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар корҳои беруназсинфӣ ба муҳокима гузоштани асарҳои бадеӣ, кино, спектакл бо сабтҳои видеоӣ ниҳоят муҳим мебошад.

Албатта, дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мавқеи асосиро ҷаласаҳои шурои духтарони муассиса мебошад. Дар кори шурои духтарони муассиса, ки занони омӯзгор низ аъзои он мебошанд, кор ниҳоят ошкор ва шаффоф сурат мегирад ва таъсири баланди маънавӣ- ахлоқӣ дорад.

Саволи дигаре, ки ба гурӯҳҳои озмоишӣ ва гурӯҳи назоратӣ пешниҳод карда шуд, чунин буд: «Ба фикри шумо, дар шароити муосир кадр тадбирҳоро андешидан зарур аст, ки тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои миёнаи касбӣ беҳ гардад?». Ба пурсидашудагон ин 3 намуди саволро пешниҳод намудем (Ба ҷадвали №5 нигаред).

Ҷадвали 5. Тадбирҳое, ки дар шароити муосир ба беҳтар гардидани тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мусоидат мекунанд

Намунаи ҷавобҳо	Гуруҳи озмоишӣ		Гуруҳи назоратӣ	
	Теъдод	%	Теъдод	%
Оё дар тарбияи маънавию ахлоқӣ илм ҷой дорад?	40	26,5	34	22,6
Оё кори мустакилона ба ташаккули тарбияи маънавию ахлоқӣ таъсир мерасонад?	50	33,3	55	36,6
Оё кори тарбиявӣ ба ташаккули тарбияи маънавию ахлоқӣ таъсир мерасонад?	50	33,3	45	30,2
Оё ҷаҳони атроф ба тарбияи маънавӣ ва ахлоқӣ таъсир мерасонад?	10	6,8	16	10,6
Ҷамагӣ	150	100	150	100

Агар мо ба ин чадвал назар афканем, мебинем, ки аз 150 нафар иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ 40 нафар (26,6%) дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон илмро ҳамчун омили бехтарин меҳисобанд, ки аз гурӯҳи назоратӣ 34 нафар (22,6%) ин андешаро пайравӣ менамоянд.

Оид ба таъсири корҳои эҷодӣ ба ташаққули маънавияту ахлоқи ҷавондухтарон аз гурӯҳи озмоишӣ 50 нафар (33,4%) ва аз гурӯҳи назоратӣ 55 нафар (36,6 %) ибрози андеша намуданд. Озмоишҳо собит менамоянд, ки қисми зиёди ҷорабиниҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ эҷодкорона ба роҳ монда шуда, мақсади мушаххасро пайравӣ менамоянд.

Саволи навбатие, ки бо саволномаҳо ба гурӯҳи озмоишӣ муроҷиат намудем, чунин буд: «Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ метавонанд дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназаудиторӣ саҳм гузоранд?».

Ҷавоб ба ин саволро мо аз иштирокчиёни озмоиш то таҷриба ва баъди таҷриба пурсидем. (ба ҷадвали №6 нигаред).

Намунаи ҷавобҳо	Гурӯҳи озмоишӣ			
	То озмоиш	%	Пас аз озмоиш	%
Ҳа	81	55,2	110	73,4
Не	69	44,8	40	26,6
Ҳамагӣ:	150	100,0	15	100,0

Ҷадвали № 6. Ҷавобҳои хонандагон ба саволи «Оё муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавассути корҳои беруназсинфӣ ба тарбияи маънавияу ахлоқии духтарон мусоидат карда метавонанд?».

Агар ба чадвали мазкур нигарем, метавонем натиҷаи зеринро мушоҳида намоем: То озмоиш иштирокчиёни гурӯҳи озмоишӣ ба саволи гузоштаи мо чунин ҷавоб боданд: «Ҳа» 81 нафар, ки (55,2 %)- ро ташкил медиҳад, аммо «Не» 69 нафар ҷавоб доданд, ки (44,8%)-ро ташкил медиҳад. Пас аз озмоиш ба ҳамин савол муносибати гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ чунин ошкор гардид: Теъдоди «Ҳа» гуфтагон ба 110 нафар (73,4%) афзоиш ёфт, лекин шумораи «Не» гуфтагон ба 40 нафар ё (26,6%) коҳиш ёфт.

Дар гурӯҳи назоратӣ бошад 78 нафар 53,4% «Ҳа» гуфтанд, аммо 68 нафар (46,6 %) «Не» гуфта ҷавоб доданд. Пас аз озмоиш дар гурӯҳи назоратӣ таносуб дар чунин шакл тағйир ёфт: 83 нафар донишҷӯён (56,8%) «Ҳа» гуфта ҷавоб доданд, лекин бештар аз 63 нафар ё (43,2%) «Не» гуфта ҷавоб доданд.

Аз рӯи ҷамъбасти корҳои озмоишӣ-таҷрибавӣ мо метавонем хулосаҳои зерин барорем:

1. Зарурият ба миён омадааст, ки корҳои инфиродӣ ва гурӯҳиро дар масъалаи баланд бардоштани тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ оид ба мероси педагогии ниёгон пурзӯр намоем;

2. Ошкор намудани омилҳои психологӣ-педагогии таъсиррасон ба инкишофи тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бо истифода аз мероси педагогии ниёгон;

3. Баъди истиқлолияти миллӣ зарурият ба коркарди стратегияи фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар самти тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ ҷавонон ба миён омадааст;

4. Амсилаи педагогiero сохтан зарур аст, ки ба самаранокии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ майл дошта бошад;

6. Навсозии таркиби муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ баҳри ҷавобгӯ будан ба арзишу қиматҳои миллӣ;

7. Мушаххас гардонидани ҷорабиниҳо оид ба ташаккул додани сифатҳои маънавӣ- ахлоқии насли наврас дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ.

Хулосаи боби дуюм

Педагогика ва андешаҳои педагогӣ дар тамоми даври замон баҳри иҷтимоишавии инсоният мавқеи асосиро ишғол менамуданд. Ҳар як сохти ҷамъият дар мувофиқа ба зинаи инкишофаш тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврасро дар ин ё он шакл ба роҳ мемонад. Дар замонҳои ғуломдорӣ яке аз ғуломон вазифадор карда мешуд, ки рӯзҳои муайяни ҳафта фарзандони ғуломдоронро ба мактаб бурда, баъди анҷоми дарс ба хона гирифта биёрад. Ҳамин гуна ғуломонро пайдагогос меномиданд, ки ба маънои бачабар истифода мешуд ва маънояш бачаро бибар ва биёр мебошад.

“Педагог бошад,- менависад В.А.Сластенин,- одамони махсусро меномиданд, ки фаъолияти педагогӣ барои онҳо ихтисос ва касбу шуғл ба ҳисоб мерафт”. Солҳо мегузаштанд, одамон ба ҳар роҳу равиш фарзандони хешро таълим ва тарбия медоданд. Замон талаб менамуд, ки барои таълим ва тарбияи фарзандон мактабу равияҳои гуногун арзи вуҷуд намоянд. Дар ин мактабу равияҳо ақидаҳо ба ҳам бар меҳӯрданд ва ин бархурди андешаҳо то кунун вомехӯранд.

Я.А.Каменский дар асари машҳури хеш «Дидактикаи бузург» дар илми педагогика инқилоб ба вуҷуд овард. Дар асри XIX илми педагогика дар Россия рӯ ба инкишоф ниҳод, ки асосгузори он К.Д.Ушинский (1824- 1870) ба шумор мерафт. Ушинский дар фаъолияти илмӣ хеш ҳар чӣ бештар ба педагогикаи мардумӣ таъям менамуд. Яке аз давомдиҳандаи таълимоти педагогии Ушинский Л.Н.Модзалевский ва

педагогони муосири тоҷик мебошанд, ки мероси ниёгонро омили беҳтарин дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас меҳисобанд.

Дар кори таълиму тарбияи насли наврас мавқеи идеологияи ҳукмрон, ҷаъолияти созмонҳо, давлат, муассисаҳои ҷамъиятӣ, мақомоти ҳудидорақунӣ ниҳоят бузург мебошад. Тарбия дар ҳар як шакли давлатдорӣ ва низоми ҷамъиятӣ яке аз омилҳои таъсиррасони ташаккули шахсият мебошад.

Аз солҳои 20-ум то солҳои 90- уми асри XX таълиму тарбия ва педагогика дар асоси идеологияи Давлати Шуравӣ амалӣ мегардид, ки ба арзишҳои миллии тоҷикон чандон диққат зарурӣ дода намешуд. Табиист, ки ҳар сохти ҷамъиятӣ дар назди таълиму тарбияи насли наврас ва умуман, шахрвандон мақсаду ҳадафи худро мегузорад.

Бо шарофати Истиқлолияти миллӣ «Давлат мактабу маориф, таълиму тарбияро самти афзалиятнок дар стратегияи худ қарор дода ва тарбияи шахрвандонро зери назорат мегирад».

«Истиқлолият,- меғӯяд Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмон,- дар таърихи давлатдорӣ тоҷикон ва сарнавишти миллати тоҷик оғози марҳилаи сифатан нав гардида, барои шинохт ва дарёфти арзишҳои тамаддуну фарҳанги миллӣ заминаи устувору пойдор фароҳам овард».

Дар ҳақиқат, дуруст аст, ки дар муддати солиёни дароз давлати абарқудрати Шуравӣ дар таълим ва тарбияи насли наврас ба қомеъҳои бузург ноил гардид. Аммо низоми таълими Шуравӣ миллати тоҷикро қариб аз шинохт ва дарёфти арзишҳои тамаддуни фарҳанги миллӣ маҳрум гардонида буд ва ба идеология ва талаботҳои материалистӣ тобеъ намуда буд.

Асоси илмӣ ва методологияи педагогикаи миллиро фалсафаи миллати тоҷик, назарияи диалектикии маърифат, андешаҳои миллӣ, афкори педагогии халқамон, ғояҳои ҳудшиносӣ, ваҳдати миллӣ ва эҳсоси ватандӯстӣ ва ватандорӣ ташкил медиҳад. Дар раванди ташаккул ёфтани

маънавиёт ва ахлоқи донишчӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳуҷҷатҳои зерин ҷои арзандаро ишғол менамоянд:

- Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф»;
- Консепсияи мактаби миллии тоҷик;
- Консепсияи миллии таҳсилот;
- Консепсияи миллии тарбия;
- Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбияи фарзанд» ва ғайраҳо.

Педагогикаи миллии халқи тоҷик, ба қавли академик Ф.Шарифзода, «омили инсонсозии муносибатҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ташаккули мақсадҳои нави зиндагии шахсият ба ҳисоб меравад».

Дар ин росто Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ба насли наврас таъкид менамояд, ки шумо кӯшиш намоед, ки донишро касби хеш қарор диҳед, то тавонед аз нодонию ҷаҳолат раҳо ёбед. Ў таъкид менамояд, ки рӯз то рӯз илмҳои нав пайдо мешаванд, ки барои ҳамаи онҳоро азбар намудан кӯтоҳии умр имкон намедиҳад. Ҳамаи шумо медонед, ки инсон умри дубора надорад, вобаста ба ҳамин вақтро оқилона истифода баред, ҳамон донишҳоро азбар намоед, ки бе он ҳаётро пеш бурдан мумкин нест. Дар зери ин мафҳум Абдурахмони Ҷомӣ аз бар намудани илми одаму одамгариро дар назар дорад, ки имрӯзҳо торафт коста гардидани он ба мушоҳида мерасад.

Муҳимтарин рӯйдод дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва маънавии ҷумҳурӣ он мебошад, ки Тоҷикистон дар арсаи байналхалқӣ ҳамчун давлати мустақил, озод ва соҳибихтиёр арзи вучуд намуд. Давлату давлатдории демократӣ, дунявӣ ва ҳуқуқбунёд омили асосии тарбияи маънавӣ- ахлоқии насли наврас мебошад.

Ба андешаи мо, омӯхтан, таҳлилу таҳқиқ намудани афкори педагогии намояндагони адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик ва педагогикаи мардумии халқамон пас аз ба даст овардани истиқлолияти

миллӣ ба таври васеъ оғоз гардид. Он таҳқиқотҳое, ки дар замони Шуравӣ анҷом дода шуда буданд, наметавонанд моҳияти масъаларо бо хусусиятҳои миллӣ фаро гиранд. Гуфтан зарур мешуморем, ки он таҳқиқотҳо бе дониستاني гузашта буда, қудрати ояндаро бунёд кардан надоштанд ва надоранд.

Адабиёти классикии халқи тоҷик, ки ба уқёнуси беканор шабоҳат дорад, саршори андешаҳои маънавӣ- ахлоқӣ, ватану ватандорӣ ва маданияту эҳтироми инсон мебошад. Дар ин ҷо ба таҳқиқгарон зарур меояд, ки муносибатро дигар намуда, он афкори пурарзишро вобаста ба мавзӯҳои алоҳида таҳқиқ намоянд.

Х.С. Афзалов таълим ва тарбияро дар аҳди Сомониён таҳқиқ намуда, ба хулосае омад, ки дар таҳсилоти он давра рӯз ба ду қисмат тақсим карда мешуд: аз соати 8 то 12 ва аз соати 13 то 17, ки ба таҳсилоти муосир монандӣ дорад.

Қ.Қодиров бошад, тарбия ва таълимро дар замони Ҳахоманишҳо мавриди омӯзиш қарор дода ба хулосае омад, ки дар он давра низ аҷдодони гузаштаи мо ба низоми муайяни таълиму тарбия талабот доштанд.

Дар мероси педагогии хеш Абуалӣ Сино талаб мекард, ки дар баробари таълими Қуръон дар мактабу мадрасаҳо омӯзиши фанҳои таърих, ҷуғрофия, забони модарӣ, адабиёт, кимиё, варзиш ба роҳ монда шавад. Сино синну соли мактабиро аз 6 - солагӣ то 14 - солагӣ пешниҳод менамуд, зеро ин давраи хубтарини андӯхтани дониш мебошад.

Дар мероси педагогии Носири Хусрав зинаҳои хониш хеле хуб ифода гардидаанд. Носири Хусрав ба қудрату тавоноии инсон баҳо дода, мефармояд, ки аз инсон дида чизи хубтаре дар олам вучуд надорад, лекин вақто ба рафтори кирдори инсон мушоҳидакорона менигарӣ дар байни онҳо ҳам ҳасисон ва ҳам шарифон зиёданд. Дар байни онҳо ҳам ҳакимону ҳам ҷоҳилон, ҳам ноқасону ҳам ҳомон, одамони дорои феъли

иблис ва сурати одамӣ зиёданд, ки тавассути тарбия ва таълими мақсаднок метавонанд комил гарданд.

Агар муҳаққиқ тавонад аз андешаҳои педагогии Шайх Саъдӣ «Забон ва чехраи муаллим»-ро кушода диҳад, дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён чизи бехтарине ҳосил мегардад. Мероси педагогии Шайх Саъдӣ, ки муаллими ахлоқ шинохта шудааст, омили бехтарине дар таълим ва тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар раванди дарсҳои тарбиявӣ ва машғулиятҳои мустақилонаю беруназаудиторӣ ба шумор меравад.

Дар мероси педагогии Абдурахмони Ҷомӣ дар рафтор ва амали одамон аз ҳама бештар сифатҳои саховатмандӣ, эҳсону қарам, шарму ҳаё, фуроғатӣ, ҳоксорӣ, пурсабрӣ, ҷасуриву нотарсӣ ва сирри асрори инсонҳоро паноҳ нигоҳ доштан ҷойи хоссаро ишғол менамояд.

Шоирӣ ширинсухан дар қасидаи «Луччат - ул - асрор» ба масъалаҳои тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ диққат дода, таъкид менамояд, ки ҷавононро аз кӯдаки бояд тарбия кард, ба роҳи рост ҳидоят намуд, зеро ба ақидаи шоир, ҷавонон ҳам ба мисли дарахтони навбар ё ниҳол нозук мешаванд, ки фикр мекунем ин андеша дуруст мебошад.

ХУЛОСАҲОИ УМУМӢ

Тарбия аз калимаи арабии “Раб” гирифта шуда, маънояш бе айб, бе олоиш гардонидани инсон мебошад. Тарбия ҷараёни доимӣ буда, аз гавҳора то гӯр давом менамояд. Дар кори таълим ва тарбия ягон чизро асосӣ ва ғайриасосӣ ҳисобидан мумкин нест. Дар андешаҳои педагогии Абдурахмони Ҷомӣ меояд, ки агар ниҳолҳо аз хурдӣ тарбия ёбанд, ҳосили аъло медиҳанд ва ҷавонон низ, чун ба камол мерасанд, корҳои нек ва судбахш менамоянд, ки фармудааст:

Дар ҷавони сабӣ кун, гар бе ҳалал хоҳӣ амал,
Мева бенуқсон бувад, чун аз дарахти навбар аст.

Баъдан Ҷомӣ дар қасида таъкид мекунад, ки агар шахс соҳиби донишу маърифат ва камолоти баланди илмӣ бошад, ҳеч гоҳ гадо нест, ӯ шоҳ аст, ки фармудааст:

Гар надорад симу зар доно, манех номаш гадо ,
Дар бараш дил баҳри дониш, ӯ шаҳи баҳру бар аст.

Дар эҷодиёти Ҷомӣ рубой ва қитъаҳои мавҷуданд, ки онҳо аз лиҳози маънӣ ва санъати суҳанварӣ дар пояи баланди маънавӣ- ахлоқӣ меистанд.

Имрӯз дар ҷамъият як анъанаи нангин ҳукмрон гардидааст, ки бисёр ҷавонон аз вазифаю мансаби падарони хеш мелофанд. Маънавиёт ва ахлоқи хуб надоранд, аммо бо писари фалонӣ, ё набераи фалонӣ буданашон мағрур гардида, қоидаю низомро вайрон менамоянд. Дарк наменамоиянд, ки агар сифатҳои маънавӣ-ахлоқиро надошта бошад, мисли шоҳи беҳосили дарахти мевадор ҳастанд, ки танҳо вазифаи ҳезумро ба ҷо оварда метавонаду ҳалос.

Чунин андешаҳо дар мероси педагогии Шайх Саъдӣ низ ниҳоят зиёданд, ки фармудааст:

Сагери луқмае ҳаргиз фаромӯш
Нагардад, в-ар занӣ сад навбаташ санг.
В-агар умре навозӣ сифлаери,
Ба камтар тундӣ ояд бо ту дар ҷанг.

Дар ин мисраъҳо Саъдӣ ба вафодории сағ така менамояд, ки агар як луқма нон аз дасти шумо хӯрда бошад дар вақти содир кардани гуноҳ бо санге занед, ҳамон нонро пос дошта, аз шумо қасд намегирад. Лекин агар сифларо умре навозиш кунед, дар як ҳолати ранҷиш бо шумо ба ҷанг меояд.

Тамоми илмҳо инсонро объекти омӯзиши хеш қарор додаанд ва то имрӯз ба ягон илм имкон даст намодааст, ки инсонро аз тамоми паҳлуҳо кашф намояд, зеро ки инсон махлуқест мураккаб, гавҳарест ноёб, арзишест воло. Педагогикаи миллии халқи тоҷик илми навест, ки баробари соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон пайдо гардидааст, аммо манбаъ ва сарчашмаи хешро аз давраҳои санг ибтидо мегирад.

То пайдо гардидани хат ва баъди он низ, афкори педагогӣ дар расму ойин ва эҷодиёти бадеии даҳонии мардум сайқал меёфт. Ин сарчашмаи нахустини педагогикаи миллии халқи тоҷик мебошад. Ин педагогика, ки ифодакунандаи зиндагӣ ва орзую умеди мардум аст, ҳамеша ҷолибу дилкаш мемонад.

Сарчашмаи дигари педагогикаи миллии тоҷик китоби динию ахлоқии «Авесто» ва пайдоиши забон ва хати авастой мебошад. Ёдгориҳои хати қадим, аз ҷумла кандакориҳои болои сангҳо дар кӯҳи Бесутун, девори қасру кушкҳо дар «Тахти Ҷамшед», кандакориҳои рӯи ҷӯб дар кӯҳи Муғ ва ғайраҳо нишоне аз арзишҳои ниёгон мебошад.

Манбаъ ва сарчашмаи дигари педагогикаи миллии тоҷиконро афкори педагогии намояндагони барҷастаи адабиёти классикӣ ва муосири тоҷику форс ташкил медиҳад. Панду ахлоқ дар эҷоди устод Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосим Фирдавсӣ сарчашмаҳои беҳтарин дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ, ҳарбӣ- ватандӯстӣ ва таҳаммулпазирии насли наврас дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ шуда метавонанд.

Дар раванди татбиқи унсурҳои Консепсияи миллии тарбияи аз асарҳои «Лубоб- ул- албоб»-и Муҳаммад Авфӣ, «Синдбоднома», «Абумуслимнома»-и Абутоҳири Тартусӣ, «Ҷомеъ – ул - ҳикматайн», «Сафарнома»,

«Рӯшноинома»-и Носири Хусрав, «Кимиёи саодат»-и Муҳаммад Ғазолӣ ба таври васеъ барои хонишҳои беруназсинфӣ истифода бурдан дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз манфиат холи нест.

Асарҳои «Эҳё-ул- улум»-и Абӯнасири Форобӣ, «Донишнома», «Тадбири манзил»-и Абуалӣ ибни Сино асарҳое мебошанд, ки тавассути онҳо маънавият ва маърифати донишҷӯёнро оид ба дарки асрори олам ва роҳҳои доништа гирифтани асрори ҳастӣ васеъ намудан мумкин мебошад.

Дар раванди дарсҳои тарбиявӣ, корҳои беруназаудиторӣ ва хонишҳои мустақилонаи донишҷӯён роҳбарони гурӯҳҳои академӣ метавонанд асарҳои зерин: «Шариати исломия ва тараққиёти форсӣ»-и Сайид Аҳмади Васлӣ, «Маҷмаъ- ул- фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят, «Вис ва Ромин»-и Фаҳриддини Гургонӣ, «Чаҳор мақола»- и Низомии Арузии Самарқандӣ, «Офариннома»-и Абушакури Балхӣ, «Таҳзиб- ул- мантиқ»-и Саъидиддини Тафтазониро тавсия намоянд.

Бо мақсади баланд бардоштани маърифат ва ахлоқи ҷавондухтарон дар корҳои тарбиявӣ, беруназаудиторӣ ва чорабиниҳои фарҳангӣ аз асарҳои «Таърихи ҷаҳонкушо»-и Ҷувайнӣ, «Мифтоҳ- ул- улум»- и Сироҷиддини Саккокии Хоразмӣ, «Нисоб-ус- сибиён»-и Абунасири Форобӣ, «Ахлоқи Носирӣ»-и Насириддини Тусӣ, «Таҳзиби ахлоқ»-и Ибни Маскуя, «Заҳоир- ул- мулук»-и Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ истифода намудан ниҳоят муфиду зарурӣ мебошад.

Истифодаи мероси педагогии халқи тоҷик дар тарбияи маънавий- ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ «Аврод-ул- аҳбоб» ва «фусус- ул- одоб»-и Сайфиддини Бохарзӣ, «Одоб- ул- муридайн»- и Шайх Начмиддини Қубро, «Авориғ- ул- маориғ»-и Шаҳобиддини Сухравадӣ, «Гулистон» ва «Бӯстон»-и Саъдии Шерозӣ, «Маснавии маънавий»-и Ҷалолиддини Балхӣ, «Баҳористон»-и Ҷомӣ ва ғайраҳо шуда метавонанд.

Дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии донишҷӯён, омӯзгорони таҷрибадор метавонанд аз ғазалиёти Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Камоли Хуҷандӣ самаранок истифода баранд.

Дар таълимоти педагогии Ҳофиз ҷойи асосиро илму адаб ишғол менамояд, ки фармудааст:

Ҳофизо, илму адаб варз, ки дар маҷлиси шоҳ,

Ҳар киро нест адаб, лоиқӣ суҳбат набувад.

Дар ин мисраъҳо шоир диққати асосии хешро ба мавқеъ ва мартабаи илму адаб равона менамояд ва таъкид менамояд, ки касе дорои ин ду сифат набошад, бо ӯ суҳбат, нишаст ниҳоят вазнин ва нороҳаткунанда мебошад. Ҳофиз инчунин, дар ғазалҳои хеш насли наврасро дар руҳияи сабурӣ тарбия менамояд, ки мисоли равшани он ин гуфтаҳои ӯ:

Соқӣ, бие, ки хотифи ғайбам ба мужда гуфт:

Бо дард сабр кун, ки даво мефиристамат.

Ин гуфтаҳо метавонанд дар насли наврас маърифати баландро бедор намуда, онҳоро дар руҳияи хушахлоқӣ, таҳаммулпазирӣ, сабру тоқат тарбия намоянд. Мехостем таъкид намоем, ки ғазалиёти Ҳофиз хеле зиёданд ва ҳар кадоми онҳо дорои ҷавҳари маънӣ мебошанд ва арзандаи истифода дар тамоми ҷорабиниҳои муассисаҳои таълимӣ буда, қудрати маънавият ва ахлоқро такмил додан доранд. Мисоли равшани он ғазалиёти “Ин чӣ шӯрест”, Шарбате аз лаби лаълаш начашидем”, Бирав, эй зоҳиду даъват накунам” ва ғайраҳо мебошанд.

Ғазали «Гул ва Наврӯз»-и Ҳоҷуи Кирмонӣ, «Ҷамшед ва хуршед»-и Салмони Совеҷӣ, панду андарзҳои Ибни Ямин, «Минҷоҳ- ул- аброр»-и Ашраф дар тарбияи маънавӣ- ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои тарбиявӣ ва беруназаудиторӣ омили беҳтарин буда метавонанд.

Китоби «Баҳористон»-и Абдурахмони Ҷомӣ, «Анвор»-и Суҳайлӣ, «Ахлоқи Муҳсинӣ»-и Ҳусайн Воизи Кошифӣ, «Ахлоқи Ҷалолий»-и Ҷалолиддин Муҳаммади Давонӣ, «Равзат-ус-сафо»-и Мирхонд, «Бадоеъ- ул-

вақоеъ»-и Восифӣ манбаю сарчашмаҳои беҳтарини тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҳам ҷавонписарон ва духтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавассути корҳои тарбиявӣ буда метавонанд.

Шеърӯ дostonҳои Абдулқодири Бедил, «Наводир- ул- вақоеъ»-и Аҳмади Дониш, «Таҳзиб- ус- сибён», «Зарурияти диния»-и Садриддин Айнӣ, «Тоҷикон»-и аллома Бобоҷон Ғафуров, «Тоҷикон дар оинаи таърих», «Рушди маориф- асоси таҳкими аркони давлат», «Ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ»-и Эмомалӣ Раҳмон сарчашмаи беҳамтои педагогикаи миллии халқи мо дар тарбияи маънавӣ ахлоқии насли наврас дар тамоми зинаҳои таҳсилот шуда метавонанд.

Дар ин ҷо зарур мешуморем, ки донишҷӯёро бо андешаҳои Бедил дар бораи риш, фаш, миллат, кеш ва ақрабу неш аз вартаи ҷаҳолат раҳо бахшем. Дар раванди таҳқиқи мавзӯ оид ба педагогикаи миллӣ дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ чашмамон ба ашъори шоири муосири тоҷик Давлат Қувват афтод, ки аз шеъри ӯ бӯи воқеият, ҳақиқат ва торафт коста гардидани маънавиёту ахлоқи насли наврас ба димоғ мерасад.

Нозирҷон Боҳирӣ дар шеъри «Саҳви бахт ё ҳазли тақдир» дар образи шӯра, зумрае аз одамонро овардааст, ки худшиносиашон паст, фарҳангу маънавиёту ахлоқашон коста мебошад ва ҷою мавқеи худро дарк карда наметавонанд. Онҳо дар инкишоф ва пешрафти ҷомеа аз худашон муҳимтареро қобилияти дарк кардан надоранд ва хешро зебу зинати ин сарзамин меҳисобанд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд диққати бештар ба тафсир, таҳлил ва дарки маънӣ дода шавад. Ба донишҷӯён бештар хондану аз ёд кардани шеърҳоро супориш додан зарур аст, то ки хотираи донишҷӯён қавӣ гардад. Онҳоро омода созанд, ки ҳар калимаю ибораи номафҳумро аз Фарҳанги забони тоҷик пайдо намоянд. Дар ин раванд озмуни ҷумҳуриявӣ

«Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» хеле мавқеи баландро ишғол менамояд, ки тавассути он насли наврас ба китоб ва китобхонӣ рӯ овардааст.

Яке аз иқдомҳои наҷибе, ки Ҳукумати кишвар бо роҳбарии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пеш гирифта буд, дар тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ ин баргузор намудани ҷашни бузургдошти намояндагони илму адаби халқи тоҷик мебошад, ки мисоли равшани он, соли 1997 ҷашни 670 - солагии Камоли Хуҷандӣ, соли 2004- ҷашни бошукӯҳи 1000-солагии Носири Хусрави Қубодиёнӣ, соли 2009 ҷашни 1300 – солагии Имоми Аъзам, соли 2010 - 1150 - солагии Абуабдулоҳи Рӯдакӣ ва бузургдошти дахҳо мутафаккирону шоирон мебошад.

Аз таърихи гузашта бармеояд, ки педагогҳои пешқадам ва мутафаккирони намоён барои рушди маънавӣ- ахлоқии насли ҷавон бисёр идеяҳои самарабахши педагогӣ пешниҳод намудаанд: аз ҷумла, В.И.Ленин таълим метод, ки ҳангоми бунёди ҷамъияти сотсиалистӣ ва маданияти он аз таҷрибае, ки инсоният ба даст овардааст, сарфи назар намекунанд, балки аз ин таҷриба ҳама ҷиҳатҳои қимматбаҳо ва ғоиданокашро истифода намуда, ҷиҳатҳои бади онро мепартоянд [(17 саҳ 3) Д.Маҳкамов, Б. Нодиров. Таъминоти методи корҳои тарбиявӣ дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ. 2007,с.36)]

Бо ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, фаъолияти ҷавонон миёни аҳли ҷомеа торафт фаъол гардида, онҳо дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ фарҳангии мамлакат иштироки фаъолона доранд. Тарбия ва таълими дурусти наврасону ҷавонон яке аз самтҳои афзалиятнок ва муҳими Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даврони соҳибистиқлолии кишвар буда, дар ин ҷода ҳуҷҷату санадҳои муҳим аз қабилӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” (соли 1994), “Консепсияи мактаби миллии Тоҷикистон” (соли 1995), Низомномаи намунавии муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1996), Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 1996), Қонун “Дар бораи масъулияти падару модар дар

таълиму тарбияи фарзанд” (соли 2011) самараи нек дар беҳдошти тарбияи наврасону ҷавонон ба бор овард.

Натиҷаҳои таҳқиқот барои таҳия ва иброи хулосаҳои зерин мусоидат намуданд:

1. Собит шуд, ки истифодаи мероси педагогии ниёгон дар раванди таълиму тарбия ба ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии насли наврас, бахусус ҷавондухтарон мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, зарурят ба миён омадааст, ки корҳои инфиродӣ ва гуруҳиро дар масъалаи баланд бардоштани тарбияи маънавӣ-ахлоқии насли наврас дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ тавассути истифода аз мероси педагогии ниёгон пурзӯр намоем;

2. Омилҳои психологӣ-педагогии таъсиррасон ба рушди тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бо истифода аз мероси педагогии ниёгон ошкор карда шуд;

3. Истиқлолияти миллӣ зарурятро ба коркарди стратегияи фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар самти тарбияи маънавӣ-ахлоқӣ ҷавонон ба миён овардааст;

4. Амсилаи педагогiero коркард ва татбиқ бояд кард, ки ба самаранокии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар самти тарбияи маънавӣ- ахлоқӣ нигаронида шуда бошад;

5. Мазмуни мундариҷаи фаъолияти таълимиву тарбиявии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар ҷараёни ҷаҳонишавӣ ба таҷдиди назар ва навсозӣ ниёз дошта, бояд он бодарназардошти афкори педагогӣ, ғояҳои ахлоқиву маънавии халқи тоҷик ва арзишҳои миллии он коркард ва корҳои таълимиву тарбияи насли наврас дар заминаи онҳо амалӣ карда шавад;

6. Чорабиниҳо оид ба ташаккули сифатҳои маънавӣ-ахлоқии насли наврас дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ аз ин ба баъд бояд ба таври мушаххас бо истифода аз мероси педагогии халқи тоҷик тархрезӣ ва доир карда шавад.

Тавсияҳои барои истифодаи натиҷаҳои таҳқиқот дар амал

1. Ташкили шароитҳои мусоид барои тарбияи босифати маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон тавассути мунтазам баргузор кардани корҳои беруназдарсӣ бо истифода аз мероси педагогии ниёгон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ;
2. Ташаккул додани маърифати маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон тавассути корҳои беруназдарсӣ аз тариқи истифода аз мероси педагогии ниёгон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ;
3. Мунтазам гирифтани пеши роҳи косташавии шуури маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон аз тариқи воситаҳои ахбори омма ва симою садо;
4. Дастгирии ҳадафноки тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавондухтарон ва ба ин кор ҷалб намудани тамоми қишри ҷомеа дар асоси сиёсати давлатӣ;
5. Ба эътибор гирифтани хусусиятҳои синнусолӣ ва инфиродии донишҷудухтарон ва пурзӯр намудани корҳои тарбиявии маънавӣ-ахлоқии онҳо.

РӯИХАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абулқосим Фирдавсӣ. «Шоҳнома», ҷ.111.-Душанбе, «Адиб»,- 2008.
2. «Авесто»./ Авесто.-Душанбе, 2001,569С.
3. Азази, Ш «Социология семьи»/Ш. Азази [Текст]. Выпуск 6.- Тегеран: «психология».2009.С.183.
4. Афгонов М. М. Роль педагогических идей академика М. Лутфуллоева в модернизации национальной школы /М.М.Афгонов [Текст]. – Душанбе: «Ирфон»,2011.-260с.
5. Авзалов Х.С. Дирӯз ва имрӯзи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон. / Х.С.Афзалов. –Душанбе,-2011, 181с.
6. Афзалов, Х., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи тоҷик, Воситаи таълимӣ. / Х. Афзалов, Б. Раҳимов. - Душанбе: Маориф, 1994.-192 с.
7. Ашуралиев, М. И. Нравственное воспитание учащихся на традициях таджикского народа/М. И. Ашуралиев [Текст]: автореф.дис. ...канд.пед.наук.-Душанбе, 2007.-24с.
8. Афсахзод А. «Баҳористон»./ А. Афсахзод. Бартольд В. В. Культура мусулманства./В. В. Бартольд. Собр. соч. Том 4. - М. 1966.182с.
9. Бартольд В. В. Сочинение. Т .V./ В. В. Бартольд. -М. Наука, 1971.,155с.
10. Бартольд В. В. Сочинение. Т. III. / В. В .Бартольд. -М. Наука. 1966. 54с.
11. Бартольд В. В. Сочинение. Т. VI. / В. В. Бартольд. - М: Наука. 1966.181-183с.
12. Бартольд В. В. Сочинение. Т.VII. / В. В. Бартольд. - М: Наука. 1971.
13. Беруни А. Хронология./ А. Беруни – Ташкент: Изд. Фан. 1989. 241с.
14. Беруни А. Хронология. / – Ташкент: Изд. Фан. 1973г. стр. 11.

15. Беруни А. Наука о звездах. / А. Беруни. Ташкент. Изд. Фан. 1987.
16. Бертельса Е. Э. Кабус-намэ./ Е. Э. Бертельс. - М. Изд: Прогресс. Пер. и прим. 1953.
17. М. Бехзодфак. Что такое жестокое отношение к детям. / С. А. Бешаров. – М: Изд. Прогресс. 1975г. 215с.
18. Волкова Е. Музыкальное искусство как средство эстетического воспитания./ Е. Волкова. М. Изд. Прогресс. 1991. 154 - 156с.
19. Волкова. Е. Программы школьного обучения. / Е. Волкова. – М: Прогресс. 1992.
20. Волкова Е. Трудность для взрослых и трудности для детей./ Е. Волкова. – М: Профиздат. 1992. 6- 8с.
21. Волкова. Е. Трудные дети или трудные родители? / Е. Волкова. - М: Профиздат. 1992. (Библиотека семейного воспитания.) 50с.
22. Волкова. Е. Упрямые дети. Кое-что о капризах. / Е. Волкова. – М: Профиздат. 1992г. 21с.
23. Волкова. Е. Эстетическое воспитание учащихся в процессе преподавания иностранного языка. / Е. Волкова. М. Изд. Профиздат. 118с.
24. Волков. Г. Н. «О воспитании». / Г. Н. Волков. -М.; Издательский центр «Академия», 1999.-168с.
21. Выгодский Л.С.Вопросы школоведения. Под ред. А. Н. Волковского. -М.:Изд. Акад. пед. наук РСФСР, 1955г. 188с.
22. Воспитание в детских домах. / М. Изд. Пресс. 1987. 151-155с.
25. Воспитание детей в нетипичных семьях. / М. Изд. Прогресс. 1981. 146с.
26. Гафуров Б. «Точикон». Б.Гафуров. -Душанбе.: Ирфон, 1983.- Ч.1.2.
27. Гобова. Е. С. Понимать детей- дело интересное. / Е. С. Гобова. -М. Изд. Просвещение. 1997.

28. Давлетшин М. Г. Психологические основы нравственного воспитания. / М. Г. Давлетшин. – Ташкент:Изд. Фан. 1975.
29. Давлетшин М. Г. Психологические основы нравственного воспитания. / М. Г. Давлетшин. - Ташкент. Узбекистан. Изд. Фан. 1975. 49- 61с.
30. Движение за педагогическое образование родителей. / Ташкент. Изд. Фан. 1975. 13с.
31. Движущие силы и механизм самовоспитания личности. - М. Изд. Пргресс. 1992. 56с.
32. Делл О. Привлечение родителей к процессу модификации поведения ребенка. / О. Делл. – М: Изд. Прогресс. 1974. 125 -129с.
33. Джуринский А.Н. История образования и педагогической мысли./ А.Н.Дружинский. -М., 2003, 159.
34. Джумабаев Ю. Д. Из истории этической мысли в Средней Азии. (с древнейших времен до XIV в.). / Ю. Д. Джумабаев. – Ташкент: Изд. Фан. 1975.
35. Динкмейером. Педагогическое образование в школах. / Динкмейером. 1976. 26-39.
36. Дрейкурс И. Основы для понимания поведения детей. / И. Дрейкурс. – М.: Изд. Прогресс. 1967.
37. Дрейкурс И. Поиски равенства. / И. Дрейкурс. М. Изд. Прогресс. 1967. 41с.
38. Застенчивость -хорошо это или плохо? / М. Изд. Профиздат. 1992. 45с.
39. Захидов В. Три титана. / В. Захидов. – Ташкент: Фан. 1975. 60с.
40. Зубаидов У.З. Знать и понимать ребенка. М. Изд. Профиздат. 1992. 15с.
41. Идеи Беруни о воспитании и обучении. / – Ташкент: Изд. Фан. 1987. 50с.

42. Идеи Беруни о морали и нравственном воспитании. / – Ташкент: Изд. Фан. 1989. 75с.
43. Иброҳимов А. Идем в школу. / М. Изд. Профиздат. 1992. 82с.
44. А. П. Кленов. Ёакут Ал- Хамавий. К 1000-летию со дня рождения Беруни. / А. Х. Ёакут. – Ташкент: Изд. Фан. 1975. С. 223-224с.
45. Каримова И.Х., Сулаймонӣ С. Педагогикаи муқоисавӣ/ И.Х.Каримова., С. Сулаймонӣ.-Душанбе, 2018. 170 С.
46. Кабуснаме.:/ Перевод, статья и примечания Е. Э. Бертельса / - М.: Изд. АН. СССР, 1953
47. Кулиёти Ҳофизӣ Шерозӣ/ «Нашри замон»:- Техрон, 2001.
48. Сангинов А. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. таҳти №94, 3 марти соли 2006.
49. Котерманская В.С. Как помогать в учебе? / -М. Изд. Профиздат. 1992. 92с.
50. Карриери С. Семьи, воспитывающие приемных детей. / С. Карриери. - Нью-Йорк: Пресс. 1977. 149с.
51. Кеннеди С. Воспитание детей в нетипичных семьях. / С. Кеннеди. - Нью-Йорк: Академик Пресс. 1980.146с.
52. Кеннеди С. Обучение приемных родителей. / С. Кеннеди. - Нью-Йорк: Изд. Пресс . 1978. 157с.
53. Кеннета Вудена. Проблемы национальной значимости. / В. Кеннета. - Нью-Йорк: Изд. Пресс. 1976.
54. Коджаспирова Т. М. Педагогическая практика / Т. М. Коджаспирова. Л. В. Бортникова. -М. Изд. Академик. 2000. -144с.
55. Кочетов А. И. Организация самовоспитания школьников. / А. И. Кочетов. – Минск: Изд. Народная расвета. 1990. 175с.
56. Кочетков А. И. Понятие о воспитания. / А. И. Кочетков. - Минск. 1990. 15-18с.
57. Комилов Л.Д.Что надо знать о самовоспитании. / Кочетков А. И. - Минск.: Изд. Народная света. 1990.

58. Крачковский И. Ю. Бируни и его роль в истории восточной географии. /И. Ю. Крачковский. – М: Изд. Ан СССР. 1950. 62с
59. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик. / М Лутфуллоев-Душанбе, ҷилди 6, 2015, 703 саҳ.
60. Лутфуллоев М. Истиқлолияти Тоҷикистон ва маорифи навин/ М.Лутфуллоев, - Душанбе, - «Саҳбо», 2006.
61. Лутфуллоев. М. Педагогикаи башар. / М.Лутфудоев-Душанбе, 2008, саҳ.5).
62. Г. И. Лукин. Сотрудничество родителей и специалистов. / И. Лapidес - Нью-Йорк: Изд. Пресс. 1976. 205с.
63. Лapidес И. Участие родителей в учебной и внеклассной деятельности. / И. Лapidес. - Нью-Йорк. 1976. 200с.
64. Д. Кабутов Маснавии маънавӣ.- Душанбе, «Адиб», 2013.
65. Э.Ш. Мирзоалиев. Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ оид ба «Омӯзиш ва татбиқи афкори педагогии ниёгон дар таҳсилоти муосир»./-Душанбе, 2021.
66. Макаренко А. С. Лекции о воспитании детей. / А. С. Макаренко. 1990. 194с.
67. Макаренко А. С. Методы воспитания. / А. С. Макаренко. М. Изд. Прогресс. 1990. 42с.
68. Макаренко А. С. «О воспитании. »./А. С. Макаренко. М. Изд. Пресс. 1990.
69. Макаренко А. С. Общие условия семейного воспитания. / А. С. Макаренко. М. Изд. Пресс. 1988. 194с.
70. Макаренко А. С. Цель воспитания. / А. С. Макаренко. 1990. 39с.
71. Марвин Дж Файн. Педагогическое образование родителей, имеющих «особых» детей. / Дж. Ф. Марвин. – М: Изд. Прогресс. 35-36с.
72. Маҷмӯи хуччатҳои меъёрӣ ва ҳуқуқи соҳаи маориф./ Душанбе, «Ирфон», - 2008.

73. К. Муҳиддинов. Марш Даймс. Подготовка к выполнению родительских обязанностей. / Д. Марш. - Нью-Йорк: Изд. Пресс. 1978. 237с.
74. Маҳкамов Д. Асосҳои Фалсафа / Д.Маҳкамов. – Душанбе: «Маориф ва фарҳанг». 2013.
75. Маҳкамов Д. Тарбия- асоси ҷомеа./ Д.Маҳкамов.- Душанбе, «Сифат», 2021, 120с.
76. Маҳкамов Д. Дастагуле аз ҷамъи андеша./ Д Маҳкамов, - Душанбе, «Сифат», 2019, 150 с.
77. Маҳкамов Д., Нодиров Б. Таъминоти методии дарсҳои тарбиявӣ.- Д. Маҳкамов., Б.Нодиров.-Душанбе, «Сифат», 2015.
78. Маҳкамов Д. Арзишҳои маънавӣ- ахлоқии «Баҳористон» сарчашмаи тарбиявии насли наврас. / Д.Маҳкамов. Маводи конференсияи илмӣ- назариявӣ дар мавзӯи «Омӯзиш ва татбиқи афкори педагогии ниёгон дар таҳсилоти муосир».- Душанбе, 2021, с.37-41.
79. Маҳкамов Д. Асосҳои фалсафа. / Д.Маҳкамов.-Душанбе.: «Маориф ва фарҳанг», 2013. 320с.
80. Матвиевская Г. П. Математически труды. / Г. П. Матвиевская. -М.: Просвещение. 1978. 37с.
81. Мамардашвили М.К. Методика модификации поведения. / - Нью-Йорк. Изд. Пресс. 1970. 130-132с.
82. Мирсеитова С. / Обучение как поиск и поиск как обучение. \ С. Мирсеитова. Е.В.Жолдак- М. Изд. ИП. Караганда. 2011.
83. Модификация поведения ребенка. М. Изд. Прогресс. 1970. 119с.
84. Навои А. Ахлоқи Ҷалолӣ/ А. Навоӣ – Ташкент: Изд. Фан. 1989. 241с.
85. Намитоков Ю. К. «Адыгейская народная педагогика и психология о воспитании детей». / Ю. К. Намитоков. Уч. зап. Северо - Осетинского гос.пед.ин-та им. К. Л. Хетагурова. 1959. т. С. 23.

86. Никитин А.Ш. Нравственное самовоспитание. М. Изд. Пресс. 1990.
87. Нуритдинова З. Г. Педагогические идеи Абу Райхана Беруни. / З. Г. Нуритдинова. – Ташкент: Изд. Фан. 1989. 75-76с.
88. Ю.Ниёзов. Обучение приемных родителей. - Москва.: Изд. Прогресс. 1990. 158с.
89. Д.И. Романов. Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей». (газета Чумхурият 2010. авг.)
90. Омар Хайям. Трактаты. Перев. Б. А. Розенфельда, вступ. статья и коммен. Т. III. / О Хайям. - М. Изд. Пресс. 1961.
91. Откуда берутся двойки? / М. Изд. Профиздат. 1992. 87с.
92. Поташкин М.М. Размышления на этические темы. / Н. И. Парамонова. – М.: Изд. Прогресс. 1992. 31-35с.
93. Партозов Ф. Педагогические особенности формирования основ здорового образа жизни. / Ф. Партозов. «Масъалаҳои маориф», Д. Изд. Мушфики. №1 (8), 2010. 52-57с.
94. Педагогические идеи Абу Райхана Беруни./ – Ташкент: Изд. Фан. 1989.
95. Педагогика/ Москва, “Просвещение”, 1986, с.12.
96. Передача ребенку ответственности за его собственную жизнь. / Ташкент. Изд. Фан. 1989.
97. Пенни Хоулт. Педагогические просвещение – способ предупреждения жестокого отношения к детям. / Х. Пенни. - Нью-Йорк. Изд. Пресс. 1978. 213с.
98. Пилиповский В. Я. Педагогическое образование родителей в отличие от терапии родителей. / В. Я. Пилиповский. - М. 1992. 28-31с.
99. Пилиповский В. Я. Помощь родителям в воспитании детей. / В. Я. Пилиповский. – М: Прогресс. 1992. 255 с.
100. Планирование программ обучения с участием родителей. / - Нью-Йорк: Изд. Пресс. 1972. 171с.

101. Подготовка к расставанию. / – М.: Изд. Просвещение. 1987.
102. Подготовка молодежи к выполнению родительских обязанностей. / М. Изд. Просвещение. 1988. 241с.
103. Помощь родителям в воспитании детей. (Перевод с английского Пилиповского В. Я.) / – М: Прогресс. 1992.
104. Помощь родителям в воспитании детей. (Перевод с английского Пилиповского В. Я.)/ – Москва: Прогресс. 1992г. стр. 255.
105. Помощь родителям в воспитании детей. Перевод с английского Пилиповского В. Я. - Москва.: Прогресс. 1992г. стр. 13.
106. Понятие самовоспитания. - Москва. 1990г. стр. 14-25.
107. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон».-Душанбе, 21.12.2022.
108. Почему так тяжело передавать ответственность ребенку. / М. Изд. Наука. 1980. 49с.
109. Привлечение родителей к обучению аномальных детей. / М. Изд. Наука. 1980. 168с.
110. Принятие ответственности за свою собственную жизнь. / М. Изд. Пресс. 1981. 81с.
111. Программа посещений на дому./ - Нью-Йорк: Изд. Пресс. 1972. 225с.
112. Программа «Тренинг эффективности родителей». М. Изд. Пресс. 1991. 91с.
113. А. Пудинаев. Программы домашнего обучения. / М. Изд. Прогресс. 1992. 181с.
114. Программы школьного обучения. - М.: Изд. Прогресс. 1992. 180 – 177с.
115. Психологические взгляды Абу Райхана Беруни. Журнал: Совет мактаби. 1981. №2.
116. Л.Н. Мокиров. Работа с родителями детей- дошкольников. / Л. Изд. Просвещение. 1980. с 196с.

117. Рассмарк О. Взаимоотношений приемных и родных родителей. / О. Рассмарк. - Нью-Йорк: Изд. Пресс. 1978. 163с.
118. Рассмарк О. Взаимоотношения в приемной семье. / О. Рассмарк. - Нью-Йорк: Изд. Пресс. 1978. 165с.
119. Раҳимов, Б. А.С. Макаренко дар бораи тарбия./ Б.Раҳимов,- Душанбе: Маориф. 1991.-115 с.
120. Раҳимов, Х., Нуров А. Педагогика. Китоби дарсӣ. / Х. Раҳимов, А. Нуров. Душанбе: Ирфон. 2011 - 520.
121. Ричард К. Ли. Привлечение родителей к обучению аномальных детей. - Нью-Йорк: Изд. Пресс. 1972. 168с.
122. Роберт Т. Ваш беспокойный подросток. / Т. Роберт. Байярд. Дж. Байярд. – Москва: Изд. Просвещение. Перевод с английского. 1991г.
123. В.А. Садовничник. Родители- равноправные участники учебной программы. / М. Изд. Просвещение. 1991. 183с.
124. Родители- равноправные участники учебной программы. / М. Изд. Просвещение. 1991. стр. 183.
125. Роль Беруни в истории развития физики и определение форм и методов использования его научного наследия в средней школе. – М.- Ташкент. Изд. Фан. 1974.
126. Савсеев А.Я. Самопознание и воспитание объективной самооценки. / - Минск. Изд. Наука. 1990. 55с.
127. Саъдуллоева М.Семейный климат и ребенок. / М. Изд. Профиздат. 1992. стр7.
128. Семёнова Т. П. Взаимодействие учителя с родителями, как основной фактор повышения культуры знаний. / Т. П. Семёнова. Изд. Наука. Караганда. 2013.
129. Сираждинов С. Х. Математика и астрономия в работах Абу Райхана Беруни. / С. Х. Сираждинов. – Ташкент: Фан. 1973. 14- 15с.
130. Смешанные семьи. Стиннетт и Вальтерс. - Нью-Йорк: Изд. Пресс. 1977. 149с.

131. Султонов М. Зиёрати мазори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ – Душанбе 1974. 66с.
132. Смирнов М. И. Трудовое общение школьников. / М. И. Смирнов. – Киров: Изд. Динамовский проезд. 1992. 55с.
133. Смирнова Е. Трудные дети или трудные родители? / Е. Смирнова. – М: Профиздат. 1992. 92с.
134. Состояние образования и педагогической мысли в эпоху Беруни. – Ташкент: Изд. Фан. 1989.
135. Сухомлинский В. А. «О воспитании». / В. А. Сухомлинский. М. Изд. Пресс. 1988. 126с.
136. Сухомлинский, В.А. Асарҳои мунтахаби педагогӣ. Ҷилди якум. В.А. Сухомлинский,- Душанбе: Маориф, 1982.-622с.
137. Тагиров Т.К.Трудные дети или трудные родители? / М. Изд. Профиздат. 1992. 3с.
138. В.Т. Тюрин. Трудности для взрослых и трудности для детей. / М. Изд. Профиздат. 1992. стр.5.
139. Трудовое самовоспитание. М. Изд. Наука. 1990. 120с.
140. Улуғзода. С. Пири ҳакимони Машриқзамин. С.Улуғзода. - Душанбе.: Маориф, 1980.
141. Ушинский К. «Педагогические сочинения». Том 6. / К. Ушинский. 1990г.
142. Флоркин П.П. Физическое самовоспитание./М.Изд. Наука. 1990. 152с.
143. Философские трактаты Ал-Фараби. - Алма-Ата: Наука. 1973г.
144. Факиров Х.Ф. Вазифаи худтарбиядиҳи дар инкишофи шахсият. - Душанбе. Мат. Маориф ва фарҳанг. 1989. 21с.
145. Хайм Жино. Популярные программы педагогического образования родителей./Ж.Хайм.-Нью-Йорк. Изд.Пресс.1992. 18-34с.
146. Хайм Жино и педагогическое образование родителей. /Ж.Хайм.-Нью-Йорк: Изд.Пресс.1966. 63с.

147. Хамроев Х. Семья и школа. / Хамроев. Журнал: «Маърифати омӯзгор», №7-8, июл-август 2013.
148. Хелфер Г. Педагогические и медицинские воздействия. / Г. Хелфер. - Нью-Йорк: Изд. Прес. 1968. 220с.
149. Швесов М.А.. Что зависит от нас. / М. Изд. ИПО ВКП. 1992. 16с.
150. Шарҳи мунтахаби устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ.- Душанбе «Пайванд» 2016. 16-18с.
151. Шарипов З.. Шарҳи мунтахаби «Гулистон» ва «Бустон»-и Саъди Шерозӣ/ -Душанбе, «Пайванд», -2016.
152. Шахсуфбекова Н. Деятельностный подход обучения. / Ш. Шахсуфбекова. Д. Изд. Мушфики.» Маърифати омӯзгор.
153. Ширер Х. Родители – равноправные участники учебной программы. / Х. Ширер.- Нью-Йорк: Изд. Пресс. 1970г.
154. Энгельс Ф. Диалектика природы. / Ф.Энгельс. Соч. - 2 изд. Т. 20. / М. Изд. Прогресс. 1974. 343-345с.
155. Шоев Н.Н. Эстетическое самовоспитание. / М. Изд. Пресс. 1991. 144с.
156. Шишковец Т. А. «Осложненное поведение подростков: причины, психолого-педагогическое сопровождение, коррекция: справочные материалы». / Шишковец Т. А.- М. Изд. «5 за знания ». -2005.
157. Немов Р. С. «Практическая психология». /Р. С. Немов.-М. Изд. «Владос». 2002.
158. .Немов Р. С. «Психологическое консультирование». / Р. С. Немов. -М. Изд. «Владос». 2005.
159. Шульц-Вильд Л. Наш ребенок. / Л. Шульц- Вильд. -М. Изд. Просвещение. 1992
160. Ушинский К. Д. «Труд и его психологическое и воспитательное значение». -М: Изд-во АПН РСФСР 1948.-338с.
161. Ушинский К. Д. «Три элемента школы». Сбор. соч. Т. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1948.-134с.

162. Ф.Шарифзода. Педагогика: назарияи инсонофар ва ҷомеаи фарҳангӣ. -Душанбе: Ирфон, 2010.
163. Пахлавонов А. «Педагогическая мысль таджикского народа в XVI- XVII в». Дис. док. пед. наук. - Душанбе, 1996.-174с.
164. Факеров Ҳ.Ф. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 21. 12.2021.
165. Эмомалӣ Раҳмон. Ориёнҳо ва шиноҳти тамаддуни ориёӣ.-Д, “Шарқи озод”, 2007, с. 141-142.
166. Эмомалӣ Раҳмон. Истиқлол ва истиқбол. –Душанбе, 2017, 78 с.
167. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат- ҳастии миллат. Китоби 11,/ -Душанбе, 2020, 431 С.
168. Эмомали Раҳмон. Чехраҳои мондагор. / -Душанбе, «Эр-граф», 2016.
169. Эмомалӣ Раҳмон. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе, «Ирфон», 2006, 372 с.
170. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих./ -Душанбе, «Ирфон», 2006, 228 с.
171. Эмомалӣ Раҳмон. Ориёнҳо ва шиноҳти тамаддуни ориёӣ./-Д, «Шарқи озод», 2007, С. 6-7)
172. Петровский А. В. Вопросы истории и теории психологии. М., 1984.
173. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А. И. Щербакова, М., Просвещение, 1987.
174. Рейнвальд Н. И. Личность как предмет психологического анализа.- Харьков: Вища школа, 1974.- 164 с.
175. Рейнвальд Н. И. Психология личности. - М.: Изд-во Ун-та дружбы народов, 1987.-197с7

МУҚАРРАРОТИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁФТААНД:

1. Мақолаҳои дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи фехрести пешниҳоднамудаи ҚОА - и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расида:

[1-М] Сафарова М. Д. Педагогикаи халқӣ оид ба тарбияи ахлоқии духтарон // М.Д.Сафарова // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, № 10. - Душанбе, 2020.- С.111-115.

[2-М] Сафарова. М. Д. Тайёрии равонию педагогии волидон ба тарбия // М. Д. Сафарова // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, № 2, 2020. - С. 87-91.

[3-М]. Сафарова М. Д. Интиҳоби касб омили беҳгардонии ҳаёти оянда // М. Д. Сафарова // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ, № 1, 2020. - С. 94-98.

[4-М] Сафарова М. Д. Педагогикаи халқӣ дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии духтарон // М. Д. Сафарова // Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А.Ҷомии АТТ, № 4, 2020. – С. 316- 319.

[5-А] Сафарова М. Д. Народная педагогика в духовно-нравственном воспитании девушек // М. Д. Сафарова / Вестник Института развития образования, №3, 2020. - С. 316- 319.

II. Маводи дар маҷаллаю нашрияҳои дигар ҷопшуда:

[6-М] Сафарова М. Д. Гуманизм ва тарбияи маънавии донишҷӯён дар муҳити ҷаҳонишавии таҳсилот // М. Д. Сафарова. // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ бахшида ба 30-солагии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ дар мавзӯи «Оила ва фарҳанги оиладорӣ дар ҷомеаи муосир », 2021, с.232-237.

[7-М] Сафарова М.Д. Интиҳоби касб омили беҳтар гардонидан дар ҳаёти оянда // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2021, ТГПУ им. С. Айнӣ. - С.37-39.

[8-М] Сафарова М.Д. Назари ахлоқӣ-тарбиявии Абдурахмони Ҷомӣ // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2021, ТГПУ им. С. Айни. - С. 130-134.

[9-М] Сафарова М.Д. Дар рӯҳияи эҳтироми ҳунари мардумӣ тарбия намудани насли наврас // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ / Пажӯҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, 2020. - С. 121-123